

Ed. Fraenkel

M. ANTONII MURETI

ORATIONES.

AD

OPTIMARUM EDITIONUM FIDEM

ACCURATE EDITAE.

VOL. I.

EDITIO STEREOTYPA.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS CAROLI TAUCHNITII.

1838.

ASHMOLEAN
OXFORD
LIBRARY

PROOEMIUM.

In edendis M. Antonii Mureti orationibus tria potissimum mihi proposita erant: primum ut servarem eundem fere modum, quo apud Tauchnitium, librarium ad promerendum de optimis litteris nunquam non promtissimum, nuperrime epistolae illius viri prodierunt; deinde ne quid egregii atque praeclari, quod celeberrimi orationum Muretinarum editores adhuc praestiterunt, plane omitterem, neque tamen librum iusto grandiorem pretiosioremque efficerem; postremo ut iuvenibus litterarum Latinarum studiosis non nihil praeberem, quo in arte Latine loquendi et scribendi cognoscenda imitandaque adiuvarentur. Eo consilio secutus sum vestigia viri doctrinae et ingenii laude florentissimi, Caroli Henrici Frotscheri, cuius editionem operum Mureti a doctissimis et cordatissimis quibusque maximi aestimari non est quod multis demonstrem. Inde hortulos meos esse irrigatos; inde praecipue facultatem laudandi veterum scriptorum locos, quorum sententias Muretus passim aut protulit aut significavit, mihi natam;

inde denique factam esse copiam pauculas de vera et germana Latinitatis ratione et indole adnotationes huic editioni adspergendi, gratissimo animo profiteor. Neque vero ita ad unius Frotscheri auctoritatem me contuli, ut alios omnes, qui de Mureto aliquo modo meruerunt, posthaberem, neque mihi ipsi interdum aliquid concederem. Ceterum munere correctoris, qui dicitur, tanta diligentia functus sum, ut hanc editionem ne levissimis quidem typothetarum erroribus inquinatam praedicare liceat.

Quod superest, non videbitur ullum iucundius curae praemium mihi potuisse contingere, quam si operam hanc meam plerisque omnibus probari intellexero.

Scripsi Lipsiae, ipso die pentecostes a. MDCCCXXXVIII.

VITA
M. ANTONII MURETI I. C.
PRESBYTERI ET CIVIS ROM.
EX SCRIPTIS EIUS ET FUNEBRI ORATIONE
FRANC. BENCII*)
SOCIET. IESU SACERDOTIS AB ANDREA SCHOTTO EIUSDEM
SOCIETATIS IESU SACERDOTE COLLECTA.

Natus est M. Antonius Muretus anno post Christum natum MDXXVI. mense Aprili**) in Gallia Aquitanica in pago suburbano Lemovici, cui Mureto nomen, loco honestissimo, patre iurisconsulto, genere perantiquo et nobili, quippe quod et pagum illum antiquitus possederit, — unde etiam familiae nomen, — et quadringentis abhinc annis tulerit Stephanum Grandimontensium ordinis antistitem, virum sanctissimum atque hominem in corporis afflictatione singularem: cuius dies festus in idus Februa-

*) Selegimus hanc praecipue M. Antonii Mureti vitam, ne moles libri nimis excresceret. Ne quam tamen iacturam inde capere editio nostra videretur, persaepe P. Lazerii diatriben de vita et scriptis Mureti in consilium adhibuimus et ea quae Iac. Thomasii praefatio et ad supplendum et ad corrigendum Bencii elogium suppeditat, quantum quidem fieri potuit, in usum nostrum vertimus.

**) Pridie Idus Apriles, ut habes lib. I. epist. 34.

rias incurrit. Ab ipsa vero pueritia Muretus admirabili fuit ingenii magnitudine, vix ut ullam desideraverit disciplinam*), et paene puer discipulos prius habere coeperit, quam magistros. Nam ut primum imbutus est litteris, quibus informari ad humanitatem aetas puerilis solet, Lemovici in patria sua, deinde vero Aginni, — quae urbs in Aquitania est paene princeps — ea docere incepit**) cum esset

*) De puerili institutione Mureti nihil memoriae proditum est, praeter illud, quod ipse de se, cum Graecas sententias fratris filio mitteret, narravit: quod ipsius verbis (non enim commodioribus possimus uti) referemus: *At mihi puero cum alia multa, tum praeceptores defuerunt. Vere enim hoc affirmare possum, post annum aetatis meae duodecimum nullo me ad ullam artem, neque privatim, neque publice, praeceptore usum esse. Quamquam enim Pictavii, quo me parentes ad excolendum ingenium miserant, ibam interdum ad eos, qui ius civile profitebantur, perraro tamen id faciebam, neque tam, ut quidquam ex iis discerem, quam ut meis animum explerem, qui me ei studio addixerant. Eveniebat id mihi indomita quadam perversitate ac pervicacia ingenii, ut nullum doctorem triduum ferre possem: cuius improbitatis valde me postea ac diu poenituit poenitetque.* Hinc ergo novimus, Pictavium ad ius civile discendum a parentibus missum fuisse. Lazer. in diatr. de v. et scr. Mureti.

**) *Res*, inquit Ios. Scaliger, in confutatione fabulae Burdonianae, *ita habet. M. Antonius Muretus, annos natus* XVIII. *Aginnum venit Iulii salutandi caussa, unde digressus, ad Auscios Novempopulaniae sese contulit: ubi in Collegio Archiepiscopali Ciceronem et Terentium docere coepit, quo tempore* (deperditas) *eclogas in laudem Cardinalis Armeniaci et tragoediam suam Iulium Caesarem in illa urbe edidit. Hinc profectus in urbem Nitiobrigum, cui nomen Villanova, ditissimi mercatoris de Brevant liberis praefectus, in schola publica illius urbis auctores Latinos interpretabatur. Anno autem aetatis suae* XX. (anno nimirum MDXLVI.) *cum illis pueris, discipulis suis, Aginnum secundo venit Iulium salutandi caussa, semel antea visum, sed satis notum litterario commercio, eosque pueros cum Mureto Iosephus meminit domi vidisse se, annos natum sex* (scito autem, Ios. Scaligerum confutationem fab. Burdonianae sub alterius nomine scripsisse). *Bis aut ter postea exceptus hospitio a Iulio, idque diem unum aut biduum tantum, ingenii sui praestantiam, cuius specimen per litte-*

adolescentulus aut paene puer, quae nunc quidem, communi more atque usitato, ea aetate si quis disceret, in summa laude poneremus. Quippe ut ingenio doctrinam, sic etiam usu praecurrebat aetatem. Aginni vero eodem tempore usus est summo duce et adiutore studiorum Iulio Caesare Scaligero*), viro in omni eruditionis atque humanitatis genere perfecto ac perpolito. Hunc ille ut parentem colebat, a quo etiam ut filius diligebatur. Admirabatur enim vir omnino admirabilis excellentissimum ingenium adolescentis, eique volens ac lubens rectam ac brevem, quae ad rerum scientiam ferret, viam monstrabat, quo sua eum natura ducebat. In qua tamen bonitate naturae atque ingenii abundantia, tanta utebatur contentione animi atque industria, quanta utendum est homini, qui quo minus ingenio potest, subsidio sibi comparat diligentiam, ut et ingeniosos diligentia vinceret, et ingenio diligentes, et totum illud sibi tempus perire crederet, in quo non aut doceret aliquid aut disceret. Cum igitur aliquamdiu Aginni fuisset, eiusque doctrina atque ingenium omnium

ras duntaxat dederat, colloquio familiari comprobavit. Ex illo, quia eum nosse propius contigerat, Iulius amare eum coepit, et eius dotes animi Senatoribus Burdegalensis curiae per litteras commendare, ut non aliter eum, quam filii nomine appellaret, quam Burdegalam, relicta schola Villanovana, profectus, ut ibi in una classium gymnasii Aquitanici doceret circiter annum Christi MDXLVII. *Neque ex eo unquam aut Aginnum repetivit, aut Iulium postea vidit. Quomodo igitur Aginni, aut quando docere potuit, qui in tribus profectionibus vix septem dies ibi substitit? Burdegala Lutetiam, Lutetia Tolosam petiit, ubi iuris institutiones quum exponeret exercendi caussa* (i. e. relegeret, magistrorum dictata recantaret, non doceret), *ut tironibus iuris mos est, inde abire coactus, Venetias se contulit.*

*) Hoc non satis verum esse et ex antecedente nota luce clarius apparet et idem demonstrat Iosephus Scaliger, quippe qui doceat, Muretum tunc, cum Iulius Caesar Scaliger Aginni degeret (circa annum Christi MDXXXI.), tantum annorum quinque fuisse et in Lemovicibus egisse.

fama atque oratione celebraretur, ad doctrinarum domicilium et orbis terrae Museum Lutetiam profectus est: ubi cum itidem explicaret divitias ingenii, nec latere posset in tanto orbis splendore tam illustre lumen, non magno negotio ad se omnium studia atque ora convertit. Novus videbatur exortus Demosthenes Christianis Athenis: ita docente Mureto, et quidem adhuc peradolescente, concursus audiendi caussa ex tota urbe fiebant; magna hominum frequentia gymnasium celebrabatur; loci ipsi in gymnasio occupabantur; aditus complebantur; ne pes quidem relinquebatur prae maxima audientium multitudine, ubi pedem doctor ipse ponere posset: ita per illorum humeros, quasi per undas, gradiebatur ad suggestum. Nihil ferme aliud erat Lutetiae magis eo tempore in hominum sermonibus quam Muretus: quem ipse etiam rex aliquando et regina, — ut quod fama et auditione acceperant, re ipsa experirentur — audire voluerunt*). Pictavienses, Burdigalenses, Auscitani, Tolosani, — hic enim iuris civilis docendi primum quidem facultatem, deinde etiam potestatem**) accepit — iuvenem tam excel-

*) Et haec inter falsa, quae Bencius de Mureto narravit, refert Ios. Scaliger: *nunquam enim in Athenaeo regio, sed in gymnasio docuit.* Hofmannus, homo quidam recentior, nescio an fide satis dignus, de Mureto scribit: *Parisiis in Collegio Cardinalis Monachi tertiam classem rexit, cum Buchananus secundae, Turnebus vero primae praeesset.* Scaligerum tamen non recte argumentari, adnotavit Menagius: quasi rex et regina in collegiis docentem audire Muretum non potuissent. Ceterum intellige regem *Henricum* et reginam *Catharinam.*

**) *Neque caussa erat, cur* (Bencius) *diceret, eum Tolosae iuris civilis docendi primum facultatem, deinde etiam potestatem accepisse. Quod quid sit, non capio. Hoc scio, si ille facultatem et potestatem iuris publice interpretandi Tolosae accepisset, non opus illi fuisse eam Asculo petere, ut ius Romae publice profiteretur. Quo tempore enim Ludovicus Rupipozeus Romae sub Gregorio* XIII. *christianissimi regis Legatus agebat, Muretum Asculum clam petiisse, et lauream iuris consecutum*

lentem omnique laude cumulatum videntes, eius voce ac doctrina fruebantur, et traiectis litteris, Mercurii filium alii, alii Mercurium audire se putabant. Consequens illud erat, ut posteaquam omnem prope Galliam illuminarat, suam quoque lucem diffunderet in Italiam. Itaque Venetias, cum annum ageret duodetrigesimum, venit*): Statim praeclara eius eloquentia, ut Phidiae statua, simul et perspecta et probata est. Hic apud Lauretanos, Bembos, Contarenos, Sorianus, Manutios ceterosque clarissimos viros tanto in honore et pretio fuit, ut dulcis quaedam inter eos contentio nasceretur, qui maxime amarent Muretum aut admirarentur. Paulo post concessit Patavium, ut in optimam et vetustissimam in Italia ingenuarum artium et disciplinarum officinam. Neque hic diu versatus est: anno enim aetatis circiter quarto et tricesimo, honestissimis conditionibus invitatus, ad summum illum doctorum Maecenatem,

fuisse, tam multis notum, quam mirum est, Bencium ignorasse, qui eo tempore Romae erat. Haec Iosephus Scaliger.

*) A. 1554 (mense Maio, si fidem habemus Petri Lazerii diatribae de vita et scriptis M. Antonii Mureti). Quid vero facinoris Muretus in innocentiam sanctitatemque vitae admiserit, ut ipsi salutis causa Tolosa Venetias quasi fugiendum esset, non est dubium, si audias Scaligerum, quem tamen maledicentiae et invidiae reum esse nonnulli contendunt. Iidem ex verbis quibusdam Dionysii Lambini in epistola ad Muretum scripta et ex iis, quae Muretus ipse responderit (vid. Mureti ad D. Lambinum et Lambini ad Muretum ep. III. et IV. pag. 365. seqq. edit. Tauchnit.) evincere student, Muretum vacasse Tolosae culpa, etsi odio aut calumnia non vacaverit, ideoque accusationem potius subiisse, quam culpam admisisse. Quamvis postea, maxime deprecante Cardinali Turnonio, in Galliam reditus pateret, in Italia tamen immorari maluisse videtur Muretus. Detinuerunt hic maior quaedam vitae felicitas, melior ingenii morumque fama, singularis et incredibilis eruditionis doctrinaeque aestimatio, honorificentissima ac magnificentissima in eum collata stipendia. Venetiis et publice docuit in monasterio Fratrum Minorum Divi Francisci, et Patavii plusculos annos degens, Venetorum nobilium iuventutem privatim erudivit. Utrobique autem et insignem ab omnibus retulit cum eruditionis tum eloquentiae laudem.

Hippolytum Cardinalem Estensem, se contulit*): in cuius comitatu cum in Galliam rediisset, mox etiam legatione obita in Italiam revertit. Romae tandem anno MDLXIII. ipsius Cardinalis suasu atque eorum rogatu, quorum consilio res ibi litteraria regebatur, Aristotelis Ethicen docere publice coepit, tanta hominum frequentia, ut Aristoteles quidem ipse Romae docere, sed Romano ore, et lux quaedam urbi Romae reddita veteris eloquentiae videretur. Unum vero et viginti annos Romae docuit. Quid docuerit, breviter perstringam. Docuit annos quatuor libros Aristotelis de moribus**); totidem ius civile, nec vulgari sane via, spinosas illas iurisconsultorum concertationes cum sermonis nitore coniungens. Ad annum vero aetatis undesexagesimum***) Gregorii XIII. auctoritate ac liberalitate permotus, in eorum librorum, qui non solum acuere, sed alere etiam ingenium solent, ut Platonis, Senecae, Horatii, Taciti, Ciceronis explicatione annos reliquos consumpsit. Quo tempore a Stephano Bathorio, Polonorum rege, in Poloniam amplissimis praemiis arcessitus est: moremque gessisset optimi principis voluntati, nisi egisset idem Gregorius ne discederet, cum sua sponte, tum magistratuum admonitu, qui Mureto ipsi aliquot ante annis ultro Romanae civitatis ius detulissent. Quo factum est, ut tantum ei stipendium decerneretur, quantum haud scio an unquam antea nemini. Rem ut gesta est, ex ipsius ad Ioan. Zamoscium, regni Poloniae Procancellarium, epistola†) discite: *Praeter spem et opinionem meam accidit ut cum me ad iter accingerem, atque istic animo cogitationeque totus essem, subito ostenderet Gregorius Pont. Max. profectionem meam sibi non placere, me-*

*) A. 1560.
**) Ab anno 1563 usque ad annum 1567.
***) A. 1584.
†) Lib. I. ep. 81. pag. 125. edit. Tauchnit.

que per viros summa auctoritate praeditos monendum curaret, ne ex urbe discederem: sibi curae fore, ut ne in urbe deteriori conditione essem, quam quae mihi in Polonia deferretur. Quin etiam ad quingentorum aureorum annuorum stipendium, quod mihi iampridem constitutum erat, statim ducentos adiici iussit, mandavitque Datario suo, primo quoque tempore quoquo modo efficeret, ut aliunde mihi trecenti aurei nummi quotannis penderentur. Ea re factum est, ut coactus sim deponere consilium quod ceperam; a quo, ne vivam, si me alia ulla res, quam summi Pontificis voluntas atque auctoritas abducere potuisset. Hactenus ille. Nunc de iis quae scripsit dicamus. In quibus eius spirat imago atque ingenium, suntque in manibus quaedam, ut variae lectiones, — ut inde potissimum incipiam, — quibus nil uberius, nil elegantius fingi potest. Sunt et orationes plurimae Venetiis et Romae in consessu purpuratorum habitae. Poëmata item, quae Romae cum esset composuit: nam quae adolescenti annorum circiter viginti exciderunt, et iuvenili quodam calore atque impetu in Gallia profudit, atque convenienti nomine Iuvenilia appellavit, ea saepe Francisco Bencio ceterisque familiaribus dicebat sibi adeo non placere, ut ne pro suis quidem agnosceret, tantum abest ut probaret. At seniles Mureti versus pii sunt, eruditi et iucundi, lusitque Graecis et Latinis versibus primae aetatis institutionem in gratiam M. A. Mureti fratris filii. Hymnos quoque sacros Ducis Mantuae rogatu edidit: et Ferrariae eruditas de iure civili disputationes in quatuor libri primi Pandectarum titulos: *de origine iuris, de legibus et senatusconsultis, de constitutionibus principum, de officio eius, cui mandata est iurisdictio;* epistolarum item volumen ad familiares: neque enim alias, quas nimis officiosi amici cum nominis aliqua contumelia ediderant, pro suis agnovit. Commentarii item varii sunt et scholia in

veteres poëtas, Terentium, Horatium, Catullum, Tibullum et Propertium. In M. Tullii item Catilinarias commentarius exstat peregregius; castigationes item in Philippicas. Nihil unquam (mirum dictu) bis scribebat, vix adeo bis legebat id ipsum, quod scripserat, raro interpolabat, non saepe mutabat aliquid aut emendabat, rarius demebat delebatve; ita cum uno quasi tenore fluerent omnia, nihil nisi aptum et accommodatum ad manum mentemque veniebat, ut multo meliora fortuito illi exciderent, quam alii, qui eandem assidue incudem tundunt, excudant labore*). Ad summum singulis noctibus somno quinas horas, quaternas plerumque aut etiam ternas tribuebat. Restat, ut in aspectum proferantur in Aristotelis Ethicen, Politicen, Rhetoricen et Platonis de Republica ac de Legibus libros notata, quaeque in iuris civilis Institutiones commentabatur.

Duae de multis in illo virtutes enituere, benignitas atque religio. Illa enim gratus et acceptus summis, mediis atque infimis vixit**): cuius aedes portus quidam, oraculum ac perfugium omnium erant: exteri etiam ab extremis oris eius visendi discendique gratia Romam confluebant, qui et ipsi profitebantur, maiora se omnia re ipsa, quam fama comperisse. Docebat quae poterat, id est, quae discere velles omnia. Religione vero ac pietate in Deum singulari fuit:

*) Lazerii huc pertinent verba: *Faciunt huiusce rei fidem codices nostri. Cum enim pleraque eius contineant, orationes, praelectiones, in Latinos Graecosque auctores commentarios, ea ferme nullas lituras habent, etsi adversariis scripta et dispersa huc illuc et in librorum editorum primis puris paginis adnotata, ut appareat, tunc primum de iis scribendis cogitasse. Verum optimorum auctorum diligenti lectione et tractatione assidua fotum ingenium erat, ut non pervestigare tunc cum scriberet atque unde unde extrudere res ac sententias deberet. Non ergo mirandum, tum multa aut tam varia scribere potuisse.*

**) Fuit tamen ingenua indole liberrimoque animo, quod ipse in quadam ad Lambinum epistola aureis verbis significat: *ego ne compedes quidem aureas tulerim.*

catholicam enim fidem non solum servavit, sed et pro virili defendit, cum tamen non deessent in Gallia homines seditiosi, qui omnibus artibus ad suas eum partes traducere conarentur. Novem ipsos annos sacerdos vixit*), quo tempore tam sancte sacris operatus est, ut inter sacrificandum et lacrymas effunderet frequenter, et easdem aliis excuteret. Sacras quoque quotidianas precationes diligenter obibat. Saepe de morte senex, tamquam de migratione, cum familiaribus disserebat, ut ex pedibus aeger iamiam sibi esse migrandum domo, cuius fundamenta labarent, praedicaret.**) Mortuus est***) ornatus omni instrumento et viatico, quod christiana religio tribuere homini atque impertiri solet, quem parat ad mortem. A Xysto etiam quinto Pontifice Max. privatim veniam peccatorum impetravit, et ad eorum expiationem eiusdem etiam illam publicam adhibuit indulgentiam, qua qui rite uteretur, ei non liberationem solum culpae, sed remissionem etiam poenae Christi Vicarius benignissime concedebat. Triduo ante mortem sacrosanctum Christi corpus suscepturus omnibus qui eo convenerant praesentibus atque audientibus supplex veniam a familiaribus petiit, lacrymantibus omnibus qui aderant. Dum vox aderat, mixtis suspiriis identidem iterabat: *o Iesu, o Deus*, ut aliud nihil in mente habuisse constet. Elatus honorifice Nonis Iuniis, anno huius saeculi quinto et octogesimo, laudatusque est pro funere a Francisco

*) Ceterum dedisse nomen Societati Iesu Muretum extremis vitae temporibus, haud compertum est, nisi si quis ex amicitia quae Muretum inter et Patres Soc. Iesu intercessit, illud pro vero affirmare audet.

**) Fuit M. A. Muretus, ut hoc addatur, si corporis imaginem spectes, lata fronte, oculis vividissimis, naso porrectum inter et aduncum, ore peramplo, vultuque universo maiestatem quandam exspirans, non sine venustate; fuit, ut ipse ait, firmis lateribus, magnaque vocis vi, quod ei multum profuit ad perorandum.

***) A. 1585. prid. Non. Iun.

Bencio, societatis Iesu Presbytero, in aede sacrosanctae Trinitatis*), quae est in colle hortulorum sodalium Minimorum,—ubi ad aram maximam sepulcrum**) eius spectatur,—laudatus, inquam, coram Cardinalibus ampliss. Nicolao de Pelue Senonensi et Carolo a Lotharingia de Vaudemont, a grato sanę discipulo erga optime de se meritum praeceptorem. Qui et ipse discipulo Bencio multum se debere testatum reliquit, quod humana contemnere et ad divina pleno gradu properare se docuisset, facesque ac stimulos animo suo ad pietatem subdere nunquam destitisset. *Merito igitur te amo,* inquit***), *et ut patrem filius, et ut filium pater; his enim nos, quae maxima sunt, caritatis vinculis bonitas divina colligavit.* Pöëtae in eius laudem epicedia varia conscripserunt: unum de multis Iulii Roscii. hominis perfamiliaris, adscribere placuit:

Hic Marci caros cineres Roma inclyta servat,
Quos patria optasset Gallia habere sinu.
Stat colle hortorum tumulus: stat proximus astris,
Quae propius puro contigit ille animo.
Tu sacros latices lacrymans asperge, viator,
Et dic: Heu linguae hic fulmina fracta iacent †).

*) Quam vulgo nunc *de Montibus* appellamus. Checcot.

**) Posita inscriptione, quam sibi vivens scripserat, *quae*, ut ait Erythraeus, *nihil veterum superstitionum, ut fit plerumque, oleat, sed quae pium et Christianum eius animum inprimis ostendat*:„M. Antonius Muretus, Lemovix ad Dei misericordiam obtinendam piorum precibus adiuvari cupiens corpus suum post mortem hoc loco sepeliri iussit, attributis mille scutatis huius monasterii sodalibus, impositoque onere perpetui anniversarii. Nicolaus de Pelleve, Card. Senonens. Testam. execut. poni mand. Vixit ann. LIX. mens. II. obiit prid. Non. Iun. CIↃIↃLXXXV." Postremam hanc notationem temporis adiectam postea, nemo non intelligit.

***) Lib. II. ep. 17. pag. 193. edit. Tauchnit.

†) Cfr. aliud epigramma, quod vulgo effigies Mureti habent:
Vera quidem haec, scriptis sed quam tamen exprimit ipse,
Multo ea Mureti verior effigies.

Hoc loco, ne ipsi omni pietatis in Muretum significatione supersedisse, eumque iusta laudatione gravioreque commendatione defraudasse videremur, duo summorum virorum de oratore nostro testimonia, ut epicediorum vice fungerentur, transscribenda putavimus. Alterum testimonium est Dav. Ruhnkenii, cui quidem in praefatione editionis Operum Mureti suae M. A. Muretus *ea felicitate Tullianam exprimens eloquentiam, ut, nisi res, quas tractat, recentiorem scriptorem proderent, ipsum Ciceronem a te legi putares. Cuius facultatis praestantia non ab una doctrina, aut a singulari quodam imitandi artificio, quod ceteros fefellerit, sed ab aliis caussis repetenda videtur. Plinius Caecilianus, ut hoc utar, et doctrina abundavit et lingua Latina adhuc satis integra scripsit, et, ut ipse fatetur, nihil aliud, quam Ciceronem imitando effinxit. Nec tamen ulla vel in Panegyrico periodus, quam Cicero pro sua vellet agnoscere, reperitur. Aliud exemplum aetas suppeditat recentior. Paulus Manutius nec eruditione, nec Latinitatis scientia Mureto cedebat, Ciceronis imitandi studio fortasse vincebat, quippe tota vita id unum egit, aut optavit, ut Ciceroni quam simillimus videretur. Sed is quoque magis secutus Ciceronem, quam assecutus est, et in hoc imitationis genere iacet cum Mureto comparatus. Quid ita? Nempe Mureto naturae beneficio idem, quod Ciceroni obtigerat ingenium: Plinio et Manutio diversa ingenii forma. Ab hac indolis similitudine fluxit illa Mureti in qualibet re exprimenda felicitas, venustas in narrando, lepos in iocando, aurium denique sensus in oratione numerose struenda. Compar natura Muretum sponte in Ciceronis vestigia deducebat: at dispar Manutium invitum et reluctantem alio trahebat; ut non sit mirandum, nos Muretinis libris, semel in manus sumtis ita teneri, ut eos vix deponamus, Manutianis autem, quamvis terse et polite scriptis, quod anxium imitandi studium produnt, cito satiari. Quo minus dubitamus Muretum cum ingenio, tum arte scribendi, vere Ciceronianum dicere; quamvis ipse, nominis invidiam veritus, sic se appellari noluerit.* — Alterum denique testimonium, quo quasi cippo quodam sepulcrali eodemque laudum defuncti pleno uti placet, est Danielis Wyttenbachii, qui in relatione (in Biblioth. Crit. Vol. III. P. II. p. 112.) de Ruhnkeniana editione Operum Mureti pro verbis Ruhnkenii: *Etsi nemo dubitat, quin iuventus, ad Latinam linguam informanda, in veterum scriptorum, maxime Ciceronis, lectione continenda sit, utile tamen est, unum alterumve e disertis recentioribus cognosci, ut eius exemplo via ratioque imitandi facilius intelligatur. Cui consilio quis potest esse accommodatior, quam Muretus?* — ita commentatur: *Equidem saepe animadverti, ho-*

mines, qui primum ad Ciceronis lectionem accedunt, magis capi ac delectari scriptis Mureti et similium: non quod horum oratio minus Latina, ideoque facilior sit: sed quod ratio materiaque nostrae aetati nostrisque ingeniis magis aptae sunt. Horum nos lectio, quasi blanda manu, ad veteres ducit: estque veluti ἐπιβάθρα, seu gradus et aditus, ad veteres, sed purus ille castusque, unde nil sordium ad ipsa eorum sacraria afferamus. Certe, si quid ego ad scribendi facultatem profeci: quod, pro rei magnitudine, exiguum esse, non ignoro: sed si quid profeci, hoc magnam partem debui lectioni operum Mureti, quae me adolescentem mira suavitate deliniebat, exemplis augebat et ad Ciceronem alliciebat. —

VOLUMINE I. CONTINENTUR.

M. ANTONII
MURETI
ORATIONES.

VOLUMEN PRIMUM.

M. ANTONII MURETI
ORATIONES.
VOLUMEN PRIMUM.

M. ANTONIUS MURETUS S. D.
SCIPIONI GONZAGAE, MARCHIONI ET S. R. I. PRINCIPI.

Offero tibi munus, Scipio Gonzaga, si aut ex sua aut ex tua dignitate spectetur, perexiguum; si ex viribus meis, mediocre; si ex animo, magnum. Orationes quaedam sunt, variis a me temporibus habitae: quas cum partim dispersae atque errantes vagarentur, partim apud me in adversariis neglectae iacerent, nunc in unum corpus collectas ut edi ac divulgari paterer, amici quidam, multo mei, hac quidem in parte, quam par est et quam ego ipse vellem, studiosiores, impulerunt. Satis superque fuerat, earum partim in scholastico pulvere atque in illis eruditorum hominum umbraculis non tantum recto, ut dicitur, stetisse talo), sed plausum etiam et ἐπισημασίας tulisse: partim in illo consessu, quo nullum habet terrarum orbis augustiorem, et silentio auditas et principum virorum testimonio commendatas fuisse. Superarat fortuna spes*

*) Horat. Ep. II. 1. 176.
Securus, cadat an recto stet fabula talo.

meas: quam saepius sine caussa experiri, negant esse sapientis. Neque nescius eram, morosiora ac difficiliora esse legentium quam audientium iudicia, saepeque accidere, ut, quae audientes mirabamur, eadem legentes rideamus. Sed quid facerem? Cupienti mihi iam latere, amici obstiterunt, quibus parendum fuit: ne, si in negando pertinax essem, superbiae denique id potius quam modestiae adscriberetur. Cum igitur inibi) esset, ut ederentur, libenter arripui occasionem diu optatam inscribendi tibi, ut nunc fit, aliquid depromptum ex studiis meis, eademque opera testificandi et iudicii de te et mirifici cuiusdam amoris erga te mei. Vere enim hoc dicam, Scipio: cum omnes, qui te norunt, ita te ament, ut eorum nemo sit, qui se studio atque observantia tui cedere cuiquam putet; ego tamen mihi videor diuturna et accurata notatione et observatione earum rerum, quae te usque eo omnibus amabilem reddunt, singulare quiddam praeter ceteros πεπονθέναι. Quid est enim, quod ad conciliandas ac devinciendas hominum voluntates valeat, quin id in te omni ex parte perfectum reperiatur? Nihil hic de summa atque antiquissima gentis vestrae aut nobilitate aut potentia dicam, nihil de toto illo genere bonorum, quod ita tuum est, ut et aliorum sit. Alios et ista amatores habent. Ego in te nihil amo, nisi te ipsum. Itaque ut iste rex potentissimus ex amicis suis alium dicebat esse φιλοβασιλέα, alium φιλαλέξανδρον**): ita tu, alios esse, qui et alia in te ament, me plane et ex animo φιλοσκιπίωνα esse, tibi persuadeas licet. Ac te ipsum cum dico, ne illam quidem dico et oris et totius corporis dignitatem, quae tibi omnium elegantiorum hominum animos primo statim adspectu conciliat, constituens, quoad eius fieri potest, ante eorum oculos et ingenium et mores tuos. Quamvis enim vere dixit*

*) Cic. Phil. XIV. 2. §. 5. Quod sperare nos quidem debemus, P. C., aut inibi esse, aut iam esse confectum.

**) Cf. Plutarch. Tom. VI. pag. 690. ed. Reisk.

nescio quis poëtarum, gratiorem in pulcro corpore esse virtutem: ea tamen est in te veriorum ac solidiorum bonorum copia, quae te his secundae, ut ita dixerim, notae bonis censeri non sinat. Ingenium excellens et in quo, tanquam in pingui ac feraci solo, omnes te dignae artes ita facile comprehendant, ut eas non ab aliis accipere, sed ex te ipse parere ac proferre videaris. Quo tu usus ita ut decuit, a graecae latinaeque linguae intelligentia, a poëtarum, historicorum, rhetorum cognitione ad philosophiam et ad eam, quam tibi ab ineunte aetate proposueras, quaeque tibi nunc in amoribus ac deliciis est, theologiam ea celeritate properasti, ut, quae honoris ac dignitatis praemia confecto studiorum curriculo tribui ac decerni solent, ea tu tunc meritissimo consecutus sis, cum adhuc maturum videri poterat, de animo ad illas graviores disciplinas adiiciendo cogitare. Atque ut istius generis ingenium nunquam ita esse otiosum potest, ut omnino nihil agat, quod tibi dabatur a severioribus studiis excepti ac subsecivi temporis, eo tu, quasi ludibundus, eas artes, in quibus ingenui adolescentes exerceri olim Athenis solebant, ita omnes didicisti, itaque te in eis exercuisti, ut in earum qualibet cum summis artificibus comparari facile possis. Quid nunc ego mores illos tuos plane, ut poëtae loquuntur, aureos laudem? Potuitne quisquam unquam bonus tecum biduum vivere tuaeque suavitatis partem aliquam gustare, quin, ut sibi totam aetatem tecum exigere liceret, optaverit? Ita tu, quod rarissimi exempli est, summam integritatem vitae cum summa comitate ac facilitate copulasti. Sed nolo nunc plura de te, ne ipsi tibi molestus sim. Equidem cum de scriptis meis non magnopere laborare soleam, tamen hunc librum praecipue cupio et celebrari nunc, et ad posteros pervenire: ut exstet aliquod testimonium iudicii de singularibus tuis virtutibus mei. In quo ne forte quis eorum, qui te non norunt, (nam de iis, quibus tu notus es, nihil tale me-

tuo,) assentationi et consuetudini datum esse aliquid suspicetur, Deum immortalem testor, nihil unquam a me verius magisque ex animi mei sententia scriptum esse, quam ea, quae de tuis laudibus scripsi. A te peto, ut me ames, quo me ipsi mihi efficias cariorem. Vale. Romae. Kal. Maii. MDLXXI.

M. ANTONII MURETI

ORATIO I.*)

DE

DIGNITATE AC PRAESTANTIA STUDII THEOLOGICI

HABITA LUTETIAE PARISIORUM NON. FEBR. MDLII.

Cum omnes mihi singulari quadam ac praecipua laude digni videntur, qui in assequenda honestarum artium scientia operam et industriam suam collocant, tum ii praecipue, qui veluti maiore quodam numinis afflatu perculsi, ceteris omnibus posthabitis, ad divinarum rerum intelligentiam omnes cogitationes suas atque omnia studia contulerunt. Nam si eorum omnium, quae in hac immensa rerum universitate cernuntur, unumquodque naturali perficiendi sui desiderio tenetur, et animus noster ad similitudinem divinitatis effictus tanto perfectior est, quanto propius ad illud, ex quo ductus et propa-

*) Haec oratio non est inter eas, quas ipse Muretus edidit Venetiis apud Aldum 1576. sed cum nonnullis aliis ex editione Ingolstadiensi accessit.

gatus est, exemplar accedit: dubitari profecto non potest, quin ea sit omnium praestantissima facultas, quae, quoad eius fieri potest, cum humanis divina copulando, mortalitatem nostram, quantum illius imbecillitas patitur, divinae naturae arctissima colligatione devincit. De illius mihi facultatis laudibus, hodierno die*) demandatum est ab iis, quorum et apud me plurimum valet et apud omnes peraeque valere debet auctoritas**), non ut eas quidem singillatim percensere omnes ac flore orationis convestire conarer, (quod et imperare iniquum esset et suscipere temerarium) sed ut ex earum innumerabili copia pauca quaedam seligerem, de quibus ex hoc amplissimo loco vobis audientibus explicarem. Qua de re cum mecum initio ageretur, refugiebam equidem tanti oneris magnitudinem, veritus, ne idem mihi contingeret, quod nobili olim sophistae***) apud Annibalem de rebus bellicis longa accurataque oratione disputanti contigisse dicitur: si homo adolescens et cum a ceteris rebus satis tenuiter instructus, tum in hoc genere penitus rudis, inter tot eruditissimos viros, ad dicendum de rebus divinis aggrederer. Illud etiam me commovebat, quod praeclare a Platone scriptum noveram, orationi et iis rebus, quae oratione tractantur, quandam inter se cognationem intercedere oportere, ex quo facile intelligebam consequi, ut ad res divinas pro dignitate tractandas divinum quoddam requireretur orationis genus. At ista quidem, re adhuc integra, fortassis maiore quadam cautione providenda fuerint: nunc quidem iam semel altum ingressis, quae

*) Manifestum est, verbum *dicere* a praecedenti *die* esse absorptum.

**) Praefectos nimirum intelligit Parisiensis Athenaei, ubi summo concursu plausuque omnium docebat, homo adolescens, natus annos XXV. Cf. Lazer. Diatr. de vit et script. Muret. pag. 524. ed Ruhnk.

***) Phormioni Peripatetico. Cf. Cic. de orat. II. 18

nos cumque tempestas exceptura est, vela nimirum facienda sunt. Illud modo, antequam ulterius provehar, a vobis summopere contendo, ut, quando omne mihi perfugium in vestra bonitate ac clementia situm est, tenuitatem meam vestro favore et silentio sublevetis, quo mea oratio his veluti secundis subvecta ventis, quem sibi proposuit, portum facilius consequatur.

Atque ut hinc exordiamur, si nihil diceremus aliud, nisi eam, quae antiquissimo vocabulo theologia dicitur, scientiam esse quandam, quae divinae sapientiae thesauros hominibus recluderet, tamen illud, ut opinor, liquido constaret, quanto aeterna nativis, immortalia caducis, divina humanis antecellunt, tanto esse hanc facultatem ceteris omnibus anteponendam. Sed quemadmodum qui praeclari alicuius aedificii pulcritudinem pervidere ac penitus cognoscere cupiunt, non satis sibi esse ducunt illud uno totum adspectu contemplari, sed singulas etiam sibi partes accurate perlustrandas ac seorsum considerandas putant: ita nos, si huius praestantissimae facultatis partes paulisper excutere voluerimus, tum demum, quanta illius pulcritudo sit, intelligemus.

Theologia igitur, viri eruditissimi, ut a maioribus nostris accepimus, duabus praecipuis partibus continetur, quarum una in lege posita est, altera in euangelio. Est vero ea lex, de qua loquimur, non ab humano profecta consilio neque similis earum, quae hominum libidine statuuntur, in quibus multa inepte ac ridicule, nonnulla etiam impie ac nefarie sancita reperias; sed primum quidem ab illo huius universitatis parente ac opifice Deo in omnium hominum impressa atque insignita animis, post etiam eiusdem Dei digito in tabulis insculpta lapideis, ne improbis ulla praetendendae facinoribus suis ignorantiae occasio relinqueretur. Cumque eam in duo

summa capita tribuere liceat, eorum prius, quae ad cultum numinis, posterius, quae ad tuendam hominum inter se societatem pertinent, omnia summa brevitate complectitur. Atque hinc vel inprimis naturae nostrae imbellicitatem licet agnoscere, quod cum pauca admodum eaque suapte natura facillima praecepta sint, semper tamen deficiamus alicubi, neque unquam stabilem inoffensumque cursum perpetuo retineamus. Tremefactus itaque comparatione sui cum divinis praeceptis animus, Christo se indigere cognoscit, in cuius sinum confugiat, cuius se viribus provehat, sub cuius bonitate, tanquam sub firmissimo aliquo clypeo, tutus ab iis, quae lege proposita sunt, suppliciis delitescat, ut rectissime Paulus*) legem paedagogum, qui nos veluti manu apprehensos ad Christum deduceret, nominasse videatur. Eat nunc Lucianus aliquis: perfricet frontem, et dicat ullam esse legem, quae cum hac lege ulla ex parte comparari queat. Quid enim? Quae, Deum immortalem, portenta in omnibus omnino legibus, si ab hac discesseris, reperiuntur! Quarum aliae furta, aliae adulteria, aliae etiam quaedam multo turpiora permittunt, ut nihil paene tam turpe sit, quod non legislator aliquis licere voluerit. Hanc vero sapientissimus ille Moses, non a Iove quodam commentitio, ut Minos; non ab Apolline, ut Lycurgus; non ab Aegeria, ut Numa; sed ab eo, qui solus veri Dei nomine censendus est, sibi per manus traditam accepit, ita numeris omnibus absolutam, ut nihil neque immutari neque adiici neque detrahi possit. Sed ea tamen, uti antea dixi, morbum quidem nostrum commonstrare ac detegere nobis potest: depellere eundem ac sanare non potest. Morbi autem cognitio magnam ea quidem vim maximumque momentum ad vires recuperandas habet, neque tamen tantum, ut in ea posita sint omnia. Quare

*) Ep. ad Galat. III. 24.

euangelio nobis Christus aperitur, qui, modo firma in ipsum fide nitamur, non vana illa quidem et otiosa, quam multi stulte et inaniter iactant, sed solida et bonarum actionum perpetuo foecunda, nos, velut humeris suis impositos, tollit in coelum. O rem omni praedicatione maiorem! o nuncium vere iucundum et laetabilem! cum humana natura primi parentis depressa lapsu pessum tota ferretur, tantam fuisse in filio Dei clementiam, ut delapsus e coelo, humanam formam induere voluerit, ut corporatus*) ac carne tectus infinitis sese laboribus, cruciatibus, aerumnis, morti denique deterrimae atque acerbissimae exposuerit, quo sudore ac sanguine suo ab animis nostris durissimum iugum aeternae depelleret servitutis. Tene, Christe optime, ut nos liberali caussa assereres manu, omnium dominus cum esses, servi formam assumpsisse? Tene nobis quietem tuis laboribus, libertatem tua servitute, vitam denique tua morte peperisse? Admirantur historiae veteres Pythagoreum quendam, qui se pro amico in caussa capitis vadem dare veritus non est**): at hoc quanto admirabilius est, Dei filium Deumque ipsum, ut nos merito nostro inimicos sibi aeternis eriperet suppliciis, tot, tam dira ac vel dictu vel cogitatu aspera et horribilia sustinere voluisse? Et quisquam est, qui alias omnes, si in unum conferantur, scientias cum hac, qua ista tam pulcra, tam admirabilia, tam divina traduntur, ullo modo comparandas putet? Haec vero una est omni cura, sudio, contentione dignissima. Haec una est non tam liberalis vocanda, quam liberatrix. Haec aurea illa catena est, qua cum coelestibus terrestria copulantur. Haec scala illa est, quam olim per quietem sanctissimus patriarcha vidit, cuius gradibus in coelum scandere liceat atque

*) Lactant. Institutt. Divin. IV. 26. §. 26. Is (Christus) igitur corporatus est et veste carnis indutus

**) Cf. Cic. de off. III. 10. §. 45.

illic Deum intueri, admirari, adorare, demittentem semet ipsum ex augustissimo illo maiestatis suae fastigio seseque accommodantem ad humanae conditionis humilitatem: rursusque eundem defunctum nobili illa servandorum mortalium provincia, spoliatisque inferis (o rem omni humana cogitatione sublimiorem!) in coelum sublimem raptum vallatumque ac stipatum infinita tum geniorum concinentium, tum hominum de caliginosissimis illis Satanae ergastulis erutorum multitudine, iusto ac pleno triumpho coelum ingredientem, neque disiecta muri parte, sed valvis suo sanguine reclusis iter eodem nobis omnibus aperientem.

Atque haec quidem quamvis eiusmodi sunt, ut ad excitandum inflammandumque quemlibet torpentem animum sufficere posse videantur: tamen ex tam ubere campo alia quaedam, nisi molestum est, proferamus. Vere enim illud affirmare posse videor, eruditissimi viri, quemadmodum Platonici elementorum in corporibus coelestibus quendam veluti florem, in hisce inferioribus quandam veluti fecem esse dicebant: ita rerum omnium cognitione dignarum in theologia florem, in aliis scientiis fecem contineri. Namque ut hinc nostra se primum efferat oratio, quis nescit, quantopere se in perscrutandis rerum principiis veteres philosophi torserint, quamque nihil, si res ad verum exigatur, effecerint? Dum alius mundum hunc et quicquid in eo vel aspectabile vel tractabile continetur, putat ex temeraria quadam minutissimorum corporum concursione coaluisse; qui si vel unam earum, quas somniabat, atomum cerebri habuisset, nunquam ista tam stulte, incogitanterque scripsisset: alius aeternum esse eum neque desiturum unquam neque exordium ducentem ab ullo temporis principatu, non animadvertens hac ratione illam, a qua ipse tantopere abhorrebat, infinitatem iuduci: qui vero optime sensisse credun-

tur, tamen Deo veluti comitem quandam materiam adiungunt, quasi ut artifex, ita Deus sine materia nihil possit efficere. Quid theologi? huius universitatis auctorem esse ac effectorem Deum, qui cum innumerabilibus saeculis antecessisset, quo temporis puncto ipsi placuit, mundum hunc et quae illius ambitu continentur, sine ullis vectibus, sine ullis ferramentis, sine ulla materia, verbo tantum ac nutu suo ex nihilo architectatus est; eundemque assidue sua bonitate ac prudentia continet, moderatur, fovet, omnes in eo rerum ac temporum varietates, vicissitudines efficit: quod statos orbium coelestium cursus, quod certas siderum traiectiones, quod constitutis vicibus insignes ac notabiles rerum commutationes intuemur, haec et cetera omnia ad eum modum non fortunae temeritate aut vi ulla materiae dirigi, sed divina providentia temperari. Contemplemur et alia. Quid de animo humano philosophi? Alius eum cor ipsum esse dicit, alius cerebrum, alius cordi suffusum sanguinem, alius spiritum innatantem sanguini, alius harmoniam quandam, alius eum ex numeris conficit, alius ex atomis, ut mihi quidem ista consideranti certamen aliquod insaniae suscepisse videantur. Ita ex hoc tam confuso, tam vario, tam multiplici teterrimarum opinionum veluti cinno nihil fere colligere possumus, nisi semper copiosissimam messem hominum varie insanientium fuisse. Nam nonnulli quidem ea dicunt, ut eos in re tam seria risum captare atque aucupari putes, ut apud Dicaearchum Pherecrates, qui animum nihil omnino esse contendit, veritus, credo, ne quid posset tam absurde aut fatue dici, ut id nemo dixisset philosophorum. Illa vero multo etiam apud eos perturbatior atque implicatior quaestio est, permaneatne animus corporeis solutus vinculis, an qui corporum, idem sit interitus animorum. Epicurus interire eos putat, nefas ratus, cum tam multa sibi

cum suibus convenirent, se hoc uno ab eis interesse. Stoici longam eis vitam, ut cornicibus, sed non perpetuam tribuunt. Pythagoras vero iucundus est, qui remanere illos quidem docet, sed ex corporibus in alia corpora migrare, ut idem sit forte hodie gallus gallinaceus, qui tempore belli Troiani fuerat Agamemnon. Quid Plato? Quid Aristoteles? De hoc quidem illud Homericum dici potest:

Τυδείδην δ' οὐκ ἂν γνοίης ποτέροισι μετείη,
*Ἠὲ μετὰ Τρώεσσιν ὁμιλέοι, ἢ μετ' Ἀχαιοῖς**).

Obscuritate enim se involvens sua, in neutram partem satis aperte propendet, ut paene in legem Solonis incurrere videatur. Ille autem proxime quidem omnium accedit ad veritatem, sed ei tam multa mendacia admiscet, ut non absurde dicant, qui eum dicunt poëtice philosophari. Quid porro de iisdem rebus theologi? Animum hominis simplicem quandam et individuam esse naturam, ad exemplar divinitatis expressam, licet ortus participem, tamen interitus expertem, quae corpore soluta, si se pure ac pie gesserit, in coelum evolet, aeternam illic Dei beneficio adeptura felicitatem; sin se malis, iisque inexpiabilibus cupiditatibus corrumpendam dederit, ad inferos nunquam desituris damnanda suppliciis deprimatur. Quod si quae de Deo a balbutientibus philosophis dicta sunt, cum solida theologorum doctrina comparare collibuerit, reperiemus hos quidem certa omnia et explorata et salutaria tradere; illos vero neque satis quid dicant intelligere, et credula ingenia perniciosissimarum opinionum laqueis implicare. Itaque quod Homerus de Tiresia, Cato de Scipione**) dixit, idem de theologia dici potest, eam videlicet sapere solam, reliquas disciplinas vel-

*) Hom. Il. V. 85 sq.

**) Plutarch. Tom. VI. pag. 753 sq. ed. Reisk.

ut umbras per inane volitantes vagari. Quod si quis eam, quae ex levioribus studiis percipitur, amoenitatem requirit, ne eam quidem in feracissimis theologiae campis frustra desideraverit. Nam sive poëticis modulationibus aures demulcere meditamur, quis unquam ita in hoc genere excelluit, ut cum Davide comparatus non sordeat? nisi forte Orpheum, Homerum, Pindarum de levissimis plerumque nugis verba fundentes audire praestat, quam illum Deo acceptissimum regem nunc Dei laudes plena hilaritatis oratione referentem, nunc eiusdem auxilium in summis suis difficultatibus implorantem, nunc insectantem improbos, nunc commendantem probos, nunc ea, quae multis postea saeculis contigerunt, ita subiicientem oculis, ut nullus ea melius Apelles in tabula expingere potuisset: sive historiae cognitione ducimur, unde veriores, unde scitu digniores historias, quam ex sacris litteris, repetere poterimus? An vero suavius est cognoscere, quid Croeso in Medos, quid Pyrrho in Romanos expeditionem paranti oblique Apollo, quam quid Mosi ad Pharaonem, quid Samueli in Palaestinos proficiscenti aperte ac perspicue Deus ipse responderit? quomodo Regulus a Carthaginiensibus, quam quomodo Servator et Σωτὴρ humani generis Christus a Iudaeis omni crudelissimorum suppliciorum genere divexatus fuerit? Iucundiusne aut fructuosius arbitramur intelligere, quibus artibus Assyrii, Persae, Romani ceteras nationes devicerint, quam quibus augustissimi illi religionis nostrae principes aliique deinceps innumerabiles eorum vestigia secuti Christianae ditionis terminos ampliaverint? O hebetes et stupidos aut, ut verius dicam, miseros et perditos, si qui harum rerum suavitatem fructumque non sentiunt: contra vero, o ter et quater beatos illos, quorum ita est affe-

*) Claudian. de II. Cons. Stilich. 160. *nec terminus unquam Romanae ditionis erit.*

ctus animus, ut nusquam suavius quam in his studiis conquiescat! non eos aut inanium dignitatum aut fluxarum opum adurit sitis: non eos voluptatum illecebrae molliunt: liberi et pravis omnibus cupiditatibus soluti, ex illo perenni puteo aquam aeternae vitae effectricem hauriunt: ex illis perpetuo virentibus campis flores suavissimos colligunt, ex quibus qui odores afflantur, eorum nunquam est intermoritura suavitas: Deo serviunt, Deo adhaerent, eius tantum gloriae velificantur, eo fruuntur, quaeque olim plene percepturi sunt gaudia, ea iam nunc mente ac cogitatione percipiunt. Ergo sive domi sive foris versentur, cum Deo assidue colloquuntur, sive prosperis rerum utantur successibus, eidem ut prosperitatis suae auctori gratias agunt: sive quid eis adversi accidit, (quanquam quid eiusmodi viris accidere adversi queat? sed tamen si quid eis accidit earum rerum, quas vulgus adversas vocat,) neque indignantur, neque concidunt animis, sed verbo divino sese solantes, quidquid a Deo immittitur, summi beneficii loco habendum esse ducunt. Pro Deum immortalem! quid est, si hoc non est, feliciter vivere et in terris vitam coelestium imitari? O vitae theologia dux, o virtutum omnium parens, vitiorum expultrix, animorum liberatrix! quid sine te non modo nos, sed omnino vita hominum esse potuisset?*) Tu depravatas impurissimis opinionibus hominum mentes velut de integro interpolasti: tu distractos dissipatosque variis idolorum cultibus homines in unius verae religionis societatem convocasti: tu magistra morum ac disciplinae fuisti: ac veluti sol exoriens nubium caliginem dissipat, veluti sidus, quod Castoris et Pollucis dicitur, exortu suo maris rabiem placat tempestatesque dispellit; ita tu di-

*) Cic. Tusc. V. 2. §. 5. O vitae philosophia dux! o virtutis indagatrix expultrixque vitiorum! quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset!

vinitus exorta et tenebras ignorantiae dissipasti et illo tuo salutari fulgore procellas veterum superstitionum dispulisti: tu nobis velut Helice aut Cynosura quaepiam es, ad quam universus navigationis, id est, vitae nostrae cursus dirigatur: tu ignis ille coelestis es, quem verus ille Prometheus, id est, Christus in terras attulit, sine quo vita constare non potest: tu et vitae tranquillitatem largita nobis es et mortis terrorem sustulisti. Beatos igitur, qui ad te, tanquam ad portum, confugiunt, beatos, qui se tibi a teneris unguiculis penitus totosque tradunt: miseros contra, qui, ut proci Homerici, ancillarum amoribus irretiti, te, quae omnium artium domina es, negligunt. Tu enim earum rerum scientiam profiteris, quarum plena cognitio aeternam beatitatem, ignoratio aeternum exitium hominibus pollicetur.

At vos, viri optimi, quos partim huius praestantissimae disciplinae verticem consecutos, partim illius sacris imbutos atque initiatos videmus, macti, inquam, macti animis, neque vos aut labor deterreat aut voluptates avocent, quo minus in sacratissima illius adyta penetretis. Vobis enim vigiliarum sudorumque vestrorum et magna hic inter homines praemia et infinitis partibus maiora sunt in coelo divinitus constituta. DIXI.

DE
LAUDIBUS LITTERARUM.
ORATIO II.

HABITA VENETIIS MENSE OCTOBRI ANNO MDLIV.

Quae singula hominibus ad dicendum accedentibus timorem facere consueverunt, patres amplissi-

mi vosque ceteri cives ornatissimi, ea mihi sese hodierno die obiiciunt universa. Sive enim loci amplitudo afferre perturbationis aliquid potest, Venetiis dicimus; sive audientium dignitas, magna lectissimorum hominum adstante frequentia dicimus; sive ipsa orationis materia dicendique conditio, ita dicimus, ut sit nobis eodem tempore de ingenio, de doctrina, de gloria ornamentisque omnibus in hoc litterarum certamine periclitandum *). Venetiis dicere, si quisquam est, qui parum putet, eum necesse est in maximarum earundemque toto orbe notissimarum rerum ignoratione versari **). Ecquis enim est hodie tam inaccessus, tam ab omni hominum consortio remotus in terris locus, quo non huius praestantissimae civitatis fama pervaserit? quis populus, quae gens, quae hominum natio vel tam immanis atque barbara, vel tam exculta disciplinis atque artibus, quam non iam pridem florentissima Venetorum respublica non gloria modo et splendore nominis sui, verum etiam admiratione compleverit? Haec vero firmamenta reipublicae, haec ornamenta Italiae, haec virtutum omnium laudandarumque artium praeclarissima lumina intuentem non commoveri, tantum id quidem est, ut, non dicam in meam hanc mediocritatem ingenii, sed vix in quemquam hominem, qui ceterorum de se iudicia extimescat, cadere posse videatur. Etenim si eloquentissimos olim viros accepimus, cum ad dicendum venissent, unius Principis adspectu ita conturbatos fuisse, ut obmutescerent: quid mihi tandem animi esse oportet, qui neque comparandus cum illis omnino sum, et apud vos dico, Senatores amplissimi, ad quos cum oculorum converto aciem, totidem

*) Cf. Cic. pro rege Deiot. pr.

**) Cic. N. D. I. 1. Quae (quaestio) nisi diiudicetur, in summo errore necesse est homines atque in maximarum rerum ignoratione versari.

mihi consessum Principum videor intueri? Ac ceteri quidem saepe ad eam excusationem confugiunt, ut se, cum tenuitatis suae conscii essent, tamen vel necessitate vel officio impulsos, vel amicorum sive precibus sive tempore aliquo adductos, dicendi munus non tam appetivisse, quam detrectare non potuisse dicant: quam totam rationem nobis hodierno die ipsa rei natura conditioque praecludit. Non enim detrectantes, sed ultro nobis deposcentes hanc dicendi provinciam, ad eam non alienis precibus impulsi, sed vestra incredibili benignitate admissi sumus, ut, si minus ex aliqua parte nostra vobis approbata fuerit industria, caussa nulla sit, quin omnes accusandam potius nostram temeritatem, quam imbecillitatem sublevandam putent. Equidem cum et ab ineunte aetate, tum domesticis excitatus exemplis, tum ipsa hortante natura, honestarum artium studia coluerim, et ubi primum per aetatem licuit, quae mihi meo ipse labore pepereram, aliis tradere ingressus, novem prope iam annos in hac dicendi et docendi exercitatione consumpserim, tamen superiora illa considerans, ita commovebar animo, facile ut hoc potuerim abstinere consilio, nisi me huc summa de vestra singulari humanitate concepta spes et magna quaedam approbandae vobis, si minus eruditionis, at certe voluntatis meae cupiditas impulisset*). Ac mihi quidem et cuius rei caussa in hunc locum adscenderim, et ad quos verba facturus sim, cogitanti, prorsus ita videtur: nullo in argumento meam commodius orationem posse versari, quam

*) Eadem ratione utuntur plusquamperf. Quinctilian. X. 1. 98. Ovidii Medea videtur mihi ostendere, quantum ille vir praestare *potuerit*, si ingenio suo operari, quam indulgere *maluisset*. Cic. Tusc. II. 4. 12. Videre licet alios (philosophos) tanta levitate et iactatione, iis ut *fuerit* non didicisse melius. Muret. ep. 1. 66. pr. — ut, si mollius ac lenius eas (epistolas) tractare *voluissem*, verendum mihi *fuerit*, ne tibi satis obsequens viderer.

si, litterarum disciplina quantum non ornamenti solum, verum etiam praesidii bene temperatis civitatibus afferat, tum adhibitis rationibus, tum etiam exemplis atque ex veteribus saeculis repetita memoria exponam: minime id quidem, quo vos, tales viros, commonefaciam, excellentibus a natura ingeniis praeditos, eruditos a studiis liberalium doctrinarum, a diuturno assiduoque magnarum rerum usu peritos, sed quia libenter facio, ut, quarum artium percepta scientia unumquemque vestrum vehementer affici constat, earum animos vestros iucunda commemoratione delectem. Quae cum ita se habeant, mihique ipsa per se delectae ad dicendum materiae dignitas satis magnam audientiam factura videatur, tamen magis consuetudine, quam quod ita necessarium iudicem, petam a vobis, ut mihi, res pulcerrimas brevi oratione comprehendere meditanti, exigui temporis attentionem ne denegetis.

Magna omnino vis magnumque momentum positum est in litteris, viri amplissimi, ad conservandas bonisque cumulandas omnibus civitates. Nam cum felicitas publica, ad quam humana omnia referenda sunt, e singulorum civium felicitate constet, singulorum autem felicitas in excolenda exercendaque virtute praecipue sita sit, et ad perfectam virtutem consequendam necessariam quandam praecursionem adhibeant litterae*): illud profecto consequitur, ut, nisi in qua litterarum cultura vigeat, florere absolute civitas nulla possit. Ponite vobis ante oculos omnes aetatis humanae partes, omnem publicorum temporum varietatem, omnes instituendae vitae rationes et vias animo et cogitatione percurrite**): nullam omnino reperietis, quae non ita litterarum auxilio

*) Cic. Top. 15. §. 59. Alia autem praecursionem quandam adhibent ad efficiendum, et quaedam afferunt per se adiuvantia, etsi non necessaria.

**) Cic. de orat. I. 50. §. 218. II. 32. §. 140. Horat. Carm. I. 28. 6.

indigeat, ut, eas si quis sustulerit, solem ipsum de mundo sustulisse videatur. Eae nos, ubi primum firmius incedere atque articulatius loqui coepimus, de ipso prope nutricum acceptos sinu, titillatione quadam honestissimae voluptatis alliciunt, allectos praeceptis saluberrimis complent; non tantum bene dicendi, verum etiam bene vivendi commonstrant vias; excitant in animis nostris igniculos gloriae; quantus sit in virtute splendor, quanta in vitiis deformitas, edocent; quae qui semel bene penitus imbiberint*), ii nunquam non postea et vitii turpitudinem omni studio refugient, et officii honestatisque rationem rebus aliis omnibus anteponent. Ut autem in semente posita spes messis est, ita totius reliquae vitae exspectatio ab educatione pueritiae pendet. Ut vero infirmam illam ineuntis aetatulae teneritatem robur adolescentiae excepit, quae tandem alia res aut animum praeclararum rerum studio accendere, aut efferentibus sese cupiditatibus, quibus ea pars insigniter agitari solet, frenos iniicere, praeter litterarum tractationem, potest? Themistoclem olim, cum somnum capere adolescens non posset, dicere solitum tradunt, se Miltiadis tropaeo quiescere volentem excitari**). Quanto eos acrius incendi atque inflammari necesse est, qui quotidie non unius, sed innumerabilium hominum virtute praestantium tropaea non e marmore constituta ad exigui praedicationem temporis, sed ad omnem aeternitatem commendata litteris intuentur? Neque vero pertimescendum est, ne aut labore frangantur, aut voluptatis irretiantur illecebris ii, qui aetatis suae florem

*) Cic. in Verr. II. 70. pr. qui - *bene penitus* in istius familiaritatem sese dedit. Cic. Tusc. II. 19. 44. *Bene plane* magnus mihi quidem videtur, sed tamen non summus.

**) Cic. Tusc. IV. 19. Nocte ambulabat in publico Themistocles, quod somnum capere non posset, quaerentibusque respondebat, Miltiadis tropaeis se e somno suscitari.

litterarum studiis dedicandum esse statuerunt, tanta siquidem est oblectatio paullatim acquirenda cognitione rerum sese pascentis animi, ut, ea qui fruuntur, ab iis neque laboris taedium neque avocantium voluptatum blanditiae sentiantur. Itaque sapienter poëtae, cum ceteros omnes Deos Veneris imperio subdidissent, in Minervam modo et in studiorum praesides Musas nihil ei, nihil Cupidini iuris esse voluerunt. Quin etiam illud ab iisdem memoriae proditum est, Iasonem olim ceterosque Argonautas, cum eam insulam, quae ab amoenitate florumque copia nomen invenerat, praeternavigarent, periculumque esset, ne molli ac delicato Sirenum cantu, quae eam insulam incolebant, ad exitium perducerentur, unum in Orpheo perfugium habuisse*); qui cum assedisset in puppi, simulque fides blandis impellere digitis, simul vocem illam, qua rupes nemoraque traxerat, explicare coepisset, tanta simul aures animosque audientium voluptate complevit, ut iam Sirenum vocibus nemo navigantium moveretur. Hoc figmento quid tandem aliud doctissimi homines, nisi id, quod nos volumus, indicarunt? Florida videlicet illa insula iuventus est. Eam qui quasi praetervehuntur, magno in periculo sunt, ne Sirenum, id est, voluptatum blanditiis decepti et a recto itinere abducti, in vada et scopulos deferantur. Quodnam igitur huic tanto periculo comparatum remedium est? Quod, nisi Orphei, optimi ac sapientissimi vatis, lyra? cuius suavitatem qui percipiunt, ii et Acheloidum cantus pro nihilo putant, et tandem institutum illud iter emensi, vellus aureum, id est, virtutem cum immortali coniunctam gloria consequuntur. Nimirum ut maior lux minorem, ita minoris voluptatis sensum perceptio maioris extinguit. Quanto autem voluptas ea, quae discendo sentitur, ceteris omnibus maior sinceriorque sit, vel illud in-

*) Cf. Apollon. Rhod. IV. 891. sqq. Orph. Argonaut. 1261 sqq.

dicio est, quod aliarum, etiam qui eis plurimum tribuunt, satietatem tamen quandam esse ac taedium, confitentur; huius ut quisque percepit plurimum, ita eam acrius atque avidius concupiscit. Quod si cui forte dubium est, prodeat in medium Chrysippus*), qui saepe studio intentus tanta voluptate perfruebatur, ut eum tanquam extra se positum cibi potienisque caperet oblivio; prodeat sollertissimus ille coelestium orbium non perscrutator tantum, sed etiam imitator, Syracusanus Archimedes, qui non modo earum rerum, quas natura fert, prae ea, quam capiebat e studiis, oblectatione memor non erat, sed in illa ipsa Syracusanae urbis direptione ita defixus erat in studio, ut prius hostilis gladii cuspidem corpore exceperit, quam urbem in hostium potestatem venisse sentiret. O rem omnium saeculorum admiratione dignissimam! Diripiebatur urbs ea tempestate omnium opulentissima; effusi per vias milites, ut in quemque inciderant, sine ullo sexus, aetatis, ordinis discrimine obvios contrucidabant; undique gladiorum fulgor praestringuebat oculos; undique armorum sonitus, undique cadentium tectorum fragor audiebatur; puerorum eiulatibus, mulierum lamentis, morientium gemitibus, militum clamoribus privata publicaque omnia circumsonabant; ipsa urbs paene dimota et convulsa sedibus suis suorum civium in caede ac sanguine natabat**), cum unius hominis mens in media civitate civitatis ipsius casum ac ruinam non sentiebat. Solonem vero accepimus, cum in lectulo morti proximus decumberet, inaudissetque assidentes amicos de re quapiam summisse, ne ipsi molestiam parerent, disputantes, erecto, ut potuit, iam semimortuo capite, rogasse eos, ut ali-

*) Memoriae lapsu Chrysippum pro Carneade nominat.

**) Virgil. Aen. III. 625. Limina *natant* aspersa sanie. Cic. Phil. II. 41. Pavimenta *natabant* vino.

quanto loquerentur elatius*); sibi, si etiam moriens aliquid discere potuisset, discessum e vita iucundiorem fore. O discendi cupiditas! quid non efficis, ubi semel generosa ingenia occupasti? Tenebatur homo sapientissimus gravissima vi morbi defixus in lecto; vicinitate iam mortis ab omnibus paene corporis partibus sensus abscesserat; egregius ille animus, mox liber ac solutus futurus, e corporeis vinculis exsilire cupiebat**), cum quidquid supererat virium, eo contulit, ut deficiente lingua vocibusque interruptis ac morientibus suum doctrinae cognitionisque desiderium indicaret. Quid hunc verisimile est firmum ac valentem fecisse, qui ne mori quidem, nisi discendo, voluerit? Merito igitur tam diu floruit Atheniensium respubl., quam diu tam praeclari viri tenuit disciplinam. Sed ut eo redeamus, unde nos facta praeclarissimorum hominum mentio paullisper abduxit, dici profecto non potest, adolescentes nobilissimi, — vos enim, vos mea iam compellabit oratio: — dici, inquam, non potest, ea studia, in quae nunc toto pectore incumbitis, quanto olim vobis et ornamento et auxilio futura sint, cum vos et generis vestri nobilitas et vestra virtus ad reipub. gubernacula admoverit. Etenim quibus artibus civitates praecipue conservantur, pietate, iustitia, fortitudine, inprimisque prudentia, earum sunt omnium artium quasi semina litterarum prodita monumentis. Neque vero haec a me ita disputantur, ut contendam, nisi litteris eruditum, civem

*) *Matthiae* in libro: *Eloquentiae Latinae Exempla* etc. dedit *clarius*; differt enim locus Cic. de opt. gen. orat. 4. §. 10. Ita fit, ut Demosthenes certe possit *summisse* dicere, *elate* Lysias fortasse non possit.

**) Cic. Somn. Scip. 3. (de rep. VI. 14.). Immo vero ii vivunt, qui ex corporum vinculis, tanquam e carcere evolaverunt. Cic. de amic. 4. Id si ita est, ut optimi cuiusque animus in morte facillime evolet, tanquam e custodia vinculisque corporis etc.

patriae utilem esse neminem posse; sed hoc dico: nisi litteris exculti sint ii, qui velut in reipubl. puppi sedentes clavum tenent*), multis eos muneris sui, iisque praecipuis partibus necessario defuturos. Nam cum duo publicorum temporum genera sint, unum pacis, alterum belli, quorum alterum semper optabile est, alterum nunquam optabile, nonnunquam necessarium; quomodo, ut hanc partem priore loco attingamus, in pace civibus iura describere, quantum cuique tribuendum sit, intelligere, civium inter se dissidia componere, verba publice facere, legationes cum laude gerere, praeterita tenere, futura prospicere, quid in omnibus rebus factu optimum sit, videre, et ex aliis alia colligere poterit, nisi qui haec sibi de litterarum fontibus haurienda omnia existimaverit? Nisi vero eorum recipienda sententia est, qui fieri putant posse, ut qui reipubl. praeest, quamvis litterarum sit expers, tamen ad eas res, quas modo enumeravimus, aliena opera non incommode utatur. An vero T. Manlium Torquatum, memoriae proditum est, cum consul declaratus fuisset, excusasse valetudinem oculorum et summum imperium detrectasse, quod indignum duceret, ei capita ac fortunas ceterorum committi, qui alienis oculis omnia gerere cogeretur; qui alieno ingenio alienaque lingua ad omnia uti necesse habebunt, ii satis ad gubernandos ceteros idonei videbuntur? At oculorum quidem lumine carentes nihil prohibet acie ingenii etiam futura cernere, optimeque consulere, quales in fabulis Tiresiam, in historiis Appium**) legimus: cuius vero doctrinarum luce careat animus,

*) Cic. ad Famil. IX. 15. Sedebamus in *puppi* et *clavum tenebamus*.

**) Intelligit Appium Claudium Crassum, qui luminibus captus cognomen *Caeci* habuit, sed in illo suo casu nec privato, nec publico muneri defuit. Cf. Liv. IX. 29. Cic. Tusc. V. 38. §. 112. Cato mai. 6. §. 16. 11. §. 37.

quid is tandem gerere, quid suscipere, quid cogitare praeclarum potest? Sed sunt quidam homines, qui cum litterarum tractationem tranquillis pacatisque temporibus et honestam inprimis et utilem esse fateantur, iidem tamen, cum occupata bello aliquo civitas est, latere eas, quasi perterritas metu, et inter tubarum lituorumque clangorem nullum sui amplius praebere usum arbitrantur. Quorum nobis hac in parte coarguendus error est, et quantum vel in medio bellorum tumultu litterae valeant, aperiendum. Etenim si corporis tantum, non etiam animi, viribus bella gererentur, tum isti fortasse aliquid dicerent; nunc quis est, qui cum mihi et maximum esse in bellis consilio ac prudentiae locum, et eas virtutes bona ex parte litterarum studio comparari, certe quidem insigniter augeri confirmarique concesserit, idem tamen earum scientiam in bello inutilem esse contendat? An ignoramus celebre illud regum regis Agamemnonis votum, qui ut Troia facilius potiretur, non Achillis aut Aiacis, sed Nestoris decem similes optabat sibi? *) Neque temporis nobis ad vivendum a natura praescripti ea longitudo est, neque ita fert humanarum rerum ratio, ut multis admodum bellis interfuisse unus idemque possit: itaque qui unum alterumve spectarunt, multum sibi militaris prudentiae collegisse existimantur. Quid eos iudicabimus, qui hoc sibi diuturna librorum evolutione pepererunt, ut omnibus, quotquot post hominum memoriam gesta sunt, bellis interfuisse videantur? Quod si quis ita bella aliquot spectare posset, ut utriusque partis consilia teneret, rerum administrandarum viam rationemque cognosceret, eventus animo cerneret, quid non ei postea in rebus bellicis omnium consensu tribueretur? At haec omnia, qui versantur

*) Hom. Il. II. 372.
Τοιοῦτοι δέκα μοι συμφράδμονες εἶεν Ἀχαιῶν.
Cic. Cato. mai. 10. §. 31.

in litteris, aliaque plurima ac pulcerrima otiosi ac sedentes consequuntur. Taceo, quam multa expressa sint eruditissimorum hominum scriptis de virtute, de gloria, de caritate patriae, de animorum aeternitate, de praemiis, quae post mortem manent eos, qui se pro patria animose ac fortiter gesserint; quae tantam vim habent, ut neque qui ea ignorent, verae laudis habere gustum, neque qui tractent, verae ac solidae gloriae ullam omnino rem anteferre possint. Quid illud, an non quantivis est, quod saepe labantes iam ac deficientes exercitus eloquentium hominum voce legimus fuisse revocatos? Citetur testis Lacedaemoniorum civitas, cuius exercitus Tyrtaei poëtae versibus inflammatus pulcerrimam illam de Messeniis victoriam reportavit. Dies me deficiet, si aut eruditos homines, qui bellicis laudibus praestiterunt, aut fortissimos imperatores, qui eruditionis et doctrinae gloria excelluerunt, enumerare instituam. Nam et Archytam Tarentinum *) sexies exercitum duxisse comperimus, et Melissum navalibus aliquot victoriis insignem fuisse, et ter stipendia fecisse Socratem, et Platonem et Xenophontem egregiam in bello civibus suis operam praestitisse. Quid illa propugnacula Graeciae, Periclem, Themistoclem, Epaminondam loquar? Quid illa Romani imperii columina, Scipiones, Lucullos, Fabios, Marcellos, aliosque innumerabiles proferam? quos omnes cum bellicis laudibus claros, tum praestantes doctrinae studiis fuisse, historiae loquuntur. Nam Iulium Caesarem, quis nescit, utra laude praestaret, ambiguum posteris reliquisse? Brutus autem quanto litterarum ardore flagraverit, vel ex eo colligi potest, quod ea ipsa nocte, quae mortem ipsius antecessit, Platonis dialogum de animorum immortalitate legisse aliquoties dicitur. Atque hoc praeclare

*) Haec exempla sumta sunt ex Aeliano V. H. VII. 14. Ruhnk.

olim intellexisse videntur Mitylenaei, praecipuam esse in republ. vim litterarum, qui, quos populos bello devicerant*), nullam eis aliam poenam irrogabant, nisi ut ne liberos suos litteras edocerent. Sciebant videlicet, eas tantum civitates florere posse, in quibus litterarum studia colerentur. Cuius rei cur tandem aliunde exempla repetamus? An vero, Cives, quod viget hodie vestra respubl., quod floret, quod beata est, quod, cum ceterae orbis universi partes gravissimis bellorum tempestatibus agitentur, una haec (quod ei Deus opt. max. proprium ac perpetuum faxit) in pace atque in otio conquiescit, aliunde id fieri creditis, quam quod ei et praesunt homines cum ceteris omnibus, tum hac eruditionis et sapientiae laude clarissimi, et semper eorum simillimi praefuerunt? O divine Plato, tua sunt omnia et dicta et cogitata praeclare. Tu dicere solebas**), tunc demum respubl. beatas fore, cum eas aut philosophi coepissent regere, aut qui regerent, philosophari. Tuum hoc sapientissimum oraculum perpetua iam mille amplius annorum felicitate Venetorum respubl. comprobavit.

Equidem quo longius in altum invehor***), Patres amplissimi, eo mihi amplior et patentior orationis quasi cursus ostenditur. Sed et temporis me ratio, et vestra singularis sapientia, ut vela contraham portumque tandem aliquando respiciam, monet. Neque enim credibile est, posse aut me aut quemquam de litterarum praestantia fructibusque, qui ex earum tractatione capiuntur, vobiscum melius aut copiosius, quam unumquemque vestrum secum loqui; et mihi non tam orationis conquirenda copia est, quam ve-

*) Aelianus V. H. VII. 15. unde haec ducta sunt, non hostibus devictis hanc poenam constitutam dicit, sed *τοῖς ἀφισταμένοις τῶν συμμάχων*. Ruhnk.

**) Plat. de rep. V. pag. 478 C. D. ed. H. Steph.

***) Ingolstadienses bene correxerunt *evehor*. Liv. XXXVII. 23.

stra satietas refugienda. Itaque finem dicendi faciam, si vos prius etiam atque etiam rogavero, ut si forte minus a me ornate ac copiose dictum est, quam et huius loci amplitudo et summa audientium dignitas postulabat, meum tamen iccirco placendi vobis studium ne improbetis. Ego quidem si non indignus a vobis, qui saepius audiar, iudicer, erit, quod mihi magnopere gratuler; sin forte: sed reprimam me, neque committam, ut meis ipse votis videar male ominari; qui tamen a tot, tam praeclaris viris, tanta benignitate auditus fuerim, magnum mihi non huius modo laboris, sed totius anteactae vitae fructum hodierno die vestro singulari beneficio videor consecutus. DIXI.

DE
UTILITATE AC PRAESTANTIA LITTERARUM HUMANIORUM ADVERSUS QUOSDAM EARUM VITUPERATORES.

ORATIO III.

HABITA VENETIIS POSTRIDIE NON. OCTOB. ANNO MDLV.

Permultos esse intelligo, qui de his litteris, quae humaniores vocantur, eam animo imbibere sententiam, ut earum tractationem leve quiddam esse*) ac nugatorium existiment, neque aut magnos admodum labores ab iis suscipi, qui eas iuventuti tradant, aut eorum magnopere fructuosam esse reipubl. industriam, in eis denique non exquisitam ullam ac re

*) Cic. ad Fam. XI. 2. extr. Illud valde *leve* est et *nugatorium*.

conditam, sed circumforaneam quandam haustamque de triviis ac circulis requiri doctrinam putent. A quibus ego quoniam ita dissentio, ut ex omnibus, qui se aliquid docere profitentur, horum vel gravissimum munus esse contendam, neque ullos esse, qui aut laborum plus perferant, aut maiores in republ. pariant fructus, doctrinae denique a nullo hominum genere maiorem aut copiam requiri aut varietatem arbitrer: constitui hodierno die, Patres amplissimi vosque ceteri viri ornatissimi, eam mihi ad dicendum materiam sumere, et nobilissimam studiorum partem, quantum id quidem in me positum erit, a contemptu atque ab intolerabili eruditorum*) hominum insolentia vindicare. Et vero quid aut huic tempori aut omnino meo muneri facere convenientius possum, quam ut, quae mihi studia celebritatis aliquid cum aliis in locis, tum hac ipsa in civitate pepererunt, a quorum ego veluti fontibus ad hanc quantulamcunque profluxi hominum famam**), iis quoque vicissim oratione mea splendoris ac claritatis afferre aliquid coner? praesertim cum, qui hoc litterarum genus aspernantur, facere nullo modo possint, quin de vestra, Patres amplissimi, singulari spectataque in omnibus rebus ac paene divina sapientia nonnihil eadem superbia detrahant. Etenim si haec tota res tam levis est, quam isti eam videri volunt***): quae vos tandem caussa commovit, ut proximo superiore anno, propositis publice libellis, studiosorum hominum animos ad nobilem illam ingenii doctrinaeque contentionem excitaretis, utque iis, qui vobis in eo certa-

*) Ingolstadiensis et reliquae praeter Aldinam *ineruditorum*, contra Mureti mentem, qui philosophos, non homines ineruditos, refellit.

**) Cic. pro Cael. 3. §. 6. Equidem, ut ad me revertar, *ab his fontibus profluxi ad hominum famam.*

***) Cic. Orat. 64, §. 216. Non loquor de uno pede extremo: adiungo (quod minimum sit) *proximum superiorem*, saepe etiam tertium. de N. D. II. 20 53. *Proximum inferiorem* orbem tenet Πυρόεις.

miné probati essent, honestissimum postea praemium ex aerario decerneretis? Quae certe una res ad coërcendam istorum temeritatem satis ponderis habere debebat, ut, si hebetiores eos natura stolidioresque finxisset, quam ut pervidere harum rerum praestantiam possent, quod tamen vestro talium virorum iudicio probatum foret, magnum esse aliquid ac praeclarum suspicarentur. Sed quoniam cum iis, qui auctoritate non moventur, rationibus agendum est: adeste animis *), mihique breviter ostendenti, quam varia quamque multiplex eruditio requiratur in iis, qui litteras humaniores docent, eademque opera, quantos ex eorum navitate atque industria respubl. percipiat fructus, non aures modo, sed mentes quoque attentas, quaeso, paullisper adhibete.

Atque adeo, ut haec tota controversia melius diiudicetur, operae pretium est, initio, quaenam sit istorum contemptorum humanitatis oratio, cognoscere. Qui quoniam eos, qui hasce litteras tractant, ad nullum fere maioris momenti negotium adhiberi vident, non ad iudicandas lites, non ad agendas caussas, non ad dicendam de rebus gravioribus sententiam: facile in eam opinionem prolabuntur, ut ab eis, praeter poëticas quasdam fabulas ad pueriles animos hilarandos compositas et aliquot levia comendae ac poliendae orationis praecepta, nihil omnino teneri putent. Quid autem magni negotii est, inquiunt, in puerorum consessu de eiusmodi figmentis commemorare, ac modo de Thebano, modo de Troiano bello, modo de Ulixis aut Aeneae erroribus molli et ad inanem oblectationem composito sermonis genere disserere; identidemque velut e quibusdam arculis accommodata colorandae orationi pigmenta depromere? Ecquae autem magna eruditio est, scire, quot navibus

*) Cic. pro Sulla 11. §. 33. Adestote omnes animis, qui adestis corporibus — erigite mentes auresque vestras, et me de invidiosis rebus — dicentem attendite.

Graeci ad oppugnandum Ilium accesserint; quot filios habuerit Priamus; Helenam rapuerit Alexander, ut Homerus*), an Helenae simulacrum, ut Euripides**) prodidit? quod emolumentum ex istorum omnium scientia, quod detrimentum ex ignoratione percipi potest? Nam ceterarum quidem artium professores quantum utilitatis afferant, perfacile est ad intelligendum. Sive enim dialecticos spectes; ab iis certa quaedam veri falsique in rebus omnibus cognoscendi ratio traditur; ii se, quid cuique consentaneum sit, quid repugnans, quid ex quoque efficiatur, quae sit dividendi, quae finiendi, quae argumentandi ratio, et tenere et alios docere prae se ferunt. Quid physici? qui rerum principia caussasque tractant, qui, quomodo quidque gignatur, quoque modo intereat, edisserunt, qui nimborum, fulminum tempestatumque caussas, qui corporum coelestium magnitudines, intervalla, cursus, progressiones, institiones***), qui animi naturam, qui rationem sensuum, qui animantium omnium ortus, victus, figuras, qui stirpium, qui omnium ferme rerum, quae gignuntur e terra, naturas ita persequuntur, nulla ut pars ab eis coelo, mari, terra, ut poëtae loquuntur, praetermissa sit: haec cum tractant, mediocriterne reipubl. prosunt? Nam si ad eos te convertas, qui eam susceperunt philosophiae partem, in qua de rebus expetendis fugiendisque disseritur, ii vero sunt, quorum industriae nulla unquam poterunt praemia satis ampla reperiri. Quibus enim quamque praeclaris in rebus eorum disputationes consumi videmus? qui hoc primum docent, qui sit finis, quid extremum, quid ultimum bonorum omnium, quod unum intueri, quo

*) Il. III. 442. sq.

**) Eurip. Electr. 1283.

***) Cf. Cic. de N. D. II. 20. §. 51. et 40. §. 103. Diod. Sic. I. 81. τὰς τῶν πλανήτων ἀστέρων κινήσεις καὶ περιόδους καὶ στηριγμούς κ. τ. λ.

omnes actiones, omnes cogitationes, omnia consilia referri oporteat, quot sint virtutum, quotque vitiorum genera, quibusque modis illas assequi, ab his declinare possimus, quo modo exsultanti iactantique se et detrectanti rationis imperium frenos iniicere oporteat cupiditati, tum quo modo quisque se in re familiari gubernanda gerere debeat, postremo, quo, nihil pulcrius, nihil praeclarius, nihil denique divinius ne votis quidem conceptis optari potest, quibus moribus, institutis, legibus temperandae sint civitates, quibus illae modis fundari atque institui, quibus augeri atque amplificari, quibus denique copiosissimae, locupletissimae, uno verbo, beatissimae effici possint.. O res praeclaras et ardentissimo studio summaque corporis atque animi contentione dignissimas! O vitae philosophia gubernatrix, o virtutum omnium parens, vitiorum omnium expultrix*). Tuum est falsarum opinionum temeritatem diripere**); tuum est omnem inanitatem et errorem amputare ac circumcidere; tuum est vitiorum fibras evellere, stirpes elidere, semina exstinguere. Merito divinus Plato nihil te praestantius hominum generi a Diis immortalibus dari potuisse dicebat. Eant nunc isti verborum magistri, fabularum interpretes, nugarum architecti; perfricent frontem, si quam habent, et se ulla ex parte cum philosophiae doctoribus conferendos esse praedicent. Qui si aliquod forte paulo abstrusius loquendi genus, aut aliquam voculam non ita pervulgatam, aut quampiam paullo reconditiorem fabulam reperire potuerunt, dignos se inaurata statua putant; nonnunquam etiam de eiusmodi tricis ita

*) Cic. Tusc. V. 2. 5.

**) Sic scripsit, mendosas Ciceronis editiones secutus, de Finib. I. 13. *omnium falsarum opinionum temeritate direpta.* Sed optime Davisius e MSS revocavit veram lectionem, *temeritate derepta.* Ruhnk. Vide Goerenz. ad l. l. *derepta* legentem; quem secutus Matthiae *deripere* in illo Mureti loco corrigere non dubitavit.

inter se digladiantur, ut pro aris et focis certamen suscepisse videantur.

Haec fere est, Patres amplissimi, eorum, qui studia laboresque nostros deprimere conantur, oratio. Qui quod philosophiam laudant, libentibus id nobis atque approbantibus faciunt: nunquam enim cuiquam concedemus, ut eam plus amet plurisve faciat; quod autem nullum censent studiis atque artibus nostris cum ea esse commercium, in eo quantopere fallantur, facile ex iis, quae dicturus sum, intelligetur. Nam primum omnium, si hoc ipsis concederemus, nihil aliud a nobis, quam poëticas fabulas et exornandae orationis praecepta tradi: non ex eo tamen efficeretur, quod isti volunt, inanem quandam et ludicram nostram omnem esse doctrinam, neque alio, quam ad puerorum animos vana quadam oblectatione demulcendos, referri. Etenim poëtarum fabulae, quas isti tantopere exagitant et insectantur, non levia quaedam et frugis expertia otiosorum hominum commenta sunt; immo vero sub iis, velut involucris atque integumentis, omnis doctrina elegans, omnis ingenuo homine digna cognitio, omnis denique sapientia continetur. Eratosthenem**) quendam fuisse aiunt, qui poëticen ita contemneret, ut Homerum ineptae loquacitatis magistrum nominaret. At certe Plato et Aristoteles, quorum non paullo maior est, quam nescio cuius Eratosthenis auctoritas, ita saepe repetitis ex eo testimoniis utuntur ad confirmanda ea, quae tradunt, ut eum non tantum studiosissime legisse,

*) Nullo modo credibile est, Eratosthenem, excellentis doctrinae virum, et eundem, quod inprimis ad rem pertinet, poëtam talem, ut Longinus π. ὕψ. §. 33. eius Erigonem ποιημάτιον διὰ πάντων ἀμώμητον appellet, aut poësin aut Homerum contemsisse. Ego vix dubitem, quin haec Mureti criminatio fluxerit ex male intellecto loco Strabonis I. p. 32. 35. 45. seqq. ubi Eratosthenes Homerum reprehendit, non loquacitatis nomine, sed quod, omnia ad legentium voluptatem referens, non pauca finxerit geographiae et historiae repugnantia. Ruhnk.

sed vix unquam de manibus deposuisse videantur. Itaque mirari soleo, cum quidam, qui se philosophos videri cupiunt, et quidem eiusmodi philosophos, ut, tanquam Atlante coelum, ita philosophiam susercilio suo niti putent*), ita despicatui ducunt poëtas, ut eorum scripta adspicere se dignari negent. Qui quidem cuiusmodi philosophi sint, ipsi viderint, cum eos contemnant, quos philosophorum coryphaeus Plato modo sapientiae patres ac duces, modo Deorum interpretes, modo Deorum filios vocat. Aristoteles autem, cuius isti se germanos esse interpretes gloriantur, non tantum, ut ante dixi, in omnibus scriptis suis identidem poëtarum testimoniis utitur, verum etiam libro primo de sapientia philosophum omnem fabularum amatorem esse confirmat. Quod igitur Aristoteleos esse se aiunt, fortasse verius, sine dubio quidem verisimilius dicerent, si se ab Epicuro esse affirmarent: hunc enim ex omni memoria unum fuisse philosophum accepimus, qui cum omnem elegantiam doctrinae, tum poëtarum praecipue scripta contemneret. Quod quidem se, negligendis poëtis, ex Aristotelis disciplina ac familia censeri volunt, in eo, meo quidem iudicio, faciunt et impudenter et imperite. At enim id mihi hoc tempore propositum non est, ut de poëtarum laude dicam; quod si esset, facile ostenderem, omnia praecepta vitae, omnia virtutum officia nihilo ab eis deterius, quam a philosophis ipsis, doceri. Non igitur, cum poëtarum libros interpretamur, inanibus fabellis, nutricum more, animos ducimus, sed sementem quandam virtutis atque doctrinae facimus; non in levibus, minimeque frugiferis rebus operam sumimus, sed praecepta sapientiae, quo facilius in animos influant, insatiabili quadam admirabilium rerum varietate

*) Cic. pro Sext. 8. §. 19. Tanta erat gravitas in oculo, tanta contractio frontis, ut ille *supercilio resp. tanquam Atlante coelum niti* videretur.

condimus. Quid, cum ornate ac copiose loquendi praecepta tradimus, ludere videmur, an ea docere, quae semper principem locum in omni bene instituta civitate tenuerunt? An nescimus, eloquentiam a gravissimis auctoribus rerum omnium reginam vocari*)? Haec enim est illa virtus, quae quamlibet in partem arbitratu suo flectit audientium animos, eosque pulcritudinis suae splendore obstupefactos, quibusdam velut habenis numerosae orationis regit. Haec illa est, quae consolatur moerentes, afflictos excitat, iacentes erigit; quae sceleratis exitio est, innocentibus praesidio, improbis terrori, probis ornamento. Hac Cicero fretus Catilinae furores et nefarie in patriam inita consilia dissipavit; hac togatus superavit armatos, ut vel inimicorum confessione omnibus triumphis maiorem adeptus lauream diceretur**). Hac instructi qui sunt, maius omnibus tyrannis imperium in homines obtinent. Si quidem tyranni possunt illi quidem corpora constringere, animis nullam adhibere vim possunt, hi vero dominantur in animis, quaeque ipsis honesta atque utilia videntur, ea non facere modo alios, sed etiam velle cogunt: illi invitis imperant, hi volentibus; illi et oderunt omnes et odiosi sunt omnibus, hos in omne hominum genus beneficos perpetua omnium benevolentia comitatur. Neque vero non qui eloquentiam contemnere se simulant, illius praestantiam intelligunt, sed quod assequi non queunt, invidiose vituperare malunt, quam ingenue de imbecillitate suarum virium confiteri.

Orationis igitur meae summa eo redit denique: et-

*) Cic. de orat. II. 44. 187. Sed tantam vim habet illa, quae recte a bono poëta dicta est flexanima atque *omnium regina rerum*, oratio.

**) Plin. H. N. VII. 30. Salve (M. Tulli) primus omnium Parens Patriae appellate, primus in toga triumphum *linguaeque lauream* merite — atque, ut dictator Caesar hostis quondam tuus de te scripsit, *omnium triumphorum lauream adepte maiorem*.

iam si nihil aliud a nobis requireretur, quam ut explicaremus poëtarum fabulas, et iuventuti quasi vias, quibus ad dicendi facultatem pervenire posset, indicaremus, tamen neque mediocriter reipubl. prodesse nos, neque parvis in rebus contemnendisque versari. Nunc tantum abest, ut ea solum requirantur a nobis, ut nulla sit ars digna hominis liberaliter educati studio, cuius non aliqua cognitione oporteat tinctum esse eum, qui munus hoc cum laude sustinere meditetur. Itaque hoc inter nos et alios interest, quod alii eos tractant scriptores, quorum uno aliquo de genere tota disputatio est. Non enim fere in libris dialecticorum physicorumve, aut in iis, quibus medicinae iurisve civilis scientia continetur, quidquam reperias, cuius intelligentiam non ex illis ipsis, de quibus inscripti sunt*), artibus repetere possis: at nobis ii quotidie sunt explicandi libri, qui cum scripti sint a viris omni scientia excultis, ipsi quoque innumerabiles locos ex omni disciplinarum genere depromptos habent. Itaque ceteri, etiam si eam unam artem teneant, quam docent, aliarum omnium sint omnino rudes, tamen sufficere posse suo muneri existimantur; neque unquam aut medico turpe habitum est, nescire leges, aut iurisperito vel medicinam vel astrorum scientiam non tenere. Nos uni sumus, quibus omnis illa liberalium artium varietas non pertractanda quidem ac pernoscenda penitus, sed degustanda tamen et delibanda necessario est. Non longe abierimus. Superiore anno Ciceronis orationes in Verrem interpretati sumus. Quam multa ibi nos explicare meminerunt, qui tum aderant, in quibus alios propemodum omnes iuris civilis ignoratio fefellerat? Libros eiusdem de finibus nunc ipsum interpretandos suscipimus. Quam multa nobis ex omnibus philosophiae partibus depromenda erunt,

*) Cic. de orat. II. 14. 61. Deceptus indicibus librorum, quod sunt fere inscripti de rebus notis.

quibus ignoratis, hos quoque libros ignorari necesse est? Quid astrorum ratio? Quid terrarum situs? nisi qui haec utraque utcunque teneat, satisne se quisquam idoneum poëtarum interpretem profiteri potest? Et tamen usque eo alienis laboribus iniqui homines reperientur, qui ludere nos ac iocari et nihil in docendo aliud, quam puerilem voluptatem aucupari putent? Nam illud quoque minime praetermittendum est, quod a graviorum artium doctoribus neque ornata neque elegans, neque multis quidem in locis, latina oratio postulatur. Itaque ruant licet in dicendo, et impure, improprie, barbare loquantur: suo id eis quodam iure licere creditur; at nobis dicentibus, sunt, qui quosdam quasi laqueos tendant ut, si quid exciderit parum expolitum, diem nobis continuo dicant violatae latinitatis, quodque postremae iniquitatis est, peccare nos putant, nisi in iis etiam, quae subito fundimus, plurimi illigati sint et verborum et sententiarum lepores. Quae cum ita sint, quis est, qui non intelligat, si hominum exspectationi huius professionis satisfacere cupiamus, infinitos esse nobis labores exhauriendos? Desinant igitur, desinant isti alienae industriae comtemptores, gloriae obtrectatores, comprimant vocem stultitiae atque invidentiae indicem*). Vos vero, Patres amplissimi, pergite, ut facitis, benignitate vestra labores nostros fovere, ut haec florentissima et bonarum artium studiis deditissima iuventus, exercitationibus hisce nostris ad virtutem praeparata atque praeculta, vestram olim in hac felicissima republ. gubernanda sapientiam facilius imitari queat. DIXI.

*) Cic. pro Rabirio perd. 6. quin continetis vocem, *indicem stultitiae vestrae*, testem paucitatis.

DE PHILOSOPHIAE ET ELOQUENTIAE CONIUNCTIONE.

ORATIO IV.

HABITA VENETIIS MENSE OCTOBRI ANNO MDLVII.

Si quis forte vestrum est*), Auditores, cui admirabile videatur, quod, cum ceteri ordinis mei homines in orationis fere alicuius aut poëmatis explicatione versari soleant, eos sibi libros, quibus abditarum retrusarumque rerum ex uberrimis illis hausta philosophiae fontibus tractatio continetur, interpretandi quidem caussa, vix esse attingendos putent, ego contra et altero abhinc anno quinque Ciceronis libros, quibus de summo bono in contrarias partes copiosissime disputatur, explicaverim, et hoc tempore Tusculanas mihi potissimum disputationes, in quibus huius anni curriculum conficerem, elegerim: is, si mei consilii atque instituti caussam rationemque cognoverit, simul et id, quod facio, probabit, et me, si aliter fecissem, iustam doctorum et intelligentium reprehensionem nullo pacto effugere potuisse existimabit. Ego enim, Auditores, semper in ea fui sententia, praeclaram illam minime communium contritarumque rerum scientiam, quam philosophi et tenere se et aliis tradere profiterentur, ita esse cum facultate ornate copioseque dicendi coniunctam atque copulatam, ut eas qui distrahere ac divellere conarentur, et vel rerum cognitionem sine ullo factae ac politae**) orationis instrumento consectari se di-

*) Cfr. Cic. in Q. Caecil. I. 1. pr.

**) Cic. de orat. I. 14. extr. ignarusque si sit *faciendae* ac *poliendae orationis*. Cic. Brut. VIII. § 30. accurata et quodammodo *facta* oratio.

cerent, vel verborum flosculis contenti, ne aspirarent quidem ad reconditos sapientiae fructus, pessime utrosque tum suis, tum alienis studiis consulere, et exitiale quasi corporis et animi dissidium*) inducere arbitrarer. Igitur**) et ab ipso aetatis meae principio ita studiorum meorum rationem comparavi, ut exornandae orationis curam cum rerum investigatione coniungerem, et postea omnibus, qui se in disciplinam mihi dederunt, auctor fui, ut eandem illam viam, quam praesertim praestantissimorum omnis memoriae hominum signatam atque impressam vestigiis viderent, ipsi quoque toto pectore omnique animi contentione sequerentur. Animadverteram enim, et eos, quorum omnis in concinnitate vocum et in verbis tanquam ad normam dirigendis, quadrandis, componendis consumeretur industria, ab iis, quibus cor, ut aiunt, saperet, ut leves futilesque contemni, et eos, qui se ita penitus rerum indagationi tradidissent, ut de comparanda lautae orationis supellectile non laborassent, quasi agrestes ac barbaros quosdam ab omnibus elegantiorum hominum coetibus repudiari. Ergo simul atque mihi publice munus illud adsignatum est, ut iter vobis ad ea studia praeirem, quibus exculti reipubl. aliquando usum aliquem afferre possetis: statim id consilium cepi, ut alternis annis modo Ciceronis orationes, modo eiusdem ad philosophiam pertinentes libros interpretarer. Itaque primus, ut meministis, annus in aliquot Verrinae accusationis librorum explicatione consumptus est; secundo dissidentes veterum de summo bono sententias quinque libris expositas accurate persecuti sumus; tertium Catilinariae sibi orationes vindicarunt; hoc autem quarto, quem nunc felicibus ingredimur auspiciis, quas vobis, Auditores, quam exquisitas, quamque praeclaras avida-

*) Potius *discidium*. Ruhnk.
**) Vid. Cic. Phil. II. 16. § 41.

rum doctrinae mentium epulas apparavi! Decrevi enim animos vestros ipsa sui cognitione pascere, eorumque vim ab omnibus rebus externis avocatam, totam in se ipsam colligere et ad naturae suae contemplationem traducere, vos denique ipsos vobis ostendere, et illam divinae aurae particulam*), quae in nobis omnibus latet, considerandam cognoscendamque proponere. Excutiendae nobis erunt omnes veterum philosophorum bibliothecae, perlustranda omnis antiquitas, replicanda omnium veterum historiarum monumentorumque memoria, ut sciamus, quid homines sapientissimi de humanis animis senserint, quibus rationibus et argumentis adducti divinos esse eos et interitus expertes cum sibi, tum aliis persuaserint, exagitanda et coarguenda eorum caecitas, amentia, immanitas, qui alia in opinione fuerint; confirmandus ac muniendus animus adversus mortis metum; proferenda exempla eorum, qui mortem partim adventantem despicatui habuerint ac pro nihilo putaverint, partim etiam cunctantem cupide arcessierint. Stulte illi quidem, sed tamen ut aperte ostenderent, se nullo modo de animorum immortalitate dubitare, ut corporeis vinculis exuti ac liberi in illas sedes, in quibus puros a scelerum contagione animos post obitum versari acceperant, evolarent. O praeclaram disputationem et vestro omnium concursu, studio, attentione dignissimam! Etenim si vere scripsit Aristoteles, magis expetendam esse quantulamcunque praestantium rerum et remotarum a captu vulgi cognitionem et intelligentiam, quam communium et pervagatarum quamlibet exquisitam tractationem: quis est, qui non videat, quantulamcunque cognitionem animi, quo nihil est divinae naturae propius aut similius, quamlibet accuratae aliarum rerum cognitioni multis esse parti-

*) Horat. Sat. II. 2. 79.
Atque affigit (corpus onustum) humo *divinae particulam aurae*

bus anteponendam? Et si nemo est, quem non vel nitido concepta speculo, vel periti artificis expressa manu corporis sui figura delectet: quanto iucundius quantoque suavius esse debet, expressam doctissimorum hominum ingeniis animi sui quasi quandam imaginem contueri? Quid illud? quanti tandem faciendum putatis, quod cum vitam nihil magis conturbet, quam mortis metus, eas nos rationes, quibus ille pellatur, allaturos esse profitemur? Non sine magnis haec meis laboribus, sudoribus, vigiliis fient; sed mihi cum rerum ipsarum pulcritudo, tum flagrantissima cupiditas studia vestra modis omnibus adiuvandi, omnem laborem non modo facilem ac tolerabilem, verum etiam dulcem iucundumque reddit. Alios vulgaria atque obsoleta delectent, vos mecum, Auditores, ad haec recondita et abstrusa contendite. Illos humilia, nos sublimia; illos proclivia, nos ardua; illos in promptu posita, nos a vulgarium oculis remota delectent; illos deterreat et exanimet difficultas, nos exacuat et exstimulet; illos frangat ac debilitet, nos confirmet ac reficiat labor; illi nihil sibi proponant, quod non quilibet unus e multis consequi possit, nos quidquid ignavi vel sperare audeant, nostro indignum studio esse ducamus. Sed quoniam nonnulli reperiuntur, qui, quod vel erroris caligine occaecati, haec philosophiae cum eloquentia coniunctio quam sit fructuosa, non vident, vel invidiae veneno suffusi, ad quae aspirare ipsi non queunt, ea praestare alios indignantur, vel denique quod, si omnia aliorum consilia atque instituta reprehendant, ita se demum sibi aliquam iudicii famam confecturos*) esse confidunt, qua in re nobis laus ac commendatio debetur, ea in ipsa reprehendere nos atque accusare non verentur, clamantque regendos esse professio-

*) Cic. Brut. 74. §. 259. Catulus erat ille quidem minime indoctus, sed tamen suavitas vocis et lenis appellatio litterarum bene loquendi *famam confecerat.*

num fines, suisque quamque limitibus ac terminis coërcendam, neque patiendum, ut aut philosophi, quae sunt eloquentium, usurpent, aut diserti philosophica attingant, eiusque rei rationes quasdam afferunt, non admodum validas illas quidem, sed quae tamen aliquem minus peritum in fraudem inducere posse videantur: statui hodierno die, Auditores, vobis disceptatoribus atque arbitris, adversus eos disserere, et quidem ea lege disserere, ut, nisi eos, non dicam ego, sed ipsa philosophia eloquentiae armis instructa fregerit atque abiecerit, caussam nullam dicam, quin illi praeclare sentire, nos desipere; illi considerate ac sapienter loqui, nos vaticinari atque insanire; illi studiis adolescentum optime consulere, nos iisdem vehementissime officere iudicemur. Intelligitis autem, esse mihi eum duplici hominum genere negotium; quorum alii levem et ineruditam loquacitatem, alii inornatam et indisertam philosophiam colunt. Adversus quos utrosque dum dissero, peto a vobis per eas ipsas artes, de quibus dicere institui, quarum utramque vobis maximopere cordi esse novi, ut studium meum attentione vestra excitetis, attentionem silentio indicetis.

Primum autem congrediamur cum delicatis istis et mollibus, quos perinde ac parvos puerulos severa et torva quodammodo philosophiae facies ita deterret, ut ad eam propius accedere non audeant. Efficiemus enim de duobus alterum: ut aut fusi ac fugati molesti nobis esse desinant, aut, quod malim, confirmati ac bene sperare iussi, socios se nobis honestissimi laboris adiungant. Vos igitur alloquor, quicunque vocum illecebris tanquam aliqua dulcedine cantuum capti, ad eas, tanquam ad Sirenios scopulos, adhaerescendum putatis. Ecquid intelligitis, omnem orationem ex rebus constare et ex verbis; rerum autem copiam et ubertatem non aliunde, quam a philosophis peti posse, iccircoque esse philoso-

phiae cognitionem eloquenti futuro necessariam? Non enim ut lusciniis canendi, sic hominibus loquendi facultatem oblectationis caussa natura concessit, nec tantum munus suum tamque praeclarum ad aures modo demulcendas voluit adhiberi, sed cum eos ita fabricata esset, ut eis rationis societatem cum Diis immortalibus intercedere voluisset, aptosque eos fecisset ad rerum praestantissimarum cognitionem adhibito studio consequendam, instrumentum etiam largita est, quo de illis rebus inter se disserere easque alii cum aliis communicare possent. Placet autem hoc loco huius disputationis principia paullo altius repetere, et ex ipsis philosophorum libris caussae nostrae firmamenta desumere, atque istis philosophiae contemptoribus earum rerum, quas contemnunt, specimen aliquod exhibere. Interiectum quodammodo et intermedium est hominum genus inter animantes consilii expertes et inter purissimas illas mentes ab omni corporis societate secretas, ita ut illis quidem superius perfectiusque sit, his autem inferius minusque perfectum. Nam illae quidem sensibus tantum degentes, nulla prorsus ratione ad intelligentiam et cognitionem progredi queunt, hae vero sine ullo sensuum adminiculo ac ministerio simplicissimis notionibus, quaecunque ipsis ad intelligendum obiecta sunt, apprehendunt. Homines autem possunt illi quidem ad rerum intelligentiam provehi, eoque sunt mutis animantibus superiores, sed quoniam immortalis ipsorum et simplex et coelestis animus mortalis et concreti et terrestris domicilio corporis hebetatur, eo fit, ut ad cognitionem et scientiam sine sensuum ministerio pervenire non possit. Itaque recte Plato mentis internuncios quasique satellites sensus nominavit, eosdemque duces ad veritatem esse dixit. Eius autem auditor Aristoteles pronunciavit, nihil intelligi, nisi prius aliquid sensu perceptum fuisset, quod quasi viam stravisset

ad illud intelligendum. Idemque alio loco statuit, si cui sensum aliquem a primo ortu natura denegaverit, eidem necessario aliquam esse scientiam defuturam. Cum autem duobus tanquam itineribus ad scientiam pervenire liceat, quod alia reperimus ipsi per nos quasique parimus, alia vero [*]) ab aliis accipimus, quorum illam inventionem, hanc disciplinam vocant: necesse erat, ad earum utramque sensum aliquem accommodari. Sed cum ceteri ad eam rem minus apti forent, oculorum quidem sensus ad rerum praestantissimarum indagationem, aurium vero ad earundem, cum ab alio traderentur, perceptionem ab ipsa natura constitutus est. Instrumentum autem communicandarum participandarumque animi notionum eadem natura orationem esse voluit; cumque ceteris animantibus sonos modo quosdam dedisset, quibus voluptatem, dolorem, desideria naturae, affectus denique indicarent, distinctam hominibus articulatamque tribuit vocem, unde eos Homerus μέροπας nominavit, quam cum ipsi arbitratu suo flexissent atque variassent, quasique compacto statuissent, quam cuique voci vim esse vellent, tum eo instrumento ad ea, quae animo concepissent, patefacienda uterentur. Sic fit, ut res quidem ipsae singulares percipiantur sensibus, qua ex perceptione existunt in animis rerum universarum notiones, ad eas vero evolvendas et in medium proferendas adhiberi debeat oratio; cuius usus cum ad eos tantum, qui eodem tempore iisdemque in locis viverent pertineret, hoc amplius machinata est hominum solertia, litteras, quae, ut voces notionum, sic hae vocum ipsarum essent notae, efficerentque, ut et absentes cum absentibus, et ii, qui multis ante saeculis floruissent, cum omni posteritate quasi colloqui possent.

*) Rarior dicendi ratio, cum adversativa particula plerumque omittatur. Cf. tamen fragm. orat. pro Q. Gallio I. Videbar mihi videre alios intrantes, alios *autem* (*vero* dat Quinctilian. VIII. 3. §. 66) exeuntes ex vino vacillantes etc. Top. XVI. §. 62.

Ex hisce liquido constare arbitror id, quod in huius sermonis ingressione posueram: orationem non oblectandarum aurium caussa nobis esse a natura tributam, sed ut animus, cum se rerum cognitione saturasset, haberet, quo modo alios ad earum communicationem vocare posset. Quo modo autem poterunt aut quidquam communicare cum aliis, qui nihil ipsi, nisi loqui didicerint, aut quidquam egregium discere, nisi qui philosophorum monumenta contriverint*)? Etenim qui sunt tandem scriptores illi, qui distincte ordinateque**) dicendi praecepta tradunt? philolosophi; qui rerum admirabilium, quae in terris mundoque fiunt, caussas aperiunt? philosophi; qui herbarum, qui stirpium, qui animantium ortus, progressus, naturas, vires, utilitates prosequuntur***)? philosophi; qui de officio, qui de virtute, qui de ratione instituendae vitae, qui de moderandis affectibus disputant? philosophi. A philosophis omnis doctrina liberalis, a philosophis omnis historia, a philosophis omnis artium varietas sumi potest; ab his oratores, ab his imperatores, ab his rerumpublicarum rectores exstiterunt, neque quisquam unquam aut in dicendo aut in rebus gerendis excelluit, qui non prius in philosophorum officina politus ac limatus fuisset. Ac mihi quidem saepenumero permirum videri solet, reperiri nonnullos usque eo excordes, ut oratoris munus ab homine philosophiae ignaro sustineri posse credant. Nam cum illi ipsi fateantur, tria esse, quae orator dicendo efficere debeat, ut fidem faciat iis, qui audiunt, ut eos suavitate perfundat, et ut eorum animos aptis et accommodatis ad obtinendum id, quod vult, affecti-

*) Cic. ad Fam. IX. 25. pr: *Παιδείαν Κύρου*, quam contriveram legendo, totam in hoc imperio explicavi.

**) Hoc habet ab Auctore ad Herenn. IV. 56. ubi tamen alii libri praebent *ornate*. Cicero dixisset *ordine*. Ruhnk.

***) Muretus in margine Aldinae, teste editore Veronensi, bene correxit *persequuntur*. Ruhnk.

bus concitet: nullum est horum, quod mihi sine philosophiae auxilio perfici posse videatur. An vero faciendae fidei erit idoneus, qui non illos a philosophis propositos fontes animo et memoria contineat, ex quibus ad omnem disputationem incredibilis argumentorum copia emanat? Ratiocinationes autem contexere, et id, quod probandum susceperis, acute circumscripta conclusione conficere, tum ea, quae ab adversariis allata sint, subtiliter dissolvere, quorum tandem est, nisi philosophorum? Neque vero video, quomodo delectare, nisi forte pueros aut homines puerorum simillimos, queat inanis et nullo librata sententiarum pondere oratio. Quid ita? nempe quod, ut praeclare docet Aristoteles, is demum motus efficit voluptatem, qui perducit id, quod movetur, ad statum naturae ipsius accommodatum et congruentem. Itaque corpora cum aut exinanita sunt, aut redundant, tum perceptione cibi ac potionis, tum depulsione et eiectione superfluentium*) rerum laetantur, et in animis idem usu venire credendum est. Quid est autem, quod natura duce concupiscat animus, ad quod feratur, cuius perpetua quasi fame sitique teneatur? Doctrina nimirum atque cognitio; hic illi cibus, hic pastus proprius ac naturalis est; eo alitur ac reficitur, eo saturatur ac gliscit. Ergo illi tantum concionis animos insatiabili oblectatione devinciunt, quorum omnis sermo cum urbanitatis sale perspersus est**), tum distinctus et illuminatus doctrinae notis, quorum ex ore, tanquam ex perenni quodam fonte, nunquam intermittente, nusquam insistente fluxu, nova-

*) Cic. Brut. 91. §. 316. Is (Molo) dedit operam, ut nimis *redundantes* nos et *superfluentes* iuvenili quadam dicendi impunitate et licentia reprimeret et quasi extra ripas diffluentes coerceret.

**) Cic. de orat. I. 34. extr. Lepos, quo tanquam *sale omnis oratio perspergitur*. ad Att. I. 13. *Litteras sparsas sale humanitatis*.

rum usque et admirabilium rerum copia incredibilis profluit: ii demum modo clamores faciunt, modo auditores admiratione percussos silere et uno in obtutu defixos haerere*) cogunt. Illud vero, quod in oratoris officio tertium ponitur, concutere audientes omni genere affectuum, eorumque pertractare intimos sensus, et quocunque collibuit flectere, quis unquam nisi philosophia munitus consequetur? An vero vel accendere vel restinguere iracundiam, vel incutere vel excutere timorem, vel conflare invidiam vel levare, vel ad misericordiam adducere vel a misericordia abducere audientes, et eos quasi gubernaculo quodam linguae impellere arbitratu suo poterit is, qui non horum omnium affectuum caussas rationesque pernoverit? Sed increbuit sermo quidam hominum imperitorum, qui ita dictitant, ut ne inspiciantur quidem philosophorum libri, satis magnam tamen earum omnium rerum uberemque notitiam ex ipsis rhetorum scriptis posse desumi. Quod si ita est, quid, quaeso, commovit veteres illos, qui dicendi laude ceteris antecelluisse perhibentur, ut tantam curam tantumque studium in audiendis philosophis et in perscrutandis penitusque cognoscendis eorum praeceptis consumerent? Quid Periclem illum, cuius in labris persuadendi Deam sessitavisse dictum est**), quem fulgurare, quem tonare, quem permiscere Graeciam comici veteres tradiderunt***) — quid igitur illum impulit, ut Anaxagorae se physico erudiendum daret eumque assectaretur, si ad illam, ad quam aspirabat, eloquentiae laudem, nihil in illius doctrina intellexerat esse

*) Virg. Aen. I. 496.
Dum stupet, obtutuque haeret defixus in uno.

**) Cic. Brut. 15. §. 59. Quinctilian. X. I. §. 82.

***) Aristoph. Acharn. 530.
ἐντεῦθεν ὀργῇ Περικλέης οὑλύμπιος
ἤστραπτ', ἐβρόντα, ξυνεκύκα τὴν Ἑλλάδα.

momenti? Quid Demosthenem, quid M. Tullium commemorem? tantam in utroque dicendi copiam futuram fuisse censemus, nisi ille Platonem, hic Philonem, Diodotum, Posidonium aliosque permultos nobiles philosophos studiose ac diligenter audisset? Qui si ea, quae ab illis accipiebant, a dicendi magistris accipere potuissent, non ab alienis illa mutuari et corrogare potius, quam domo et a suis petere maluissent.

At queruntur, asperam quodammodo et salebrosam esse philosophiam, inamoenumque illius studium, quodque nulla dulcitudine aut allicere aut allectos detinere animos possit. O molles ac voluptarios homines! Vos igitur in tanta rerum praestantia ac dignitate etiam delicias quaeritis? et quo vobis itinere ad sapientiam aditus patet, suscipere illud abnuitis, nisi viam videatis tum mollissimam et planissimam, tum rosis et violis constratam, quamque viridantes omni ex parte opacent patularum arborum comae? At etiamsi perpetuo per Athonis et Caucasi nives, si per ferventes Libyae arenas gradiendum foret, tamen, si viri essetis, omnem laborem omnemque difficultatem contemneretis. Sed non patiar vos diutius in errore versari. Scitote enim, hoc studium, quod vos asperum et inamoenum putatis, ita esse dulce itaque iucundum, ut nihil suavius aut iucundius ne votis quidem conceptis expeti possit. Cui rei vel illud argumento sit, quod, qui se illi semel penitus tradiderunt, ii postea neque rei familiaris cura, neque honorum cupiditate, neque corporearum voluptatum blandimentis ab eo avocari queunt. Possem hoc loco evagari latius, et id, quod dixi, tum repetitis e vetere memoria, tum vivis ac spirantibus exemplis confirmare, nisi me temporis ratio brevem esse admoneret.

Nunc igitur, quam poterimus brevissime, eorum refutemus errorem, qui se ita philosophiae studio

contentos esse aiunt, ut omnem orationis cultum penitus negligant. Quorum non unum genus est. Quidam enim nihil aliud dicunt, nisi verborum elegantiam philosopho minime necessariam esse. Quidam etiam indecoram esse contendunt. Sunt qui, cum eam non indecoram esse fateantur, fieri tamen negent posse, ut unus idemque in utroque excellat, et tum rerum scientia polleat, tum dicendi facultate praestet: iccircoque nolle se in sequendo eo, quod assequi nunquam possint, operam perdere. Cum primis illis non multum nobis negotii est. Nam ne nos quidem dicimus ita necessariam esse philosopho eloquentiam, ut, ea si careat, nomen suum tueri ac retinere non possit. Sed profecto sordida hominum planeque misera vita sit, si studia nostra necessitate tantum, non etiam commoditate et ornatu dirigantur. Casis contectis stramine et angustis tuguriis ac gurgustiis, opertis etiam plaustris, ut Scythae, aut, ut Cynici, doliis coeli defendere iniurias possumus, idque ad necessitatem satis est. Num iccirco aedificandi artem repudiemus? In vestitu cultuque corporis, si nihil spectemus aliud, nisi ut imbres, ut nives, ut ventos, ut solem, ut frigus arceamus, satis fuerit, vel pellibus animalium corpus amicire: an quisquam propterea honestior civilem ea in re consuetudinem negligit? Sic et in hoc genere studiorum non in iis modo, quibus nullo modo carere, verum etiam in iis, quibus satis commode carere non possumus, elaborandum, neque tantum necessitas, verum etiam dignitas et pulcritudo spectanda est, praecipue cum omnibus propemodum in rebus decorem et elegantiam cum summa utilitate natura ipsa copularit. Hos igitur sine ulla contumelia dimittamus: tantum moneamus, ut, si in omnibus vitae partibus ornatus rationem habendam esse ducunt, in studiis quoque eam omittendam non esse fateantur. Isti nobis acrius insectandi

sunt vehementiusque repellendi, qui dedita opera barbariem in loquendo diligunt, et non aliter se philosophos visum iri putant, quam si dictione inquinatissima utantur, et, ut sues in luto ac coeno, sic ipsi in orationis sordibus volutentur. Antiquis temporibus quoddam stultorum genus fuisse proditum est, qui pedore ac squalore horridi, pannis obsiti, semper illoti, semper intonsi, semper impexi, illo ipso incultu ac neglectu corporis philosophorum nomen in vulgus assequebantur. Non valde dissimilis est eorum amentia, qui orationem nullo studio excultam, nulla diligentia expolitam, nullo artificio elaboratam philosophiae professoribus convenire aiunt. Atque illi tamen eo tolerabiliores, quod corporis colendi curam multi, ornandae orationis studium nemo olim, qui aliquo inter philosophos loco haberetur, neglexit. Nisi forte quis Epicurum et eos, qui ab eo sunt, obiiciat: quos ego vix in hominum, in philosophorum quidem numero, nullo modo habendos esse censeo. Est autem operae pretium audire, quomodo hanc suam tam praeposteram tamque absurdam opinionem confirment. Gravis alicuius et severae matronae philosophiam similem esse aiunt, quam omnis fucus dedeceat, quae nativa pulcritudine contenta, augere eam pigmentis et lenociniis non laboret. Ut incultos et horrentes solitariosque lucos plus habere maiestatis ac venerationis, quam nitidas et viridicatas, et digestis in quincuncem arboribus consitas sylvas, sic squalentem et, ut ita dixerim, impexam nescio quo modo augustiorem et maiestatis pleniorem videri, quam comptam et quasi unguentis delibutam orationem. Quibus nos ita responsum volumus: non si calamistro intortus capillus, et buccae minio ac cerussa fluentes, et vulsa supercilia, et quaesitus arte dentium candor matronam dedecent, continuo illuviem et situm ac sordes decere. Est et suus non modo

matrisfamilias, verum etiam viro cultus. Et, ut reprehendendus sit, si quis quotidie radatur ad speculum, quod tamen Africanum fecisse accepimus*), et facie feminibusque laevatis**) in publicum prodeat, sic si quis Patroclem illum imitari velit, quem cavillans Aristophanes nunquam in vita lavisse dicit***), ita ut nunquam os, nunquam manus abluat, nunquam sudorem detergeat, nemo sit, qui non foedum illius adspectum et tetrum ac virulentum, qui ex eo afflabitur, odorem abominetur. Neque vero nos a philosopho exigimus, ut verborum paritatem ac similitudinem aucupetur, neque ut in rotundandis periodis occupetur, neque, si agrestem esse illius et inconcinnam locutionem nolumus, effeminatam et canticorum similem volumus, neque tam ut rerum praestantiam verborum splendore illuminet, quam ut ne illam orationis impuritate contaminet, postulamus. Tu mihi, cum de rebus cognitu dignissimis dicere ingressus sis, ea verborum portenta evomas†), ut, qui aderunt, non hominem loqui, sed asinum rudere existiment; et tamen ea fatuitate atque impudentia sis, ut homines polite dicendi cupidos despicias, et istud, quod tu facis, voces philosophice loqui! Nam quod in eo maiestatem quandam et quasi religionem inesse vis, vide ne potius impium sit, ut vasa Deo dicata impuris manibus, ita philosophiam impuro sermone tractare. Enim-

*) Plin. H. N. VII. 59.

**) Qualia sint *femina laevata*, vix intelligo; nec quo pacto facies laevata apte componi possit cum feminibus, recte video, nisi forte cogitare velis de femoralibus (Beinkleidern) adstrictis, formam feminum exprimentibus, quod illo tempore non satis decorum habebatur. Nam hos artus magis velabant adeoque pallium gestare solebant. Nec cadebat in virum gravem, plane laevi, i. e. rasa facie, prodire in publicum. Kraft.

***) Plut. 84. sq.

†) Cic. Phil. V. 7. In me absentem orationem impurissimo ore *evomuit*. Cf. Terent. Adelph. III. 2. 14.

vero, si ea demum sacra ac religiosa sunt, quae ornatu carent, removeatur aurum a templis, gemmae, signa, tabulae, donaria denique omnis generis removeantur. Sin hoc vel cogitare nefarium est, fateamur id, quod ratio quodammodo ipsa praescribit, neque opes usquam melius, quam in Dei cultu, neque dicendi copiam praeclarius, quam in excolenda exornandaque philosophia collocari.

Superest, ut iis satisfaciamus, qui negant philosophiam cum eloquentia posse coniungi, necessarioque qui alteram ex animo colat, ei esse alteram deserendam, qui ad utramque animum adiecerit, ne utraque excidat, periculum esse. Qui cum haec dicunt, si de sui tantum ingenii imbecillitate loquerentur, ferendi essent: nunc, cum ex se ipsis alios metiantur*), et, quod se praestare posse diffidunt, id universe ac generatim fieri non posse pronuncient, in eo quam vehementer errent, admonendi videntur. Usque eone rerum veterum, et eius ipsius, quam profitemini, philosophiae imperiti estis, ut summam in philosophis veteribus exstitisse dicendi vim ac copiam nesciatis? Ecquis unquam Platonem aut philosophiae scientia aut dicendi facultate superavit? de quo Cicero, bonus inprimis aestimator**) eloquentiae, ita magnifice sentiebat, Iovem ut ipsum, si graece loqui vellet, non alio quam Platonis sermone usurum esse diceret. Quid Aristoteles? non et ipse dicendi praecepta unus omnium

*) Cic. ad Fam. X. 4. Fidelitas, quam ego *ex mea conscientia metior*. Cf. Cic. de opt. gen. orat. IV. 10.

**) Rectius *existimator* scripsisset. Sed nondum Gronovius ad Liv. XXXIV. 2. & ad Gell. I. 3. horum verborum discrimen constituerat. *Existimator* est iudex; *aestimator*, qui pretium constituit, res inter se componit, ut, quid praeferendum, quid posthabendum sit, intelligat. Ruhnk. — Locus Ciceronis de Platone est in Bruto 31. §. 121.; de Aristotele Acad. II. 38. *flumen orationis aureum fundens Aristoteles*; de Carneade de orat. II. 38. §. 161.

optime tradidit, et ea dicendi copia fuit, ut eum idem Cicero auro fluentem fluvium nominarit? non Xenophontis, summi philosophi, ore Musas quasi locutas ferunt? non Theophrastus a loquendi divinitate nomen invenit*)? non posterioribus saeculis eam in Carneade vim fuisse proditum est, nullam ut unquam rem confirmandam susceperit, quam non probaverit, nullam impugnandam, quam non everterit? Sed quid vetera et externa exempla conquirimus, cum recentium et domesticorum copia suppetat? Haec civitas quam multos et olim protulit et quotidie profert, qui ut nemini, quin utraque laude praestiterint, ita omnibus, utra potius praestiterint, ambiguum relinquunt? Quorum vos adolescentes, per Deum immortalem, exemplum imitamini, neque committite, ut Veneta civitas, quae semper toto orbe terrarum habita est fecundissima virorum omni virtutis et doctrinae laude praestantium parens, per vestram ignaviam atque desidiam ista tam praeclara laude spolietur. An vero vos, illis orti maioribus, qui nihil unquam sibi dulce praeter virtutem et eruditionem putarunt, quidquam virtuti, quidquam eruditioni anteponendum esse ducetis? At exterae nationes non alio potius, quam Venetorum hominum, exemplo ad eas colendas excitari atque inflammari solent. Hic sedem virtutis, hic domicilium litterarum, hic seminarium quoddam praestantium virorum esse, omnes uno consensu gentes exterae confitentur. Hanc vos tam praeclaram tamque magnificam laudem, quae ad hunc usque diem semper et crevit et floruit, vestra culpa decrescere ac deflorescere patiemini? Non per illos Contarenos, Barbaros, Bembos, Donatos ceterosque heroas**), consecrata ad omnem posteritatis memoriam nomina, qui nunquam in coelum hominum

*) Cic. orat. 19. §. 62. Quinct. X. 1. 83.

**) Cic. de rep. III. 3. ad Att. I. 17. §. 3. extr. XIV. 6. pr.

praedicatione conscendissent, nisi, quamdiu vixere, illam, ad quam mea vos cohortatur oratio, philosophiae cum eloquentia coniunctionem, posthabita omni alia cogitatione, coluissent. Hos spectate adolescentes, hos intuemini, horum de gloria dies noctesque cogitate, et ad eam vestra industria exaequandam contendite. Habetis in hac civitate publice constitutos homines eruditissimos, qui vobis in illo itinere duces optimi esse possint. Quorum me in societatem, licet valde ipsis omnibus imparem, quando ipsa respublica vocavit et eo me collocavit in gradu, unde possem in ipsius civitatis oculis voluntatis erga vos meae quotidianas significationes dare: equidem non parcam labori abiectisque aliis omnibus curis, quantum conniti atque efficere potero, tantum conferam ad ingenia vestra omni genere disciplinarum liberalium, quantum quidem in me fuerit, excolenda. DIXI.

PRO

FRANCISCO II. GALLIARUM REGE

AD PIUM IV. PONT. MAX.

O R A T I O V.*)

HABITA ROMAE POSTRIDIE KAL. MAI.

ANNO MDLX.

Omnes quidem Christianos Principes, Pie Pontifex maxime, credibile est, accepto delati tuis maximis virtutibus honoris amplissimi nuncio,

*) Hanc orationem separatim editam vidit Lazerius (cf. eius Diatr. de vita & script. Muret. pag. 541 extr. et sq. ed Ruhnk.). Postea Muretus eam cum duabus aliis, quae in hoc vol. VI. et VII. locum tenent, dedicavit Alexio Paganuccio (cf. Lazer. l. l. pag. 534. et Auctar. opp. Muret. pag. 596. ed. Ruhnk.).

admirabili quadam laetitia perfusos esse, nec eorum fuisse quenquam, quin, sublatis in coelum manibus, omnium rerum moderatori Deo singularibus verbis gratias egerit, quod sacrosancto Cardinalium collegio eam mentem dedisset, ut te potissimum deligerent, quem in ista dignitatis sede celsissima concordibus suffragiis collocarent. Sed quanto nostri reges observantia erga Romanam ecclessiam et insigni atque assiduo defendendae ornandaeque illius studio ceteros ex omni antiquitate superarunt, tanto Francisci II. Regis, te Pontifice declarato, maius quam pro virili parte gaudium fuit. Quare, etsi non dubitabat, quin tu de clarissimo viro, episcopo Engolismensi, oratore apud te suo, cuius fidem et integritatem tibi plane perspectam esse novit, animum suum erga te et erga hanc orbis terrarum principem ecclesiam et optime et libentissime cogniturus esses: tamen ut illustriorem etiam et expressiorem significationem voluntatis suae omnibus hominibus daret, iudicavit, sibi faciendum esse, ut ad te de suis eo proprie nomine eiusmodi quempiam mitteret, in quo et dignitas inesset ea, quae ad tantum munus obeundum requiritur, et aliae praeterea caussae, propter quas eum tibi unum ex omnibus gratissimum atque acceptissimum fore confideret. Misit igitur clarissimum et nobilissimum equitem, Ioannem Babonem a Burdaesia, eius quem modo nominavi Episcopi fratrem, arcanorum regni et regiorum omnium consiliorum participem, cuius in maximis rebus gerendis virtutem et fidem exploratam habet, quique praeterea pietate et observantia erga hanc sedem neque fratri, neque cuiquam mortalium cedit. Quorum ego amborum permissu, regiae voluntatis hodierno die apud te constitutus interpres, gratulor non tam equidem tibi, beatissime Pater, quam universae Christianae reipublicae, quae pristinum illum splendorem suum, qui, magno

bonorum omnium moerore, apud plerasque gentes pravis opinionibus corruptas magis ac magis in singulos dies obsolescebat, brevi se tuo ductu atque auspiciis recuperaturam, non dubitanter sibi de tua praestanti bonitate ac sapientia pollicetur. Summa plane omnia ac prope divina in eo requiruntur, qui clavum in ecclesiae navi teneat, cuius a nutu pendeant leges, cuius ad pedes reges ipsi suppliciter se abiiciant, cuius arbitrio pandatur coelum, qui denique, supra omne humanae dignitatis fastigium evectus, Dei personam inter homines sustineat. Nam si divinae litterae a quolibet Episcopo tantam integritatem ac virtutis perfectionem exigi volunt, nullus ut in omni eius vita reprehensioni pateat locus, neque gravitatem eius muneris digne a quoquam sustineri posse tradunt, nisi quem pietas, prudentia, iustitia, uno verbo, virtus suis omnibus numeris absoluta commendet: quid in eo, qui omni tempore cum summo imperio tractare gubernacula ecclesiae debeat, cuius vita ceteris omnibus pro exemplo, voluntas pro lege, vox pro oraculo futura sit, quanto haec omnia requiri maiora et divinitati propiora censemus? Itaque, ut alia, sic hoc quoque sancte ac sapienter institutum est a maioribus, ut quoties de summo Pontifice in demortui locum eligendo ageretur, interea dum ea de re amplissimus Cardinalium ordo deliberaret, nullus intermitteretur dies, quo non omnes et privatim et publice precarentur a Deo, ut eum ipse gregi suo praeficeret, quem dignissimum, quem ad publicam concordiam et tranquillitatem aut constituendam aut conservandam aptissimum, quem denique, quantum humana conditio fert, sui simillimum iudicaret.

Quod si eiusmodi Pontificem ulla unquam tempora desiderarunt, nostrorum certe is status est, ut numquam magis ex istius sedis auctoritate universi orbis salus pependisse videatur. Non enim Petri

navis, ut solebat, placido mari, secundis conspirantium ventorum flatibus impulsa fertur. Horribiles eam procellae et turbinum vis, vel exercitatissimis metuenda rectoribus, agitat, ut, quanquam a naufragio quidem nullum periculum est, non mediocris tamen animos teneat metus, ne tam saeva tempestas multos mortales, novarum opinionum fluctibus involutos, in ea brevia praecipites abripiat, unde postea nec enatare ipsi nec evadere atque emergere alieno auxilio possint. Quo nos omnes divinae bonitati maiores agere gratias convenit, quae, depositis prope iam rebus, certe quidem in summum discrimen adductis et extrema spe pendentibus, eum gubernatorem dedit, quo meliorem et ad haec omnia in melius convertenda accommodatiorem, non dicam reperire, sed ne optare quidem aut etiam cogitando informare poteramus. Iam nunc igitur praecipimus mentibus eius diei laetitiam, quo gentes illae, quae tum fallacibus improborum hominum sermonibus in laqueos erroris inductae, tum fortassis etiam quorundam e nostris licentiori et dissolutiori vivendi genere offensae, absciderunt se ipsas a corpore ecclesiae et adversus eam impium ac nefarium bellum susceperunt, mutato consilio ad sanitatem redeant et erroris sui veniam petentes, deposita omni contumacia, sanctissimis pedibus tuis osculum figant. O praeclarum illum triumphum et cum omnibus, tum iis praecipue, de quibus agetur, optabilem! Non enim tu illos opprimere, sed oppressos erigere; non in servitutem abducere, sed a teterrima servitute in veram libertatem asserere; non perdere, sed servare vis; non eorum sanguinem fundere, sed, ne sanguis Iesu Christi frustra pro eis fusus sit, efficere; non retortis post tergum manibus, collo catenis gravato, ante currum ducere, sed iis ipsis vinculis, quibus impediti tenentur, exsolvere meditaris. Quibus igitur ipsis nisi in eo, ut vincantur, nulla spes salutis est,

credimus usque eo praefractos ac pervicaces fore, ut ad extremum perire per obstinationem animi malint, quam cedendo et obsequendo servari? Immo vero certa spes est, cessuram tandem aliquando rationi temeritatem, luci tenebras, mendacium veritati. Quantam ille dies non terris modo, sed coelo ipsi hilaritatem allaturus est? Nam si, cum unus aliquis, qui a recto vivendi tramite deflexerit, in viam redit, innumerabiles illas legiones angelorum exsultare ac gestire gaudio credimus*): quid tandem facturas esse auguramur, cum tot hominum miserabiliter nunc in suam perniciem ruentium millia resipuerint, et unde Satanae instigatione discesserant, eo se sancti spiritus afflatu instincta receperint? Age igitur, optime maxime Pontifex, praeripe posteris tuis hanc gloriam, et quod aliquando fieri necesse est, id ut te potissimum Pontifice fiat, enitere. Addatur decus hoc annalibus nostris, ut in eis olim legatur, pestilentissimas opiniones, quae, quasi contagione quadam paullatim serpentes, per omnes propemodum Christiani nominis provincias pervaserant, auctoritate tua disiectas, dissipatas, exstinctas, exterminatas fuisse. Damnentur votorum suorum per te omnes verae pietatis studiosi, qui multos iam annos nihil ardentius a Deo, quam concordiam et harum dissensionum finem efflagitant. Signetur hoc praecipue titulo Pontificatus tuus, ut, si quis quondam non expresso nomine Pium quartum intelligi velit, eum Pontificem dicat, qui affectis et aegrotis ecclesiae membris tam salubrem medicinam adhibuerit, ut etiam ea, quae desperata videbantur, integra et incolumia conservarit. O nos beatos, cum illa, ut speramus, evenerint! O te Pontificem modis omnibus maximum ac beatissimum! Quae futura est tam barbara aut tam longinqua natio, quo non tam divini beneficii, a te in totum hominum ge-

*) Evang. Luc. XV. 10.

nus collati, fama perveniat? Quae tam ingratae litterae, quae de tuis laudibus conticescant? Quae tam surda posteritas, quae clamores nostros, admiratione virtutis ac felicitatis tuae excitatos, non exaudiat?

Magnum vero tam praeclarae rei et suscipiendae occasionem et ex animi sententia conficiendae spem tibi offerre tempus ipsum videtur. Nam superioribus annis, cum duo Christianorum maximi potentissimique reges gravi et diuturno bello inter se contenderent, ceterorum autem principum non fere quisquam esset, qui non ad alterutram partem aut suapte voluntate inclinaret, aut aliqua officii ratione adduceretur, aut etiam necessitate traheretur; cum undique armorum fulgor, strepitus, terror omnium oculos, aures, animos praestringueret, obtunderet, consternaret; cum quibusdam locis pauciores iam reperirentur, qui fructus ex agris perciperent, quam qui agros ipsos aut sua aut aliena caede quotidie cruentando pinguiores efficerent: eveniebat, ut in illa rerum omnium perturbatione et improbi ac conscelerati homines opinionum suarum venena per omnes populos fidentius atque impunius spargerent, et principes, aliis cogitationibus occupati, ad coërcendam illorum audaciam animum convertere non satis commode possent. Habet in se bellum cum alia mala plurima, tum illud inprimis, quod et male animatis hominibus affert peccandi facultatem et plerumque principibus connivendi necessitatem. At nunc, cum divino numine atroces illi bellorum impetus resederint; cum illa tam diu exoptata pax coelo demissa eorum animos, qui odiis, ut videbantur, implacabilibus dissidebant, aeterno, ut speramus, foedere coniunxerit: quis non intelligit fore, ut principes, aliis curis soluti, ad purgandas provincias suas et ad omnes impiorum dogmatum fibras elidendas, omnes radices evellendas atque excidendas toto pectore incumbant?

Quod quidem Franciscus, rex Christianissimus, et iam nunc diligentissime facit et diligentius atque animosius in dies facturum se esse profitetur. Meminit enim, eis se maioribus editum, qui, ut sectas religioni nostrae inimicas exstirparent, ut Christiani nominis fines quam longissime propagarent, ut apostolicae sedis auctoritatem sanctam atque inviolatam praestarent, nullam sibi unquam difficultatem pertimescendam, nullum periculum detrectandum, nullam dimicationem refugiendam putarunt. An ille, cum vetera illa Christianae pietatis columina, Childebertos, Martellos, Pipinos, Carlomannos aliosque innumerabiles heroas, haeresium exstinctores, verae fidei assertores, Pontificiae dignitatis vindices ac propugnatores memoria repetat, eorumque se sanguinem ac progeniem esse cogitet, quorum pro Christi doctrina expeditionibus, bellis, victoriis totus terrarum orbis nobilitatus est*), et, ut vetera taceantur, cum se Francisco primo prognatum, Errico secundo natum recordetur, duobus post hominum memoriam praestantissimis regibus, quorum utriusque tanta tamque insignia exstiterunt in ecclesiam promerita: maximo animo maiorum suorum vestigia non persequatur? Ille vero faciet; nec adaequare modo eorum gloriam, verum etiam, si fieri possit, superare conabitur, quique se principem inter ecclesiae filios locum obtinere intelligat, ut illo se honore dignissimum praestet, omni studio elaborabit. Tu modo, Pater beatissime, pro tua singulari et eximia sapientia, quid ad compescendos tumultus et ad statum ecclesiae componendum utilissimum sit, statuito. Notum est, maximas saepe et perniciosissimas in ecclesia dissensiones rite convocato ex

*) Locus aliquis, ante obscurus, victoria nobilitatur, ut apud Cicer. Partit. 10. *loci obscuri, an rerum gestarum vestigiis nobilitati.* Sed quis ferat, *victoriis orbis terrarum nobilitatus*? Ruhnk. Cfr. Tac. Hist. 1. 2. *nobilitatus* cladibus mutuis Dacus.

omnibus Christianae ditionis partibus Episcoporum concilio sedatas fuisse. Eodem remedio si tibi nunc quoque aegrotis exulceratisqne rebus subveniendum esse videatur, nihil est, quod regi gratius, aut optatius possit accidere; neque tibi dubium esse debet, quin ipse omnes vires suas eo collaturus sit, ut quaecunque ab eiusmodi concilio decreta fuerint, pie inviolateque serventur. Omnino autem, beatissime Pater, quaecunque obedientia ab optimo et obsequentissimo filio praestari potest, eam tibi rex summa fide summaque constantia praestiturus est, idque se semper facturum esse, per hos clarissimos et ornatissimos viros, oratores suos, sanctissime pollicetur. Tu vicissim perge, ut facis, et regem ipsum et universum Galliae regnum paterna caritate complecti. Multae sunt caussae, quae te, ut id facias, excitare debent. Primum ipsa muneris amplissimi, quod te Deus in terris sustinere voluit, ratio; deinde ardentissimum illud studium, quod semper usque a Clodovaeo viguit in regibus nostris, adiuvandi Romanam ecclesiam, ut, quoties ita tempora tulerunt, se regnumque suum in apertum discrimen obiicere maluerint, quam ecclesiae laboranti deesse. Qua ex re illud assecuti sunt, ut et ipsis et eorum posteris primus inter ecclesiae filios locus, nemine dissentiente, tribuatur. Valere etiam apud te debet illa nominis sanguinisque coniunctio, quae inter te et lectissimam omnique laude ac praedicatione dignissimam feminam, Catharinam, regis matrem, intercedit. Nam cum ei neque quidquam unquam optatius fuerit, ut tu ipse omnium optime nosti, quam ut te tertium e gente sua summum Pontificem videret, neque maiorem laetitiam attulerit, quam cum intellexit, se id, quod tantopere optaverat, consecutam: aequum est, tanto illius erga te studio parem a te voluntatem referri. Possemus et alia eodem pertinentia proferre, nisi ea iam mutuae

inter te et regem voluntatis testimonia utrinque data essent, quae neminem dubitare patiuntur, quin et ipse tibi dicto audiens futurus sit et tu eum paterna benevolentia prosecuturus.

Haec habuimus, beatissime Pater, quae tibi Francisci II., Christianissimi regis, nomine exponeremus. Nunc, cum idem Scotiae regnum obtineat, una ipse cum Maria uxore, a qua illud dotis nomine accepit, omnes tibi eius et opes et copias deferunt, seque omnibus in rebus auctoritati tuae libentissime obtemperaturos omnemque tibi, quae a filiis debetur, obedientiam praestituros pollicentur. Nos, ne rursus orationem a capite accersere necesse sit, quaecunque de Galliae regno diximus, eadem ut de Scotiae quoque regno dicta esse existimes, obsecramus. DIXI.

PRO
ANTONIO REGE NAVARRAE AD
PIUM IV. PONT. MAX.

O R A T I O   VI.

HABITA ROMAE POSTRIDIE ID. DECEMB. ANNO
M D L X.

QUO TEMPORE IOANNA MISSIS AD SUMMUM PONTIFICEM LITTERIS SUA MANU SUBSCRIPTIS SE ET CATHOLICAM ESSE PROFITEBATUR ET NUNQUAM A S. R. E. OBEDIENTIA DESCITURAM POLLICEBATUR.

Si quantum laetitiae Pontificatus tuus Antonio, regi Navarrae, et Ioannae ipsius uxori, attulit, beatissime Pater, tantum eis commoditatis ad eam laetitiam, nulla interiecta mora tibi significandam tem-

pora tribuissent: nihil omnino habuissent antiquius, quam ut ad te statim mitterent, qui tibi summum honorem, huic amplissimo Cardinalium collegio summam prudentiae ac iudicii laudem, universae Christianae reipublicae magnam et prope exploratam antiquae dignitatis recuperandae spem suo nomine gratularetur. Sed quoniam, quantum ex optimi et ad sedandas horum temporum discordias aptissimi Pontificis creatione gaudium caperent, in ipsorum probitate ac fide positum fuit, quam vacuum tempus et ad legationem eius rei caussa subito decernendam idoneum haberent, non fuit: iudicarunt, si temporibus suis parerent et, quod recenti re facere, cum magnopere cuperent, non satis commode poterant, id in diem differrent, nihilo minus ea caussa testificationem voluntatis suae aut sibi honorificam, aut tibi iucundam atque acceptam fore. Et vero, beatissime Pater, si apud te et apud hoc sanctissimum augustissimumque concilium non ex vulgi opinionibus, sed ex veritate unaquaeque res penditur: gratulatio paulo serius*) facta non tam propter tarditatem aliquid de illa novitatis suavitate ac dulcedine deperdere, quam propter maturitatem aliquid auctoritatis ac fidei acquirere videtur**). Etenim qui tibi, cum primum ad istum coelo proximum in terris locum divino consilio sublatus es, gratulabantur, eam tantum gaudii sui caussam afferre poterant, quod certo sperarent fore, ut qui te per totam vitam omnibus maximis honoribus dignissimum praebuisses, eum consecutus, quo nullus amplior exoptari potest, tantam dignitatis amplificationem pari virtutis accessione cumulares. Magna prorsus illis et illustria suppeditabant argumenta, cur ita crederent, neque non

*) Cic. de rep. 1. 18. §. 20. Possumus audire aliquid, an *serius* venimus?

**) Cic. ad Fam. 11. 7. Et *sera gratulatio* reprehendi non solet, praesertim si nulla negligentia praetermissa est.

firmissimis fundamentis nitebatur incredibilis illa spes, quam de futura Pontificatus tui felicitate conceperant. Sed quantum interest inter ea, quae futura creduntur, et ea, quae iam sunt, quanto experta iam et explorata, quam sperata et exspectata, maiorem laetitiam in animis hominum commovent, quanto certius et verius homines praeterita et praesentia commendare, quam de futuris affirmate pronunciare possunt: tanto plus ponderis ac fidei habere debet ea gratulatio, quae tibi fit, annum prope iam integrum ex ista sanctissima sede universum orbem sapientissime gubernanti, quam illae, quae tum fiebant, cum homines, qualem esse te plus plusque in dies*) experiuntur, talem futurum esse prospicerent quasique augurarentur. Neque vero haec in eam sententiam iccirco a me disputantur, quod non libentissime facturi fuerint Antonius rex et Ioanna regina Navarrae, ut quemadmodum nulli Christianorum principum concedebant, qui maius ex tua dignitate gaudium percepisset, ita nemini, quantum per locorum intervalla licuisset, concederent, qui tibi citius de illius adeptione gratularetur, si quam solutae ipsis et liberae voluntates, tam soluta etiam et nullis impedita difficultatibus tempora fuissent. Sed ita cogitarunt: si rerum suarum incommodo maturarent id facere, ipsi tibi, cui maxime probare studium suum cuperent, pro tua in se paterna caritate, ubi rem cognosses, insuavem fore celeritatem sine ulla necessitate cum ipsorum incommodatione**) susceptam.

Nunc autem miserunt ad te, clarissimum et spectatissimum virum, Petrum Albretium, propinquum suum, qui genibus tuis suppliciter advolutus, tibi,

*) Cic. ad Att. VI. 2. §. 6. Pompeius, quem mehercule *plus plusque in dies* diligo.

**) Haec vox Mureto haesit ex corruptis libris Ciceronis ad Att. I. 17. §. 3. Nunc recte editum est *incommoditate*. Ruhnk.

vero Iesu Christi in terris vicario, certissimo Petri, Apostolorum principis, successori, communi totius ecclesiae Christianae pastori ac gubernatori, debitam obedientiam suo amborum nomine praestaret atque exhiberet, tibique atque huic sacrosancto collegio confirmaret, Antonium regem et Ioannam reginam Navarrae, uti veros ecclesiae filios decet, tibi semper dicto audientes futuros, neque ullam evenire posse rem tantam, quae ipsos ab huius sanctae et apostolicae sedis observantia et ab ea, quam sibi per manus a maioribus traditam summa firmitate ac constantia perpetuo retinuerunt, persuasione divellat. Hic ego, beatissime Pater, si orationis vela pandere et quasi aperto invectus mari per eorum principum laudes, quorum nomine apud te verba facio, decurrere instituam, vereor, ne, cum dicendi principium vel facillime reperero, exitum reperire non possim. Nam quae tandem nominari potest ullo in genere virtus, quae non in eorum utroque ita emineat, ut ad quamcunque se quis animo et cogitatione converterit, ea demum excellere ac praestare videantur? Sed quoniam et ipsi nos hoc tempore suae modo voluntatis interpretes, non etiam suarum laudum explicatores esse voluerunt, et eorum virtus, excelso atque illustri sita loco, satis ipsa per se, nullo adhibito alienae praedicationis lumine, in oculos omnium incurrit, laudandis ipsis, quod verissime ac copiosissime facere possem, supersedebo: tantum ex veteribus historiis nonnulla proferam, ex quibus intelligatur, et ab iis illos ortos esse maioribus et in eorum opes atque imperia successisse, qui sibi posterisque suis amplissimam gloriam nulla re magis, quam frangendis ac domandis nostrae religionis hostibus defendendaque apostolicae sedis dignitate pepererunt. Quis est enim ita veteris memoriae ignarus, ita in superiorum temporum historiis peregrinus atque hospes, qui non Divi Ludovici, Gallo-

rum regis optimi ac sanctissimi, res pro ecclesia fortiter gestas, si minus e scriptorum monumentis cognoverit, at auditione certe aliqua acceperit? Cuius viri per omnem vitam domi forisque spectata virtus et vivum maxima laude cumulavit, et confecto huius vitae curriculo in coelestium concilio collocatum ad Divorum religionem et sanctimoniam consecravit. Ab eo igitur et Antonius rex et Ioanna regina Navarrae, duobus quasi rivis ex eodem capite manantibus originem ducunt, ut non sine divino consilio sancti regis soboles in plures familias sparsa atque diducta, post trecentos propemodum annos matrimonii foedere copulata, in unam eandemque domum denuo coaluisse videatur. Etenim et tanti herois progeniem quam latissime fundi ac propagari oportebat, ut a stirpe generis ac seminis quam plurimis populorum rectoribus integra illa et incorrupta religio, quae in eo fuerat, ingeneraretur*); et aequum erat, ex ea profectos tandem aliquando rursum inter se coniungi, ut exstarent, qui utraque stirpe possent Divo Ludovico generis sui auctore ac principe gloriari. Quod si mihi fas est, beatissime Pater, audiente te, in hoc augustissimo religionis antistitum consessu res divinas attingere, et de Divorum sensibus ac cogitationibus aliquid dicere: credo equidem, Divum Ludovicum pro caritate illa, quae beatos ne tum quidem deserit, cum spes et fides finem suum consecutae deficiunt, credo, inquam, eum e coelo in suos intuentem, horum, de quibus loquimur, principum coniunctione laetari, et assiduis hoc a Deo precibus exorare, ut a se orti per sua vestigia gradiantur, utque in vero Dei cultu non tantum ipsi se populosque suos contineant, verum etiam

*) Cic. de leg. agrar. II. 35. §. 95. Non *ingenerantur* hominibus mores tam a stirpe generis ac seminis, quam ex iis, quae ab ipsa natura loci et a vitae consuetudine suppeditantur, quibus alimur et vivimus.

illius propagationem primam sibi omnium rerum putent. Inde fit igitur, ut et Galliarum reges eius gloriae, quae conservanda et propugnanda religione paritur, principatum sibi praeter ceteros*) appetant, et qui eis genere proximi sunt (arctiori autem eos, quam Navarrae rex et regina, necessitudine attingit nemo) nulla in re magis elaborent, quam ut se perpetuo eiusdem laudis societate dignissimos praestent. Nam quid ego nunc Ludovicum, Philippi et re et cognomine Animosi, Galliarum regis filium, D. Ludovici nepotem, Eburovicum comitem, regem Navarrae, a quo per multos gradus nunquam interrupto successionis ordine, hereditas regni ad Ioannam reginam pervenit, eum igitur cur mihi pluribus verbis commendandum putem? Quid eius Philippum filium? qui non tantum regni, verum etiam patritae atque avitae**) virtutis heres, pro Christianae pietatis defensione cum Granatae rege, acerrimo per id tempus Christianorum hoste, magnum et diuturnum bellum summa et fortitudine et prudentia administravit. Theobaldi vero Campaniae comitis, qui et ipse Navarris regio imperio praefuit, virtutem quis se unquam satis pro dignitate laudare posse confidat? qui cum totam prope aetatem in oppugnandis Christi adversariis consumpsisset, eiusque rei caussa usque in Africam invictum exercitum duxisset, multa praelia commisisset, multas victorias reportasset, tandem e sacro bello, ad quod D. Ludovicum comitatus fuerat, rediens, paucis post eum diebus ad superos evolavit.

Fuit, fuit illa semper et adhuc est in Navarrorum regibus virtus, ut religionis defensioni alia

*) Cic. Lael. 1. 4. ubi rectius pro *prae ceteris* nunc est editum: qui in ipsa senectute *praeter ceteros* floruisset.

**) Cic. Tusc. 1. 19. §. 45. Haec enim pulchritudo etiam in terris *patriam* (*al. patritam*) illam et *avitam*, ut ait Theophrastus, philosophiam excitavit.

omnia posthaberent: pro ea, quoties ita res ferret, non fortunas modo suas, verum etiam sua capita sine ulla cunctatione in quodlibet periculum offerrent*). Neque vero ita eos animatos esse mirabitur quisquam, qui cognoverit, nunquam eos ipsa regni sui insignia adspicere posse, quin recordentur antiquae maiorum suorum virtutis et laborum, quos illi pro religione nostra maximos maximeque memorabiles pertulerunt. Ita enim memoriae proditum est, Castellae regnum in Hispania quondam a triginta barbarorum regibus, duce atque imperatore Smaragdo, occupatum fuisse; unde cum illi magnum omnibus Christianis terrorem iniicerent, brevique se tota reliqua Hispania, quae Christianorum erat, potituros esse confiderent: Sanctium Navarrorum regem, collecto forti magis quam numeroso exercitu, adversus eos profectum esse, cum prius pulcerrimum clarissimumque iusiurandum iurasset**), nunquam se ex eo bello nisi parta victoria reversurum. Excogitaverant barbari cum alia multa ad prohibendas nostrorum incursiones aptissima, tum catenas quasdam ferreas, quibus ita vias omnes occluserant, ut equitatui, quo plurimum valebant nostri, omnis adempta spes faciendae in hostem irruptionis videretur. Sed nihil virium habent adversus prudentiam subdola et astuta consilia; debiles sunt omnes adversus constantiam machinae; imbecilla et inutilis adversus fortitudinem multitudo. Deo duce per medios hostes sibi et suis viam ferro faciens Sanctius non prius destitit, quam barbaros fusos, fugatos, castris exutos docuit, victoriam non in munitionibus ope-

*) Cic. pro Sext. 28. §. 61. (Sextius) *obtulit in discrimen* vitam suam.

**) Cic. ad Fam. V. 2. §. 7. magna voce iuravi verissimum pulcherrimumque iusiurandum; quod populus item magna voce me vere iurasse iuravit.

ribusque bellicis, sed in caussae bonitate positam esse; qui pro Christi nomine dimicarent, eorum impetum non posse ne collatis quidem in unum aliorum omnium viribus sustineri. Superatis igitur et in potestatem redactis hostibus, omnium nostrorum et imperatorum et militum incredibilis concursus ad Sanctium factus est; alius amplexari eum, alius ad genua accidere, alius fortem illam dexteram barbarorum domitricem, Hispaniarum liberatricem, victoriae confectricem*) exosculari; qui propter multitudinem propius accedere non poterant, vultu, oculis, manibus, corpore, quascunque poterant, animi sui significationes dabant; una omnes voce et bellatorem fortissimum et imperatorem invictissimum consalutabant. Inde cum de dividenda praeda agi coeptum esset, quae tanta erat, quantam triginta potentissimorum regum collatae unum in locum opes coacervare potuerant: nemo erat in universo exercitu, qui non ita sentiret, itaque praedicaret, quantamcunque sibi partem ex ea vel deposceret vel etiam suo iure sumeret Sanctius, nunquam tantum ad eum perventurum esse, ut non multo plus ipsius virtuti praeclarisque factis deberetur.. Erat in castris barbarorum auri, argenti facti infectique permagna vis; gemmarum maximi pretii admirabilis multitudo; multum tapetium, multum conchyliatae vestis, multum peristromatum, ut est illa etiam in bellis luxuriosa gens; armorum omnis generis optimorum et exquisitissimo artificio fabricatorum infinitus prope numerus; equi praestantes permulti; phalerarum, ephippiorum ceterorumque ornamentorum equestrium incredibilis copia; captivi longe plurimi, ex quibus ingens pecunia confici posset; quibus omnibus ex rebus, Sanctium, ut quantum vellet sibi ipse sume-

*) Lactant. Institut. VII. 11. §. 5. vel ipsa *confectrice* rerum omnium vetustate.

ret, summo omnes consensu obsecrabant. Ille, alacri vultu, cum gratam sibi esse illam exercitus voluntatem significasset, *Non me*, inquit, *barbaricarum opum cupiditas, ut in hoc bellum ingrederer, aut in prima acie stans corpus meum telis hostium obiicerem, induxit. Christianae mihi pietatis ardor et huius pulcerrimae regionis ab iniusto immanium belluarum dominatu vindicandae studium faces ad eam rem et stimulos subdiderunt. Nunc, cum id, quod volui, divino beneficio et vestra, milites, virtute consecutus sum, non committam, ut maiori animo videar armatorum et stantium copias, quam inermium et iacentium spolia contempsisse. Ornamento sint ista primum immortalis Dei nostri Divorumque templis ac delubris, ut partim in sacrariis reposita, partim e tholis pendentia propagent in omne tempus memoriam nostri; posterosque nostros ad suscipiendam semper magno animo religionis nostrae defensionem exsuscitent. Ditent cetera egenos et exhaustos, pro suis quemque meritis, milites, ut, cum iuventutis suae firmitatem in periculis et laboribus consumpserint, habeant olim, quo senectutis infirmitatem in tranquillitate atque in otio sustentare possint. Ego quidem, quod ad me attinet, praeter has catenas, quas spectantibus adiuvantibusque vobis perfregi atque perrupi, et praeter illam gemmam, illam, quam meis manibus deiectam illic iacentem videtis* (haec autem dicens ostendebat illis prostratum et in sanguine suo involutum exanimem Smaragdum), *nullam omnino mihi mercedem, nullum praemium aut postulo aut appeto.* Ergo ad conservandam tam nobilis victoriae memoriam simulque ad incitandos successorum suorum animos et ipse postea catenas pro insignibus gestavit et instituit, ut iisdem insignibus ceteri post se reges uterentur. Ac quoniam eo in praelio praecipuum, quem dixi, barbarorum ductorem Smaragdum

sua ipse manu obtruncaverat, eiusdem nominis gemmam medio illarum catenarum complexu voluit contineri. Quin etiam propter hanc aliasque similes victorias regibus Navarrae honoris ergo tributum est, ut inungantur, coronentur, consecrentur. O beatum illud saeculum, cum Christiani, et principes et populi, sine ullis discordiis, sine ulla opinionum varietate ac discrepantia, summo consensu, omnes vires suas ad proferendos Christianae ditionis terminos conferebant!

Nostra aetas et Christianos principes alios aliorum viribus collisos attritosque vidit, et in populis, ne quid abesset miseriis nostris, gravissimas pestilentissimasque seditiones ab improbis hominibus, qui cupiditatibus suis falso religionis nomen praetexerent, concitatas. Quibus malis finem per te impositum iri, Pie, Pontifex optime et sanctissime, omnes ita confidunt, ut, si haec spes fefellerit, omnia, quae possunt evenire, miserrima maximeque detestanda vereantur. Erexisti animos omnium, indicto, quod tanto opere optabatur, universali*) concilio. Iniecisti spem, fore, ut, haeresium peste sublata, sacrosanctum Iesu Christi nomen eodem animo, eadem voce, iisdem ritibus ab omnibus invocetur. Agedum, beatissime Pater, ita te Deus ille, cuius tu personam in terris sustines, quam diutissime et quam felicissime ecclesiae suae praeesse velit, urge constanter, ut facis, illud propositum, omnemque diligentiam adhibe ad prohibendum, ne tam tetri mali contagio latius serpat. Memento, te nostrum omnium communem patrem et pastorem esse, nostram omnium salutem ab eo tibi commissam ac creditam, qui cum Deus esset, humana natu-

*) Quinctil. II. 13. §. 14. praecepta, quae καθολικά vocant, id est (ut dicamus quomodo possumus) *universalia* vel perpetualia. Plin. ep. 71. quia nihil inveniebam aut proprium aut *universale*.

ra assumpta, quin sanguine suo viam nobis in coelum panderet, non recusavit. Omnia speramus a te excitatum iri, quae iacere sentis, tantis tamque diuturnis dissensionibus perculsa atque prostrata. Videre iam videmur illud tempus, cum per te constituatur ecclesiastici ordinis auctoritas, confirmentur veteres ritus, pravae opiniones aboleantur, concordia, ne unquam postea dissolvi possit, severis legibus vinciatur. Multa perdidit ecclessiasticus ordo et ornamenta dignitatis et praesidia stabilitatis suae: quae nisi per te recipiat, a nemine sibi restitui posse censet. Ad ea autem recuperanda cum ceteros principes Christianos tibi affuturos esse credimus, tum Antonius rex et Ioanna regina Navarrae se regnumque suum, et Bearniam et quascunque denique summo cum imperio obtinent provincias, in tua potestate semper fore, seque, ut par est, obsequentissimos ecclesiae filios, auctoritati tuae nunquam non libentissime obtemperaturos esse, sanctissime pollicentur. DIXI.

DE
MORALIS PHILOSOPHIAE LAUDIBUS
CUM EAM DOCERE INCIPERET.

ORATIO VII.

HABITA ROMAE XVI. KAL. DECEMB. ANNO MDLXIII.

Veteri consuetudine receptum est*), ut omnes, qui artem aliquam publice docendam suscipiunt, eam primam habeant concionem, qua rationem in-

*) Simile est exordium orationis sec. de leg. agrar. Ciceronis.

stituti sui cum eius, quam se tradituros esse profitentur, artis laude coniungant, eoque quidquid habent in dicendo virium conferant, ut in ea cum utilitatis et emolumenti, tum dignitatis et amplitudinis longe plurimum inesse confirment. Quae consuetudo etsi minime reprehendenda mihi quidem videtur, quod omnia laudanda sunt, quae ad amplificandam honestarum artium dignitatem et ad excitandum in hominum animis earum studium pertinent: tamen illud habet incommodi, quod, dum omnes promiscue iisdem fere afficiuntur laudibus, eiusdemque rei gloriam diversarum artium homines ad suam quisque traducere ac transferre conantur, fit, ut in vulgus elevetur omnium auctoritas, et ut, quoties aliquis de quacunque arte quippiam honorifice ac splendide dicere ingressus est, circumfusa multitudo ita eum loqui opinetur, non quod ita sit, sed quod eam tunc artem ornandam celebrandamque susceperit, idem de alia dicturus, si alia sibi extollenda et exaggeranda esset. Ergo, ut qui comoedias aut tragoedias spectant, cum histrionem aliquem in proscenio auro ac purpura fulgentem viderint, facile intelligunt, illa ornamenta ipsius propria non esse; sed futurum, ut aeque illis indueretur quilibet alius e grege, qui ad tempus eam personam sustineret: ita, qui eiusmodi orationes audiunt, cum hanc aut illam artem magnificis et exquisitis exornatam laudibus vident, statim iudicant, nihilo magis eas in hanc, quam in illam, convenire, futurumque, ut eadem de qualibet alia dicerentur, cui orator, tanquam choragus, eas quasi partes mandare atque imponere voluisset. Quae cum mihi de principio in mentem venirent, propemodum in eam me sententiam adduxerant, ut eam philosophiae partem, quae ad conformandos mores instituendaeque vitae rationem pertinet, quotidianis disputationibus, quantum meae vires ferent, illustraturus, nihil initio, quo dignitatem

ipsius vobis commendarem, dicendum arbitrarer, verentem, ne cum suis eam modo ac propriis laudibus extulissem, communes tamen illae nonnullis ac tralaticiae viderentur. Simul autem illud cogitabam, si qui nondum pervidissent, assidua et diligens harum praeceptionum tractatio quantum momenti habeat ad bene beateque vivendum, fore, ut brevi eis pro me res ipsa loqueretur: ex qua multo id eos melius multoque perfectius, quam aut ex mea aut ex cuiusquam oratione cogn ituros. Sed ab ea me sententia abduxit amicorum aliter sentientium auctoritas, qui cum alia multa, tum hoc argumentum attulerunt: cum haec ipsa philosophia praecipiat, non esse cuiquam temere a publica consuetudine discedendum, minime convenire, qui eam se traditurum profiteretur, eum in ipso quasi vestibulo illius praecepta migrare. Quocirca dicam hodierno die breviter et modice de moralis philosophiae laudibus, deque fructibus, quos illa suis cultoribus pollicetur, sed philosophico magis, quam oratorio more, non ut ei quidquam alieni affingam, aut quae ipsius propria sunt, amplificandi caussa in maius extollam: quorum alterutrum si coner, ipsa mihi philosophia, ut est veritatis amans, tanquam Achilli Homerica Pallas*), manum iniiciat; sed ut nudo ac simplici orationis genere, quale veritatis proprium esse ait Euripides**), ea, quae ad rem facere videbuntur, exponam.

Primum igitur non artium modo, sed omnium omnino humanarum rerum dignitatem atque praestantiam ex fine, ad quem earum quaeque dirigitur, quemque sibi proponit, pendi ac spectari arbitror oportere, ut, quanto cuiusque finis praestantior ac

*) Hom. Il. XXI, 286.

**) Eurip. Phoeniss. 472. Bern. ἁπλοῦς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας ἔφυ. Ammian. Marcellin. XIV, 10 Veritatis enim absolutus sermo ac semper est simplex.

divinior est, tanto ipsa ceteris excellere iudicetur. Quo posito — est enim ita perspicuum, ut probationis non indigeat, — quis unquam reperietur tanta vi praeditus ingenii, tanta eloquentiae copia instructus, qui se de philosophia pro ipsius dignitate verba facere posse confidat? Non enim illa sibi opes ac copias, quae et saepe possessoribus suis exitio sunt, et tam multis casibus eripi possunt, non honores et imperia, quae quod concupiverint, multi, quod aspernatus sit, nemo unquam vituperatus est, non quidquam denique proponit eiusmodi, quo et carere sine probro et abundare sine gloria liceat, sed eam, ad quam omnes aspirant, quam sibi votis omnibus expetunt, ad quam omnes suas actiones omniaque consilia referunt, felicitatem. Quanto igitur ceteris omnibus bonis antestat felicitas, tanto philosophia ceteris artibus antecellit. Quod si tanto studio coluntur artes quaedam, quae nihil sibi aliud, quam lucrum et rei familiaris amplificationem tum incertam, tum laboris ac periculi plenam proponunt, quanto haec studio digna est, qua parantur verae illae opes animi, quae non furto eripi, non incendio absumi, non naufragio absorberi possunt, quaeque certam rectamque viam commonstrant ad persequendum id bonum, quo cetera omnia continentur? Si tanto in honore medicina est, quod habere levationem morborum, quibus tentatur corpus, bonaeque valetudinis ac firmitatis tum effectrix esse, tum conservatrix creditur: qui tandem honores excogitari poterunt ea arte digni, quae se in animis idem effecturam esse profitetur? Nam et praestantior corpore animus est, et huius, quam illius, multo plures morbi multoque periculosiores. Quod si cui forte dubium est, excutiat ille paullisper intelligentiam suam secumque reputet, quam saepe unius hominis ambitio, avaritia, libido integras funditus everterit civitates. His autem et similibus morbis medetur

philosophia, eamque in suis efficit animi firmitudinem, quam non voluptatum illecebrae, non dolorum faces, non divitiarum splendor, non obscura et contempta paupertas, non honorum sitis, non ignominiae metus, non vitae cupiditas, non mortis terror convellere ac labefactare possit. Ut enim Olympi cacumen poëtae semper quietum esse aiunt, propterea quod altius sit, quam ut eo vis ventorum tempestatumque perveniat, sic philosophorum animus sublimior et excelsior est, quam ut istos flatus sentiat furentium et de rebus abiectissimis inter se humi digladiantium cupiditatum. Stat ille, ut in medio mari edita et altissimis defixa radicibus rupes, cuius summa fluctus ne attingunt quidem, infima sic verberant, non ut eam commoveant, sed ut ipsi frangantur. Novit philosophus vulgarium voluptatum blanditias partim puerilium oblectamentorum similes esse, indignas non modo quas consectentur, sed quas respiciant viri, partim cum dedecore ac turpitudine coniunctas, ut satius sit, quovis dolore lacerari, quam venenata ac pestifera earum suavitate mulceri. Habet alias ex sese proprias ac perpetuas voluptates easdemque sincerissimas, nullaque ne minima quidem permistione molestiae contaminatas, quas ex ipsa virtute et ex honestis actionibus carpit: iis fruitur, iis mentem pascit, iis se oblectat, eas solas caras ac iucundas habet. Nam ut in beatorum insulis dicuntur esse arbores quaedam adspectu iucundissimae, quarum in ramis toto anni tempore cernere est alios fructus mites iam et ad maturitatem perductos, alios maturescentes, alios pubentes adhuc et in primum se florem induentes*): sic in eorum, qui vere ac serio philosophantur, animis toto vitae tempore aliae actiones honestae ac laudabiles confectae iam sunt et absolutae, aliae in

*) Virgil. Georg. I. 187. cum nux se plurima silvis *Induet in florem.*

eo sunt ut absolvantur, aliae inchoantur adhuc et informantur, primisque, ut ita dixerim, lineis designantur. Itaque aliarum recordatione ac conscientia, aliarum tractatione ac praesentia, aliarum meditatione et prospicientia sic afficiuntur, nihil ut sibi praeterea iucundum aut amabile existiment. Immensa etiam illa et inexplebilis accumulandarum opum aviditas, quam incertum est, copia an inopia magis incendat, radices agere in animo philosophiae praeceptis consito et exculto non potest. Quid ita? Nimirum quia haec id vel praecipue in suorum animis inserit, naturales opes et terminatas esse et facile parabiles, eas qui adeptus sit, nihil ei amplius appetendum; non qui plurimum habeat, sed qui minimum desideret, ditissimum esse; nihil magni faciendum, quod aeque pessimus atque optimus quisque consequi possit. Neque tamen eorum consilium probat, qui aut aurum in mare abiecisse, aut possessiones suas incultas ac desertas reliquisse memorantur*), haec enim aut ignavorum hominum videntur, aut pecunia uti nescientium: quorum utrumque in vitio, non in laude ponendum est. Ac fuere quidem ii, de quibus illa narrantur, philosophi, sed rudior illa quaedem et simplicior philosophia tum fuit; politior nostra haec et ad usum civilem accommodatior, quae docet, opes, si quis aut a parentibus acceperit, aut industria sua quaesierit, aut alia quapiam honesta ratione ad eas pervenerit, non aspernandas aut reiiciendas esse, sed ita habendas, ut virtutis, non ut luxuriae administras. Nam illud mihi quidem permirum videri solet, quid ita veteres illi iudicarint, non posse se simul et rem habere et in sapientiae studia incumbere: qui mihi etiam videntur, quo facto summam divitiarum contemptionem significare ac prae se ferre voluerunt, eo ipso indicasse nimiam quandam erga eas naturae

*) Illud de Aristippo, hoc de Democrito narratur.

suae propensionem, si nummos in arcam condere non poterant, ut non omnes cogitationes suas in eandem arcam includerent, neque, quamdiu patrimonium habebant, imperare sibi, ut aliis rebus contemplandis ac cognoscendis vacarent. Equidem nunquam eum militem laudaverim neque fortem habendum duxerim, qui adversarium a se quam longissime amoveat, ne cum eo manus conserat, sed eum potius, qui et congrediatur et vincat. Neque vero video, qui minus impedimento sit egestas studiis, quam divitiae. Necesse est enim, qui unde vivat non habet, eum sibi vitae subsidia aliunde quaerere: in quo quantum temporis ponit, tantum de sapientiae studiis detrahit. Melius igitur philosophia, cui qui se regendos permittunt, ii opes, si non habent, non requirunt; si habent, utuntur ut decet, neque unquam torquentur aut augendi cupiditate aut amittendi metu. Quid ego nunc de perturbatrice humanarum rerum, optimi cuiusque ingenii corruptrice, concitatrice bellorum omnium, ambitione, quam semper virere in eorum quos semel occupavit animis, neque unquam consenescere, gravissimus auctor ait Thucydides*), verba faciam? Numquid illius unquam facibus accendi poterit pectus, quod infusa prius philosophiae praecepta irrigaverint? Immo vero etiamsi antea subiecti ab ea ignis aliquid forte conceperit, id totum instillata philosophia restinguet. Ea enim magistra ac praeceptrice cognoscimus, verum decus veramque gloriam in sola virtute positam esse; eam qui consecutus sit, quid alii de se iudicent, non admodum laborare oportere; praecipue vero despiciendam levis et imperitae multitudinis temeritatem, quae ad mandandos honores caeco saepius et inconsiderato

*) Thucyd. II. 44. τὸ γὰρ φιλότιμον ἀγήρων μόνον, καὶ οὐκ ἐν τῷ ἀχρείῳ τῆς ἡλικίας τὸ κερδαίνειν, ὥσπερ τινές φασι, μᾶλλον τέρπει, ἀλλὰ τὸ τιμᾶσθαι.

impetu, quam certo et explorato iudicio fertur. Praeclare et sapienter Cato malle se dicebat, quaerere homines, cur sibi posita non esset statua, quam si quaererent, cur posita fuisset*). Eodem animo sunt veri omnes philosophi: esse se, ut de Amphiarao ait Aeschylus**), quam videri optimos malunt; honores autem et magistratus aut non petunt, aut alienae, non suae utilitatis caussa petunt; neque si adepti sint, exsultant, neque, si repulsam tulerint, anguntur animo, sed placate id et moderate ferunt; aut si quando dolent, reipublicae dolent vicem, non suam. Caesarem ferunt, cum pontificatum petiturus ad comitia descenderet, matri dixisse, illam eo die aut pontificem habituram filium, aut exsulem***). Iam tum praesagire ac praecognoscere †) licebat, ambitionem illam ingens aliquod malum civitati daturam. Itaque, quid postea effecerit, videmus. At Cato in petitione praeturae etiam Vatinio posthabitus, aequissimo ac moderatissimo animo tulit ††). Ita sunt philosophi †††): maximam voluptatem in praetermittendis voluptatibus, maximas opes in quieto ac contento suis animo, maximam gloriam in non ambienda gloria ponunt. Satis

*) *Μᾶλλον, ἔφη, βούλομαι πυνθάνεσθαί τινας, διὰ τί μου ἀνδριὰς οὐ κεῖται ἢ διὰ τί κεῖται.*
Pultarch. Tom. IX. pag. 263. Rsk.

**) Septem adv. Theb. 594.
Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει.
Cf. Cic. de off. II. 12. §. 43.

***) *Ὦ μῆτερ, εἶπεν, τήμερον ἢ ἀρχιερέα τὸν υἱὸν ἢ φυγάδα ὄψει.* Plutarch. Caes. cap. 7.

†) Sueton. Aug. 97.

††) Cf. Plutarch. Cat. min. cap. 42.

†††) Terent. Andr. V. 4. 16. *Sic est hic.* Adelph. I. 2. 93. Nam *ita est homo.* IV. 7. 21. *Ita vita est* hominum. Phorm. I. 3. 20. *Ita* plerique ingenio *sumus omnes.* Cic. pro Rosc. com., 10. §. 29. *Sic est* vulgus. pro Rosc. Amer. 30. §. 84. *Sic* vita hominum *est.*

honoratum putant esse, qui honore dignus sit, satis magnum regem, qui se ipsum regere, satis potentem imperatorem, qui cupiditatibus suis imperare possit: qui vero eis plane domitis ac subactis iugum rationis, quod illae ne conentur quidem unquam excutere, imposuerit, ab eo omnes aliorum victorias triumphosque superatos. Quod si libidinem, avaritiam, ambitionem pestes quasdam ac furias esse novimus, quae funditus humanam vitam conturbent, quantus honos habendus est philosophiae, quae se omnes earum conatus repulsuram, omnes igniculos repressuram, omnia semina elisuram, non magnificentius quam verius pollicetur?

Videre vos opinor, quam se latus orationi meae campus ostendat, si, quaecunque hoc loco se offerunt, persequi, et in singulis insistere atque immorari velim. Nam cum virtus nulla sit, de qua non splendide et ornate dicere, nullum vitium, in quod non graviter et copiose invehi liceat: quidquid de eorum utrolibet dici potest, idem ad philosophiam laudandam accommodari potest, quam virtutis indagatricem, vitiorum expultricem Latinorum omnium eloquentissimus vere ac merito nominavit*). Sed non committam, ut cuiquam videar transilire eos terminos, quos initio pepigi, potiusque reprehendi me patiar, quod multa, quae fusius explicare licuisset, compresserim ac coartaverim, quam quod in ulla re dilatanda evectus sim longius iusto, neque satis mihi temperare potuerim. Nunc illud mihi etiam atque etiam considerate: ceterarum omnium artium fines, neque eos modo, sed omnia prorsus, quae bona putantur in vita, nisi quis philosophiam vitae ducem habeat, pestifera ac perniciosa esse. Da homini non philosopho opes ac copias, da honores atque imperia, da firmam valetudinem, da gladiatorium totius corporis robur, da multarum magna-

*) Cic. Tusc. V. 2. §. 5.

rumque rerum cognitionem ac scientiam, da flexanimam illam, ut poëtae vocant, et omnium rerum reginam eloquentiam*), da quidquid in filiis parentum votis optari solet: quo eiusmodi plura in talem hominem congesseris, eo illum magis et in suam et in aliorum perniciem armaveris. Opibus abutetur ad suam libidinem explendam, imperiis ad alienam libertatem opprimendam, firmitate et robore ad obeunda facinora, scientiam copiamque dicendi ad circumveniendos cives suos, ad perturbandam rempubl., ad omnia denique tum sacra, tum profana permiscenda et evertenda convertet. Da haec eadem vero minimeque fucato philosopho: Deum quendam ad bene faciendum humano generi e coelo demissum esse dices. Atque hoc illud est, quod in Alcibiade minore sive Plato, sive Xenophon disputat, ea quae suapte natura bona sunt, sine scientia eius quod optimum est, quam eandem et philosophiam esse statuo, ad perniciem, non ad salutem valere. O praeclaram laudem philosophiae, cuius ope ne mala quidem nocere, qua detracta, ne bona quidem prodesse possunt! Merito dixit Plato**), nullum a Diis datum esse hominibus ea maius aut praeclarius donum; merito Cicero***), unum diem ex eius praeceptis actum immortalitati anteponendum.

Neque vero non illud ad eius, de qua proprie sermo nobis institutus est, philosophiae laudem ac commendationem facit, quod omnia propemodum, quae a veteribus de philosophia honorifice dicta

*) Ennius apud. Quinctil. I. 12. 18.

**) Tim. pag. 47. B. H. St. ἐξ ὧν ἐπορισάμεθα φιλοσοφίας γένος, οὗ μεῖζον ἀγαθὸν οὔτ' ἦλθεν οὔθ' ἥξει ποτὲ τῷ θνητῷ γένει δωρηθὲν ἐκ θεῶν. Quibus ex rebus (ut ait Cicero in Timaeo) philosophiam adepti sumus: quo bono nullum optabilius, nullum praestantius neque datum est mortalium generi Deorum concessu atque munere neque dabitur.

***) Cic. Tusc. V. 2. §. 5.

sunt, ad hanc pertinent, quae in vitae ac morum emendatione versatur. Non enim Plato, cum illam nobilissimam vocem, tanquam ex oraculo, edidit, tum demum beatas civitates fore, cum aut regnarent philosophi, aut reges philosopharentur*), intellexit, tum id eventurum, cum reges aut in disserendi subtilitate, aut in pervestigandis rerum naturalium caussis occupati essent: quae quanquam praeclara sunt, longissime tamen absunt ab eo, ut beatas respublicas efficere possint; sed cum virtutis pulcritudine incensi omnes vires suas ad eam non cognoscendam modo, sed exercendam, excolendam, propagandam contulissent. At contra quidquid inanibus imperitorum ac maledicorum sermunculis adversus philosophiam iactatum est, quoscunque in eam aculeos scurrilis quorundam libido coniecit, quidquid ad minuendam ipsius dignitatem veteris comoediae licentia effutiit, id omne, si diligentius excutiatur, ad dialecticos potius et ad physicos quam ad politicos pertinere videbitur. Quod si ullus in orbe terrarum locus est, ubi politicen florere suamque dignitatem obtinere deceat, Romae id, Romae potissimum fieri debet: cui urbi a primo ipsius ortu divino permissu datum est, ut aliis imperaret; unde leges, unde iura, unde religionem ceterae nationes et olim petierunt et nunc petunt; unde quondam exstiterunt tam multi clari viri, qui haec praecepta, quae nos tradituri sumus, exemplo suo comprobarent. Nolite enim putare illa lumina, Camillos, Curios, Fabricios, Fabios, Scipiones, Laelios, ceterosque praestantes viros, quos olim haec urbs innumerabiles tulit, quorum quotidie nomina auditis, facta legitis, monumenta cernitis, statuas tanta cum admiratione intuemini, quod de philosophia neque disputarunt fere neque scripserunt, eo minus philosophos fuisse. Vita illi, non oratione;

*) Plat. de rep. V. pag. 473 C. D. ed. H. Steph.

factis, non dictis; moribus, non sermonibus philosophabantur, quod pulcerrimum ac verissimum est philosophandi genus. Integritatem, iustitiam, fidem, fortitudinem, omnem denique virtutem et colebant ipsi et alios colere iubebant. Eo ad tantam maiestatem atque amplitudinem pervenerunt, ut pleraeque gentes, quod ipsae olim a talibus viris subactae ac superatae sint, quam quod ipsae alias devicerint, praeclarius sibi ac gloriosius ducant. Quantam oportet gloriam fuisse vincentium, cum victi tot post saeculis glorientur? Eorum ego potissimum exemplis, adolescentes, incitabo vos quotidie atque exacuam, neque ullum ex Aristotele praeceptum proferam, cuius non ex hac urbe plurima maximeque illustria exempla repetantur. Constitui enim, quando Pius, optimus ac sanctissimus Pontifex, qui ipse omnis virtutis perfectissimum exemplar est, eum mihi honorem detulit, ut a me virtutis et officii praecepta vobis proponi atque explicari voluerit, modis omnibus eniti, ut ea non arido et inculto et molestis implicato quaestionibus orationis genere prosequar*), sed, quantum id quidem in me erit, florido et ubere et, quasi stellis quibusdam, ita petitis ex vetere historia exemplis illuminato atque distincto. Peto autem a vobis, ut, si et in iis rebus, quas tractare instituí, summam dignitatem inesse cernitis, et me nullis vigiliis, nullis laboribus, nulli denique rei parcentem, ut vestris commodis consulam, videbitis, industriam meam diligentia ac benevolentia vestra adiuvetis. DIXI.

*) Immo *persequar* [Ruhnk.], quod recepit Matthiae.

DE MORALIS PHILOSOPHIAE NECESSITATE

CUM IN EA DOCENDA PROGREDERETUR.

ORATIO VIII.

HABITA ROMAE VII. ID. NOVEMB. ANNO MDLXIV.

Superiori anno, cum iniunctum mihi Pontificis auctoritate munus obire inciperem, multa dixi de laudibus philosophiae, cohortatusque vos sum quam potui diligentissime, si tranquillitatem vitae, si libertatem, si dignitatem atque honestatem, si salutem denique et vestram et publicam caram haberetis, ut, quae ars tranquillaret animos, quae eos a teterrima vitiorum servitute in iustam plenamque libertatem assertos ad verum decus, quod in virtute positum est, traduceret, quae denique et singulos privatim et publice totas civitates conservaret, eius in studium toto pectore, alia omni cogitatione posthabita, incumberetis. Quam cohortationem meam etsi non praetervectam esse aures vestras*), sed in animis plurimorum penitus insedisse, vel ex eo probabiliter intelligi potuit, quod mihi postea ex hoc ipso loco philosophiae praecepta tradenti satis frequentes assiduam operam dedistis, facere tamen pro meo erga vos amore non possum, quin vos hoc quoque tempore non adhorter tantum, sed obsecrem etiam et obtester, qui iam iter illud ingressi estis, ut constanter persequamini, qui nondum, ut id vobis primo quoque tempore ingrediendum esse statuatis. Nulla enim vitae pars, nulla vivendi ratio carere fructu, qui ex

*) Cic. pro Balbo 1. extr. Etenim ei succedo orationi, quae non *praetervecta sit aures vestras*, sed in animis omnium penitus *insederit*.

eorum, quae nos quotidie tractamus, cognitione percipitur, sine maximo incommodo potest. Magnum est, fateor, rerum naturalium principia caussasque nosse; siderum ceterorumque corporum coelestium situs, magnitudines, intervalla scientia comprehensa tenere, praeclarum; illa vero etiam quam in haec inferiora vim habeant, quidque ad quamlibet multos annos effectura sint, sine ullo errore posse praedicere, prope divinum. Sed certe, quod ne illi quidem ipsi, qui ea se docere profitentur, negaverint, eorum, in quibus nostra exercetur industria, et fructuosior cognitio est et perniciosior ignoratio. Itaque ut nos iis, qui abdita illa et retrusa tractant, et ingenii acumine et doctrinae magnitudine et rerum admirabilitate non inviti cedimus, ita ipsi nobis, nisi valde iniqui sint, ea, quae disputantur a nobis, et magis necessaria esse et uberiores hominum generi fructus afferre fateantur necesse est. Nullus enim unquam, quod illa aut non teneret aut etiam negligeret, minus propterea vir bonus aut minus utilis patriae civis existimatus est: haec aut ignorata, aut neglecta, non singulos modo perdiderunt homines, sed integras funditus afflixerunt et everterunt civitates. Nos, quae adolescentum, quae constantis aetatis, quae senum officia sint, quaerimus; nos quid domi, quid militiae, quid a privatis, quid ab iis, qui cum imperio sunt, praestari debeat, disputamus; ex nobis intelligit pauper, quo modo tolerare inopiam; dives, quo modo uti divitiis debeat; a nobis quid inter patrem et liberos, quid inter virum et uxorem, quid inter fratres, cognatos, amicos, cives, quid denique inter omnes homines observari par sit, explicatur; nos fortitudinis, nos temperantiae, nos liberalitatis, nos iustitiae, ceterarumque virtutum vim atque naturam disputationibus nostris patefacere atque illustrare conamur. Sine horum praeceptorum cognitione muta conticescet eloquentia,

manca et mutila erit iuris legumque cognitio, illa ipsa domina et regina artium theologia animos requirit diligenti harum rerum tractatione praeparatos atque praecultos. Quae cum ita sint, quamcunque quis vitae viam ingredi parat, ita statuere debet, ceterarum philosophiae partium cognitionem sibi et utilem et honorificam, huius plane necessariam esse. Sed sunt quidam perverso homines ingenio, qui caussas, propter quas et ipsi a pulcerrimo studio abstineant, et ab eodem ceteros avocent, comminiscuntur. Partim enim communia et contrita esse dicunt, quae hic docentur, ut ad ea percipienda doctore nihil opus sit, partim non habere eam vim, ut ad virtutis studium excitent: cuius rei argumentum capiunt ex eo, quod innumerabiles et olim fuerunt et hodie sunt, qui, cum haec omnia se scire profiteantur, nequissime tamen et flagitiosissime vivunt. Quibus utrisque breviter respondere institui, et efficere, si possum, ut ii, qui ista temere iactant, cognoscant errorem suum, cumque se nihil dicere videant, sententiam mutent; sin minus (nihil est enim difficilius, quam vincere pertinaces) certe quidem, ut ne alii stultitiae et malevolentiae plena eorum oratione moveantur.

Primum igitur agamus cum istis, qui, ut ad cibos nimium dulces, ita ad disputationes nimium apertas et faciles nauseare se dicunt. Ex quibus libenter quaesierim, qui tandem fiat, ut, quibus rebus omnes ad alia studia invitari atque allici solent, iisdem se ipsi ab hoc studio averti absterrerique dicant. Certe enim, cum ea, quae docentur, utilia et praeclara sunt, si eodem accedit, ut clara, perspicua, aperta, cognitu facilia sint, eo maiores concursus ad eos, qui illa docent, fieri constat. Quid igitur cum illis agas, qui, quae res ad concilianda ceterorum studia plurimum valere consuevit, ea se ipsi tardari ac retrahi aiunt? Ego vero, etiamsi praecepta virtutis

quamlibet multis obstructa difficultatibus forent, laborandum tamen et sudandum et nunquam, nisi eis cognitis ac comprehensis, conquiescendum putarem; nedum ea, quia, ut isti volunt, a quolibet non tardissimo neque inertissimo percipi possunt, omittenda aut minoris facienda censeam. An de rebus ad vitam nihil pertinentibus inter homines eruditissimos summa contentione disputabitur, in eisque, quia involutae et prope inenodabiles sunt, opera praeclare collocari videbitur, haec quae vitam omnem continent, ut nimis obvia et in medio posita, negligentur? Quanquam quid diutius ita disputamus, quasi eis concedamus, quod volunt, nihil hic doceri, quod non aut etiam vulgo notum sit, aut quivis sine doctoris opera facile consequi possit? Ergo ille omnium, qui tunc erant, mortalium, ut creditum est, sapientissimus Socrates, qui nulla unquam alia de re, quam de virtutibus et vitiis disputavit, vulgaribus et satis per se notis in rebus spatium aetatis omne consumpsit? Quid Plato? quid Xenophon? quid Aristoteles? quid ceteri suae quisque aetatis principes viri? Quid erat caussae, cur tam multa in hoc genere scripta posteritati relinquerent, si nihil egregium, nihil exquisitum, nihil excellens, sed ea tantum, quae quilibet e populo satis per se intelligeret, litteris mandaturi erant? Videlicet, quia iustitiam, fidem, temperantiam, liberalitatem omnes assidue in ore habent, neque quisquam est, ne ex ima quidem faece vulgi, quin se de eiusmodi rebus optime iudicare posse confidat, iccirco nullam magnam eruditionem in eis cognoscendis sitam esse arbitrantur. Quod tamen longe secus est, interestque nimium quantum inter eos, qui tantum tenent nomina, et eos, qui ex eruditorum hominum scriptis ac sermonibus de rebus ipsis vere iudicare didicerunt. Plena est exemplorum vita communis, ex quibus facile intelligi licet, quam saepe vulgus hominum in

iudicandis virtutibus vitiisque fallatur. Quod si ita est, cedo caussam, cur qui nimis lenonibus, parasitis, adulatoribus plurima largiuntur, et suo et multorum iudicio sint liberales; cur multi restricti, tenaces, sordidi, qui facilius patiantur sibi dentem unum ex ore excuti, quam nummum unum ex arca moveri, parsimoniae ac frugalitatis nomen ferant; cur tam multi ad audendum proiecti et temerarii commendentur pro fortibus, tam multi timidi et ignavi pro cautis et consideratis praedicentur. Quid? Iurisconsultorum vigiliae in quo consumuntur, quid spectant eorum labores, qua in re eorum acutissima exercentur ingenia, nisi ut videre ac diiudicare possint, quid in quaque re iustum iniustumve sit? Non igitur, ut nimium facilis, despicienda est ars ea, quae virtutum omnium vim naturamque pertractat, cum in una virtute cognoscenda videamus tam diu, tanta diligentia ab hominibus summo ingenio praeditis laborari. Informavit quidem natura et impressit in animis nostris adumbratas quasdam virtutum et vitiorum omnium notiones, sed illae tantam vim non habent, ut quisquam eis fretus confidere debeat, se sine disciplina vere de rebus expetendis fugiendisque iudicaturum. Quod si nos nihil aliud, nisi haec tam utilia tamque salutaria quamlibet nudo et inornato dicendi genere traderemus, calumniari tamen nemo nos posset, nisi alienae nimis iniquus aestimator industriae, ut in rebus nimium pervulgatis et facilibus occupatos. Nunc cum et ad salubres animorum epulas condimentum sermonis, quantum in nobis est, adhibeamus, et res suapte sponte pulcerrimas tum praestantissimorum omnis aevi scriptorum testimoniis fulcire ac corroborare, tum insatiabili quadam veterum exemplorum copia exornare atque illustrare soleamus, tamenne invenientur, qui elevare labores nostros audeant, quaeque praestantur a nobis iis sudoribus ac vigiliis, quarum ipsi no-

bis conscii sumus, ea quemlibet unum e multis ludibundum perficere posse contendant? Qui si periculum facerent ipsi, quam non quarumlibet virium sit munus hoc, ita, ut nos facimus, sustinere et exsequi, fortassis, experientia edocti, minus de se elate ac magnifice sentirent, minus de aliis maledice contumelioseque loquerentur. Sed omittamus istos. Nescio enim quo modo factum est, ut, de re dicere ingressus, de me plura quam volueram dixerim: quod ipsum ut facerem, quorundam me hominum, quos nominare nihil necesse habeo, iniquitas coëgit.

Difficilior cum eis luctatio est, qui negant, sermonibus nostris quemquam ad virtutem incitari, idque ex eo colligunt, quod saepissime contingit, ut, qui optime loquuntur, pessime vivant. Nos vero si diceremus, eam in disputationibus philosophicis inesse vim, ut ex audientium animis vitia radicitus evellere, virtutesque eisdem ingenerare possent, merito ut vani atque inepte gloriosi reprehenderemur. Multas magnasque mercedes, ut ait Theognis*), ferrent philosophi, si, quemadmodum Circe herbis et cantibus suis homines statim convertebat in feras, ita ipsi suis sermonibus ex feris homines facerent, id est, homines ferarum simillimos ad virtutem a vitio, ad rationem a furore, ad humanitatem ab immanitate revocarent. Et tamen aliquid se aliquando eiusmodi effecisse philosophiae gloriari licet. Producet enim Polemonem, ab infami vita moribusque perditissimis ad bonam frugem et ad severitatem unica Xenocratis disputatione**) revocatum***). Sed ut non peraeque in omnibus

*) Theogn. vs. 429 sqq.

**) Vid. Valer. Maxim. VI. 9. extr. Horat. Serm. II. 3. 254. sqq.

***) Cic. pro Cael. XII. §. 28. Equidem multos et vidi in hac civitate, et audivi, — qui totam adolescentiam voluptatibus dedissent, emersisse aliquando et *se ad frugem bonam*, ut dicitur, *recepisse*, gravesque homines atque illustres fuisse.

campis agricultura, ita non in omnibus animis philosophia idem efficit. Illud quidem certe negari non potest, aut nullam omnino esse artem, quae medeatur animis, quae quanta sit in vitiis deformitas, quanta in virtute dignitas doceat, quae ab illis avertat, ad hanc incitet, aut eum honorem philosophiae potissimum esse tribuendum. Quod autem obiiciunt, plerosque philosophorum factis dogmata sua evertere, neque ignem aquae magis contrarium esse quam eorum mores orationi; ita enim loqui, ut vitio, ita vivere, ut virtuti bellum indixisse videantur: utinam tale esset, ut id nobis infitiari liceret! Est enim acerbissimum negare non posse, quod sit turpissimum confiteri. Sed quoniam iis, quae omnibus nota sunt, fidem abrogare velle dementiae est, non negabimus verum esse, quod obiicitur; tantum deprecabimur, ne propter hominum vitia res ipsa in invidiam vocetur, neve, quorum facta merito aversamur, eorundem sermonem immerito repudiemus. Ut enim quorundam ex Epicureis dogma reprehenditur, vita laudatur, sic horum vitam reprehendere, doctrinam amplexari debemus. Polycletum insignem statuarum opificem tradunt librum de artificio suo edidisse, quem canona, id est, regulam inscripsit, quo libro omnia, quae in statua hominis fingenda observari conveniret, quae singularum partium minimarum maximarum figura esset, qui situs, quae inter se proportio, subtilissime et accuratissime persecutus est. Eodem autem tempore statuam a se factam publice proposuit, in qua ea omnia diligentissime observata erant, ne quid praecipere aliis videretur, quod non ipse praestaret, quam statuam ipsam quoque canona *) nominavit. Vellem eandem rationem philosophi teneremus, neque tantum traderemus aliis praecepta, ad quae vitam suam dirigerent, verum etiam vitam nostram ad ea conformatam

*) Vid. Galen. Tom. V. pag. 449. ed. Kuehn.

ostenderemus. Magna sine ulla dubitatione praeceptis nostris ex eo accederet auctoritas. Sed quando id optandum potius, quam sperandum videtur, quod in frugibus, in fetibus arborum, in corporibus animantium, quibus vescimur, facimus, ut, resectis et amputatis iis, quae inutilia sunt, iis, quae prodesse possunt, utamur; idem in hoc genere philosophorum faciendum est, ut, reiecta eorum turpi flagitiosaque vita, gravem severamque doctrinam non auribus tantum, sed multo magis animis combibamus. Non enim, si qui ex medicis cibo se et potu aliquando ingurgitant, eo illis continentiam praecipientibus, qui sapiunt, minus parent; sed, illi quidem, quid agant, non laborant, artis autem ipsius placitis et decretis obtemperant. Nam cum alicuius mores et praecepta congruunt ac concinunt, tunc aut utraque laudanda sunt, aut utraque vituperanda; cum discrepant et dissident, caussa nulla dici potest, quin alterum retinendum sit, alterum reiiciendum. Horum a dictis facta ita distare constat, ut non coelum a terra longius distet, sunt autem facta turpissima: igitur sermones, quibus ea ipsa facta damnantur ac reprehenduntur, dignissimi qui audiantur. Atque ut medici, quo maiorem auctoritatem arti suae concilient, solent interdum enumerare quosdam e praecipuis auctoribus disciplinae suae, qui, quod ita se compararunt, ut praecepta sua non ostentationem scientiae, sed legem vitae putarent, diutissime saluberrimeque vixerunt, ita nos nihil, si volumus, impedit*), quamlibet multos philosophos nominare, qui, quod decretis suis paruerint, quasque leges aliis proponebant, ipsi servaverint, merito sunt apud omnes populos nunquam intermorituram gloriam consecuti. Illi fortassis nominabunt Hippocratem, Asclepiadem, Galenum: quorum primus usque ad

*) Eadem huius verbi structura est ap. Cic. de orat. I. 35. §. 163. de offic. II. 2. §. 8.

annum centesimum quartum aetate provectus est, alter eo processit artis suae fiducia, ut ausus sit cum fortuna sponsionem facere, ne medicus haberetur, si ullo unquam morbo tentatus esset, et victor cum ad extremam senectutem sine ullo morbo pervenisset, scalarum lapsu exanimatus est*); tertius cum imbecilliori valetudine usus esset adolescens, ita eam arte correxit, ut ad septuagesimum annum pervenerit. Nos e philosophiae castris ad repellendos ipsius vituperatores primum quidem in aciem educemus illud honestatis, illud modestiae, frugalitatis, innocentiae, fortitudinis, omnis denique virtutis specimen et exemplar, Socratem, qui ita locutus est, ut ex eius sermonibus omnes, quae postea consecutae sunt, philosophorum disciplinae fluxerint, ita vixit, ut hodie quoque nomen illius non hominis, sed integritatis et innocentiae nomen putetur**). Cui succedet par illud nobile in eodem institutum ludo, Xenophon et Plato: quorum uterque summam in dissimili genere eloquentiae laudem pari vitae gravitate cumulavit. Proxime hos Xenocrates***): de cuius eloquentia dicit†) Polemo; de continentia Phryne, de frugalitate et contemptione pecuniae Alexander, de fide et iustitia universus populus Atheniensis, qui eum, dicto publice testimonio, ad aras iurandi caussa accedentem, una voce revocavit ac iurare vetuit: parum sibi decorum ratus, tam spectatae fidei viro, nisi iurato, non credidisse. Inde aeternum Alexandri crimen Callisthe-

*) Cf. hac de re Plin. H. N. VII. 37.

**) Similis est M. Fabii locus Instit. orat. XV. 1, §. 112. — ut Cicero iam non hominis nomen, sed eloquentiae habeatur. Cf. Isocr. Panegyr. c. 13. *καὶ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκε μηκέτι τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι.*

***) Valer Maxim. IV. 3. extern. 3. II. 10. extern. 2.

†) Muretus in marg. Aldinae scripsit *dicet.* Ruhnk.

nes*), unoque verbo tota vetus Academia, et lyceum, et illa non tam Myconis et Polygnoti picturis, quam Zenonis et Chrysippi disputationibus nobilitata porticus: quibus ex omnibus quasi virtutis et doctrinae officinis innumerabiles viri, incertum, doctiores, an meliores, prodierunt. Agmen claudent Epictetus, Plutarchus, Musonius, ceterique illi aetati suppares, quos ita philosophatos accepimus, ut iis, quibuscum vivebant, ad omnia recta et laudabilia, non voce magis, quam exemplo, praeirent. His copiis facile speramus fore, ut eorum, qui philosophiam maledictis incessere audent, retundatur audacia. Qui si ita victi erunt, ut deinceps in nostrum se numerum aggregari velint, et in eius ipsius, quam oppugnabant, castris stipendia facere incipiant, victoriam adepti erimus longe ei dissimilem, quam veteres Cadmeam**) nominabant. Illa enim et victori luctuosa erat et victo, haec et victoribus erit laetitiae et victis saluti. Sin, cum se fractos ac perculsos videant, permanebunt tamen in eadem pravitate atque obstinatione animi, et, ut ignavi canes, philosophiam, ad quam propius accedere non audent, eminus allatrabunt: vos tamen, optimi adolescentes, quorum caussa hic a me institutus est sermo, quibus mei labores serviunt, quorum ad utilitatem omnes mei conatus, omnes vigiliae, omnia studia referuntur, urgete constanter propositum, neque patimini vos cuiusquam sermonibus a suscepto studio abduci. In ea aetatis parte constituti estis, in qua et ingenium ad omnia percipienda docilius, et corpus ad tolerandos studiorum labores firmius esse consuevit. Videte, ut eam iis in studiis collocetis, quae vobis olim maximo et usui et ornamento futura esse cognoscitis. Atque ut obtrectatoribus nostris eripiatis omnem ansam maledicentiae, con-

*) Plut. Alex. cap. 55.
**) Vid. Erasmi Adag. pag. 958.

nitimini, quantum potestis, ut virtutis et officii praecepta, quae ex me quotidie audietis, non tantum excipiatis animo, verum etiam vita et moribus exprimatis. DIXI.

DE IUSTITIAE LAUDIBUS ORATIO IX.

HABITA ROMAE POSTRIDIE NON. MART. ANNO MDLXV.

[Cum quintum librum Ethicorum Aristotelis inchoaret.]

Quod principio me, cum hos libros explicare ingrederer, dicere meministis, accuratam eorum tractationem et intelligentiam cum ad omnes vitae partes utilissimam, tum iis, qui in iure civili excellere locumque aliquem non inter circumforaneos istos clamatores, sed inter veros et graves et veterum illorum simillimos iurisconsultos obtinere meditarentur, necessariam esse: id et aliqua iam ex parte, quam verum sit, iudicare potuistis, et ex iis praecipue, de quibus in hoc libro disputabimus, intelligetis. Ingrediendum enim nobis est duce et quasi mystagogo Aristotele in augustissimum et religiosissimum iustitiae templum, lustranda oculis omnia illius adyta, contemplanda inprimis ipsius deae forma, et tum quae quantaque vis illius potestasque sit, tum quibus ipsa se rebus, quibus ritibus coli gaudeat, cognoscendum est. Haec illa est, auditores, omnium domina et regina virtutum, a qua in omne hominum genus leges et iura manarunt, quae benefactis honores et praemia, malefactis ignominias et supplicia proponens, studia bonorum

excitat, malorum improbitatem coërcet, qua sublata, non domus ulla, non civitas, non hominum inter se societas, non ipsa denique universitas rerum stare ac tueri se punctum temporis posset. Etenim, quoniam hodiernus dies ceterae disputationis prolusionem modo quandam habiturus est: dabitis mihi hanc veniam, ut, paullo altius huius sermonis principia repetens, percurram ea, quae priscis temporibus summa sapientia praediti homines de iustitia tradiderunt.

Iustitiae originem a coelo esse dicebant; illic eam et vigere et ex omni aeternitate viguisse; certo illic ordine atque immutabili quadam lege gubernari omnia, ideoque aeterna atque immortalia esse. In iis autem, quae sub orbem lunae subiecta sunt, absolutam quidem illam et omni ex parte perfectam iustitiam materiae vitio cerni non posse; esse tamen aliquam coelestis illius imaginem, alibi expressiorem, alibi minus expressam: futurum enim alioqui, ut permiscerentur ac corruerent omnia. Atque ut quaeque res plura et certiora illius vestigia retineret, ita esse eam perfectiorem*), stabiliorem, immortalitati viciniorem, ut pauciora minusque certa, ita minus perfectam minusque constantem, pluribusque casibus atque interitui denique obnoxiam. In elementis hoc primum notari volebant, eaque dupliciter considerabant, quatenus unumquodque eorum totum quiddam atque integrum est, et quatenus ad compositionem quasique coagmentationem ceterorum corporum particulae quaedam illorum assidue permiscentur ac temperantur. Tota igitur elementa nisi sedes ac regiones sibi a natura datas atque attributas obtineant, si irruere in alienas et migrare

*) Colum. de re rust. VI. 27. *ut quaeque est praestantior, ita ubere* campo pascitur. Cic. de amic. V. 19. mihi perspicere videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quaedam; *maior* autem, *ut quisque propius* (*proxime* Orell.) accederet.

conentur, si ignis proxime sibi suppositam animalem spirabilemque naturam depascat et absumat, si aqua non contenta iis terminis, quos pepigit Deus, terram operiat et obruat: quis non intelligit, peritura funditus omnia et talem quandam confusionem, qualem poëtae ante orbem conditum fuisse fingunt, consecuturam? Quid cum partes eorum copulari ac coalescere ad alia corpora progignenda et constituenda oportet, nonne iustitia quadam temperationis illius moderatrice opus est, ut tantum cuiusque pro rata portione, quantum satis est, admisceatur? In illa etiam quadripartita tempestatum varietate, qua distinctus est annus, idem observari posse dicebant. Quae cum ita eunt, ut quadam ipsius naturae quasi lege sancitum est, hoc est, cum et tellus conceptis seminibus hiberno frigore adstringitur, et vernis modicis imbribus ac tepore laxatur, cum et fruges fructusque arborum aestivo calore probe percoquuntur, et eodem sub autumnum remittente se paullatim ac frangente mitescunt, tum et saluberrimus annus est et maxima rerum ad victum necessariarum ubertate ac copia insignis. Cum contra fit, tum et caritas exsistit annonae, et variis morborum generibus omne genus animalium tentari solet. Cumque unusquisque nostrum duabus ex partibus coniunctus concretusque sit, corpore et animo, earum partium ex utraque, quae iustitiae iniustitiaeque vis esset, liquido perspici posse adseverabant. Omnia enim mala, omnia damna, omnem perniciem et corporibus et animis ex iniustitia evenire; iustitia salutem, incolumitatem, bona denique omnia effici ac contineri. Nam cum in corporibus quatuor sint, quae quatuor elementis proportione respondeant, igni fláva bilis, animae sanguis, aquae pituita, bilis atra terrae: quam diu haec cum aequabilitate quadam inter se permista sunt, valemus ac vigemus; cum eorum aliquod aut

potentius aut infirmius, aut plus aut minus iusto est, aut se a communione ceterorum segregavit, conflictamur variis morbis tandemque interimus. Qua de re principis medicorum Hippocratis in libello de natura hominis*) haec verba sunt: *Corpus hominis habet in se sanguinem et pituitam et bilem duorum generum, flavam et nigram: ex iis omnibus ipsius corporis natura est, eis fit, ut et doleat et bene valeat. Bene igitur valet, cum ea moderate inter se affecta sunt et temperatione et potestate et copia, maximeque si permista sint; dolet autem, cum eorum aliquod aut plus aut minus est, aut in corpore secretum, neque cum ceteris omnibus temperatum.* Haec Hippocratis verba ipsa expressi, ex quibus intelligimus, in aequabilitate, cuius effectrix iustitia est, sitam esse bonam corporis constitutionem. Sed ne ali quidem corpus utiliter ac salutariter sine aliqua imagine iustitiae potest. Nisi enim vis aliqua sit, quae et siccum et humidum alimentum, ubi iam coctum atque confectum et in succum ac sanguinem conversum est, aequabiliter distribuat ac dispertiat, atque id quod cuique parti aptum et accommodatum est, et quantum opus est, tribuat, neque alias partes tumidas et redundantes, alias exhaustas et enectas esse patiatur: facile intelligimus, haec tam admirabilis fabrica corporis nostri quantam deformitatem habitura et quam cito ruitura sit. Atque haec in corporibus. Quid in animis? quantum bonorum a iustitia, quantum malorum ab iniustitia effici creditis? In quibus cum pars una sit, qua intelligimus, qua ratiocinamur, qua proxime ad divinam naturam accedimus; altera, quae rationis ipsa quidem per se particeps non est, sed obtemperare tamen rationi potest: cum quod fieri ius est, id fit, hoc est, cum pars illa superior imperat, et tanquam habenas tenens currum regit, paret altera,

*) Tom. I. pag. 352. sq. ed. Kuehn.

et quo illa cunque ducet, sequitur, tum omnis honestas, omnis dignitas, omnis officii ac virtutis splendor elucet. At cum excusso ac depulso rationis iugo, cupiditas, quasi seditiosus aliquis ac turbulentus civis, fasces arripit, in arcem invadit, mentem de sua sede contra ius fasque deturbat, tum, ut navis discordibus acta ventis, sic hominis vita contrariis et inter se pugnantibus foedissimarum libidinum flatibus agitata, in omnem scelerum ac flagitiorum turpitudinem praeceps ruit. Ipsis igitur et animorum et corporum nostrorum inter se partibus, ut utrisque bene ac beate sit, iustitiam quandam intercedere necesse est.

Sed idem in societatibus convictuque hominum multo evidentius multoque illustrius cernitur. Quomodo enim patrifamilias cum uxore, cum liberis, cum servis, quae primae coniunctiones sunt, convenire poterit; quae eis omnibus vita erit, nisi et ille iuste imperet, et hi iuste pareant? Si vir in uxorem iniurius ac contumeliosus esse velit, neque eam pro comite individua vitae, pro divinorum humanorumque omnium socia, sed pro scorto aut pro ancilla habere, si uxor sua domestica curatione non contenta, implicare se aliis rebus et viri partes praeripere conetur, neque se ei morigeram praebeat, si uterque liberos in servorum, servos in pecudum loco ac numero habeat, duriorique eos quam ius est, imperio premat, si liberi parentum, servi dominorum imperium detrectent, eisque obtemperare ac dicto audientes esse abnuant: quis non videt, nullam in domo ita instituta concordiam, nullam benevolentiam, nullam animorum voluntatumque consociationem, plena perpetuo omnia rixarum, discordiarum, querelarum, contentionum fore: ut in qualibet solitudine, in quamlibet vastis ac desertis et ab omni hominum cultu ac consortio remotis locis suavior vita, quam in ea domo, unde iustitia exsulet, esse

videatur. Ita omnem fructum, omnem dulcitudinem, omnem amabilitatem vitae, vitam denique ipsam tollit e vita, qui iustitiam tollit. Egrediamur, si videtur, domo, et in forum ac publicum prodeamus. Quis est omnium, qui eum, quem iniustum esse opinetur, aditu, congressione, sermone dignum iudicet, quin eum, quasi maleficum aliquod et noxium animal, refugiat, aversetur, odio habeat? quin eius concursum*) dirum sibi ac tetrum atque ominosum putet? Quamvis enim omnia vitia bonis viris odiosa atque invisa sunt, tamen iniustitia praecipue alienat ab iis, in quibus est, aliorum animos, omniumque sibi odia conflat, conciliat, colligit. Ceteris vitiis affectos aliquo modo ferimus, quibusdam ignoscimus, quibusdam non nimis offendimur, quibusdam in hac vitae ac morum corruptione etiam oblectamur; prodigos multi amant, avaros tolerant, multos aliena intemperantia non offendit, qui voluptates nimis refugiunt, etiam severitatis ac castimoniae laudem ferunt, audacium in bello interdum aliquis usus est, timidis et nimis cupidis vitae ignoscitur: iniustus communi omnium mortalium odio flagrat, suis, alienis, civibus, peregrinis, notis, ignotis, iuxta omnibus invisus, exosus, intolerandus est. Itaque etsi illud omnibus hominibus a natura tributum est, ut raro sua vitia agnoscant, eaque modis omnibus tegere et occultare conentur, aut etiam eis virtutum nomina imponere, ut se prodigi pro liberalibus, avari pro parcis ac frugi, timidi pro cautis ac consideratis, audaces pro fortibus**) haberi et praedicari velint, facilius tamen reperias, qui se avarum, timidum, audacem, libidinosum, quam qui iniustum esse fateatur. Quin etiam ceteris vitiis suis hanc aut defensionem aut excusationem

*) Muretus *occursum* scripserat. Ruhnk.

**) Matthiae: se prodigos — avaros — timidos. Cave sequaris hanc lectionem, qua sententia plane pervertitur.

praetendere ac praetexere consueverunt, se in neminem iniurios esse. Avarus sum, fateor, sed ita, ut mea conservem, suo neminem fraudem; prodigus: sed cui, ut largiar, eripio? in quem contumeliosus sum? Indulgeo voluptati, hilare vivo, quidquid animo meo collubitum est, facio: sed quid tum postea? meae libinines nemini nocent. Et ita ille apud Terentium*) homo impurissimus,

> *Leno*, inquit, *sum*, *fateor*, *pernicies communis adolescentium*,
> *Periurus*, *pestis*: *tamen tibi a me nulla est orta iniuria.*

Videte, quam odiosa quamque abhorrens a natura sit iniustitia, quam turpe atque invidiosum iniuriam facere: cum qui negare non possunt, aliis se vitiis implicatos atque illaqueatos teneri, dum hoc careant, ferri se non posse tantum, sed propemodum etiam debere arbitrentur. Civitates vero et regna et imperia quae res alia nisi iustitia aut initio fundare ac constituere, aut postea tam multa saecula conservare ac propagare potuisset? Nam et convenerunt homines et vitam una colere decreverunt, cum se aequo iure usuros, et quod suo sibi labore peperissent, eo sine metu fruituros esse, neque moenibus magis, quam legibus a vi atque ab iniuria tutos fore confiderent: et quam diu id observatur, tam diu amice inter se ac concorditer vivunt; simul atque ab aequitate disceditur, partes, factiones, secessiones, seditiones et bella civilia exsistunt. Praeclare, ut omnia, Euripides**):

> *Custodia legum civitates continet.*

Idemque alio loco ait, Iustitiae neglectum pleris-

*) Adelph. II. 1. 34.

**) Fortasse respexit Eurip. Suppl. 312.
Τὸ γάρ τοι συνέχον ἀνθρώπων πόλεις
τοῦτ' ἔσθ', ὅταν τις τοὺς νόμους σώζῃ καλῶς.

que civitatibus exitiosum esse. Iustitia civitates a parvis et humilibus profectae principiis brevi tempore ad magnam potentiam pervenerunt; iniustitia florentissimae et opulentissimae breviori tempore funditus conciderunt. Neque enim adamantinis illis vinculis, quae Dionysius senior crebro in ore habebat*), vi atque metu, sed iustitia et aequitate magna imperia retinentur. Quare sapienter Persae ei ex regiis liberis, qui natu maximus erat, quique in spem regni educabatur, cum alios ad virtutem magistros dabant, tum unum inprimis, a quo iustitiam doceretur. Paedalios etiam, Indicam gentem, litteris proditum est, in sacris publicis nihil aliud a diis, quam iustitiam petere solitos esse**), quod eam si consequerentur, affatim sibi bonorum omnium putarent fore. Iustitiam enim et perpetuas illius, ut poëtae loquuntur, sive comites sive sorores, veritatem et fidem, pax et amicitia et bonarum artium cultus et omnium rerum expetendarum abundantia consequitur. Eam si colerent omnes, nunquam tubae, nunquam litui audirentur; arma aut exederentur rubigine, aut in ligones ac vomeres conflarentur; belli, dissensionis, inimicitiarum ne nomina quidem hominibus cognita essent. Quod scite sane et ex patriae suae consuetudine Agesilaus expressit: ex quo cum quaesitum esset, utra esset virtus praestantior, iustitiane an fortitudo, haec, inquit, sine illa tantum ad perniciem valet, at illi si pareant omnes, huius usus nullus futurus est***).

Tutus bos etenim rura perambulat;
Nutrit rura Ceres almaque Faustitas;

*) Vid. Plutarch. Dion. c. 10.

**) Vid. Stobaeum de iustit. sermo IX. pag. 105. ed. Aurel. Allobrog. a. 1609.

***) Plutarch. Ages. c. 23. et Apophth. Tom. IV. pag. 722 ed. Reisk.

Pacatum volitant per mare navitae;
Culpari metuit fides.
Nullis polluitur casta domus stupris;
Mos et lex maculosum edomuit nefas;
Laudantur simili prole puerperae;
Culpam poena premit comes.

quemadmodum suavissime cecinit Horatius*). Ubicunque iustitia dominatur, illinc fraudes, illinc doli, illinc periuria exsulant; non adulteri, non raptores, non fures, non sicarii, non venefici, non latrones, non testamentorum subiectores, non obsessores itinerum reperiuntur; ea denique propemodum eveniunt, quae aureae aetatis hominibus evenisse memorantur. Nam ne tum quidem aliam ob caussam

Ver erat aeternum, placidique tepentibus auris
Mulcebant Zephyri natos sine semine flores,
Nec renovatus ager gravidis canebat aristis,

quam quoniam homines

*Sponte sua sine lege fidem rectumque colebant***).

Neque enim debemus illa poëtarum figmenta tanquam inania modo quaedam aurium oblectamenta accipere, sed ex eis discere, Deum ipsum favere hominibus iustis, eorum labores fortunare, eorum conatus ac consilia ad bonos exitus ducere. Nam neque dictu, neque cogitatu fas est, eum, qui summe iustus est aut ipsa potius iustitia, non esse amicum, benevolum, propitium iis, qui ad iustitiam omne suum studium conferunt, eamque toto pectore sequuntur. Itaque Hesiodus***) quoque, non tantum aureus et ad verbum ediscendus poëta †), verum

*) Carm. IV. 5. 17.
**) Ovid. Metamorph. I. 107. et 90.
***) Hesiod. *Ἔργ. κ. Ἡμέρ.* 225.
†) Cic. Acad. II. 44. §. 135. Est enim non magnus, verum aureolus et — *ad verbum ediscendus libellus.*

etiam philosophus inprimis bonus, multis versibus persequitur ac percenset ea bona, quae a Deo tribuuntur cultoribus iustitiae, contraque eas, quae ab iniustitia civitatibus inferuntur, calamitates. Illorum enim urbes laetas florere populis, nunquam bello, nunquam fame, nunquam aliis eiusmodi pestibus conflictari; hos et fame et peste et bello et aliis innumerabilibus malis iniustitiae suae poenas dare. Recitarem versus ipsos, nisi Graeca quidem huic sermoni admiscere nollem, Latine autem me inaffectatam quandam illorum iucunditatem pari gravitate coniunctam assequi posse diffiderem. Quod si haec non essent, sique iniusti quidem abundarent omnibus copiis, in summa opum atque honorum affluentia viverent, fortunam sibi arbitrio suo fingerent ac temperarent, iustos autem odium, contemptus, egestas, exilia, orbitates, damna omnia sequerentur, tenere tamen mordicus deberemus id, quod a Platone divinitus et religioni nostrae convenienter traditum ac disputatum est, iustos, etiamsi omnes fortunae acerbitates excipiant, semper beatos, iniustos etiam in maximis prosperitatibus secundissimisque rebus infelicissimos esse.

Dixi de iustitia, non quaecunque poteram, neque enim id tempus tulisset, neque omnia in unum locum congerenda ac semel effundenda erant, sed ex infinita copia eorum, quae dici possunt, quantum satis esse hodiernae disputationi iudicavi; quotidie autem, ut spero, plura et meliora dicentur. Nunc, quod interdum disertos homines facere animadverti, ut cum ad clausulam orationis ventum est, illa, de quibus egerunt, breviter ac summatim colligant, quo ea in uno conspectu posita altius in audientium animis ac memoria infigant, id ego quoque facere cupio, sed quia eius artis magistri singularis cuiusdam artificii eam rem indigere aiunt, quod mihi deest, ab alio mutuabor, recitaboque vobis verba quaedam

Poli Lucani*), nobilis philosophi, unius ex illis veteribus Pythagoreis, qui tenuerunt eam partem Italiae, quae magna Graecia vocabatur: quibus verbis summa eorum omnium, quae a me hodie dicta sunt, continetur. *Iustitia*, inquit, *ceterarum omnium virtutum parens et altrix vocanda mihi videtur, neque sine ea fieri posse, ut quisquam aut temperans sit, aut fortis, aut prudens. Est enim harmonia quaedam et pax totius animi cum apto et composito motu. Illius autem quanta sit vis, magis e ceterorum habituum inspectione cognosci potest. Nam ceterorum utilitates ad unum modo pertinent; huius ad omnia, quae composita sunt, et ad multitudinem. Ea igitur in mundo quidem providentia vocatur et harmonia et iudicium et mens Deorum, qui ita statuerunt. In civitate autem pax et bona legum constitutio merito dicitur; in privata domo, viri quidem et uxoris mutua concordia, servorum autem in dominos bonus animus, et vicissim in dominis amica et benevola servorum procuratio; in corpore autem et animo, primum quidem ea, quae omnibus carissima sunt, vita et bona valetudo et integritas virium, tum autem sapientia omnisque scientia. Quae igitur una et totum et partes ita regit et servat, efficiens omnia inter se concordia et amica, quidni communis omnium parens et altrix omnium suffragiis praedicetur?* Haec ille. Ego autem ad huius virtutis tractationem et cognitionem et ad has pulcerrimas animorum epulas nobis omnibus ab Aristotele paratas vos, auditores, voco. Cogitate, quid agatis. Virtus, qua de agitur, praestantissima est; qui de ea scripsit, philosophus praestantissimus. Utinam ex me quoque tertium argumentum sumi posset ad animos vestros excitandos. Sed, quo minus doctrina et ingenio valeo, eo plus laboris ac diligentiae afferam. Nullus autem est, quin adhibito labore effice-

*) Apud Stobaeum Serm. IX. p. 105.

re aliquid et navare possit*). Multum a me operae iampridem in hoc libro positum est; multae noctes vigilatae, ut ad illius intelligentiam pervenirem, praecipue olim, cum in iuris civilis studia incumberem, ad quae hunc librum mirifice utilem esse intelligebam. Non puto me usque adhuc valde fefellisse vestram de me opinionem, neque saepe id, quod pollicitus sim, non praestitisse. Mihi credite: si quantum ego ad docendum, tantum vos ad discendum diligentiae afferetis, efficiam, ut multos magnosque fructus ex huius libri cognitione capiatis. DIXI.

DE SUI COGNITIONE DEQUE OMNIBUS HUMANI ANIMI FACULTATIBUS.

ORATIO X.

HABITA ROMAE IV. ID. NOVEMB. ANNO MDLXV.

[Cum sextum librum Ethicorum Aristotelis inchoaret.]

Croesum olim Lydorum regem opulentissimum, petendi oraculi caussa, Delphos misisse accepimus, qui sciscitarentur ex Deo, non leve quiddam et nugatorium, ut antea, cum clam in eodem aheno testudinem simul et agnum coquens, experiri voluerat, numquid eorum, quae agerent homines, Deum lateret; neque quid se facere oporteret, ut ex se procrearet liberos; neque ecquid adversus Persas bel-

*) Cic. ad Fam. VI. ep. 1. extr. nemo est tam afflictus, qui, si nihil aliud studeat, nisi id quod agit, non possit *navare aliquid et efficere.*

lum suscipere deberet; neque denique quidquam simili eorum, quae prius quaesiverat: sed rem omnium multo maximam multoque dignissimam, in qua cognoscenda plurimum ab omnibus operae ac studii collocetur: quomodo felicitatem consequi et quid agens id quod supererat aetatis beatissime transigere posset. Sapienter hoc quidem et non pro ea, qua plerisque in aliis rebus usus est, inconsiderantia*) et temeritate: quod de via, quae ad summum bonum ferret, neque statuendum sibi ipse, neque cuiusquam hominis fidendum consilio, sed Deum consulendum iudicavit. Responsum autem ei redditum est plane praeclarum et illa, quae tum de Apollinis sapientia erat, opinione dignissimum: non si maximos auri argentique acervos exstrueret, non si multos exercitus aleret; non si terminos imperii sui longe lateque proferret, sed si se ipse cognosceret, ita demum beatum fore**). Iam etsi apud nos, qui vera religione imbuti sumus, nihil Apollinis valere debet auctoritas, tamen eiusmodi oracula, quae praeceptum aliquod utile ad instituendam vitam continent, amare et magni facere debemus. Constat enim, ea nihil esse aliud, quam insignes quasdam et eximias sapientissimorum hominum sententias, quae quoniam divinitus immissae in eorum animos videbantur, ad Deum referebantur auctorem. Quoties igitur audimus, Apollinem respondisse Croeso, beatum eum fore, si se cognosceret, quoties praeceptum eadem de re in templo Delphico inscriptum fuisse legimus, toties illud cogitare debemus, magnum quoddam bonum esse cognitionem sui, cum inter omnes omnium aetatum sapientes viros convenerit, in eo

*) Sueton. Claud. 39. Inter cetera in eo mirati sunt homines et oblivionem et *inconsiderantiam*, vel, ut graece dicam, *μετεωρίαν* et *ἀβλεψίαν*. Cic. ad Q. fratr. III. 9. §. 2.

**) Xenoph. Cyrop. VII. 2. 20.
Σαυτὸν γιγνώσκων, εὐδαίμων, Κροῖσε, περάσεις.

positum esse fundamentum felicitatis, neque ulla re unumquemque nostrum in plura aut graviora mala, quam sui ipsius ignoratione prolabi.

Quod cum ita se habeat, omnibus viribus elaborandum est nobis, ut cognitionem nostri, quando tantum in ea momenti ac ponderis ad beatam vitam situm est, consequamur. Sed in hac re illud primum videndum est, quid sit nosse se, ne, eo secus quam oportet accepto, errore aliquo implicemur. Fieri enim prorsus non potest, ut recte id faciamus, quod iubemur, nisi prius, quid iubeatur, intelligamus. Hoc autem non alius melius nos quam Plato docuerit, apud quem Socrates in Alcibiade primo multa disputat, quibus hominem animum esse, non corpus ostendat; semper enim id, quod aliqua re utitur, ab eo, quo utitur, aliud esse; uti autem homines et partibus corporis sui, ut manibus pedibusque, et toto corpore: ex quo effici, ut quantum inter artificem et instrumentum interest, tantum inter hominem et corpus intersit. Quam sententiam et Aristoteles libro decimo Ethicorum*) comprobavit, et apud Ciceronem libro sexto de republica**) his verbis Africanus expressit: *Mens cuiusque is est quisque; non ea figura, quae digito demonstrari potest.* Quod si homo non corpus est, sed animus, qui iubet***), ut nos ipsos noscamus, illud videlicet iubet, ut noscamus animum nostrum. Atque hoc a Platone acceptum ita extulit idem Cicero libro primo Tusculanarum disputationum†): *Est illud quidem vel maximum, animo ipso animum videre: et nimirum hanc habet vim praeceptum Apollinis, quo monet, ut se quisque*

*) cap. 7. extr.

**) cap. 24.

***) Rarior, nec imitanda, constructio, *iubeo, ut.* Vide Dukerum ad Liv. XXIII. 21. Ruhnk. Cic. in Verr. IV. 12. §. 28. Hic tibi in mentem non venit *iubere, ut* haec quoque referret.

†) cap. 22. §. 52.

noscat. Non enim, credo, id praecipit, ut membra nostra aut staturam figuramve noscamus. Neque nos corpora sumus: neque ego, tibi haec dicens, corpori tuo dico. Cum igitur, nosce te, dicit, hoc dicit, nosce animum tuum: nam corpus quidem quasi vas est aliquod animi aut receptaculum).*

Duo sunt, quae hactenus probare studuimus: eximium quoddam bonum esse cognitionem sui, et nosse se nihil esse aliud, quam nosse animum suum. Nunc antequam progrediamur ulterius, illud admonendi estis, unam eandemque rem non uno eodemque modo a diversis artificibus considerari. Angulum rectum, aiebat Aristoteles primo horum librorum**), alia ratione considerat geometres, alia faber. Sic et hominem aliter medicus, aliter pictor; et animum hominis aliter physicus considerat, aliter politicus. Physici, quae sit animorum natura, quaerunt: simplex, an composita atque concreta; corporea, an expers corporis; mortalis et caduca, an immortalis et aeterna; sitne totus animus in qualibet parte corporis, an unaquaeque illius facultas suam in corpore sedem quasique domicilium habeat a ceteris secretum ac separatum. Nos quaecunque de iis et talibus ab eis, duntaxat religioni nostrae consentanea, traduntur, tanquam vera et indubitata ponentes, animum ea tantum ratione consideramus, qua vel depravari et corrumpi vitiis, vel virtutibus perfici et ad Dei similitudinem, quantum natura patitur, perduci potest. Quare cum hodie nobis illud propositum sit, ut ex Aristotelis, in iis libris, qui ad moralem philosophiam pertinent, sententia, de animi humani partibus deque uniuscuiusque illarum perfectione verba faciamus, — hoc enim potissimum modo praeparandos esse vos duxi ad cognitionem et

*) Legitur: *nam corpus quidem vas est, aut aliquod animi receptaculum.*

**) cap. 7.

intelligentiam eorum, quae in huius sexti libri explicatione tradentur — certos quasi cancellos circumdabimus orationi nostrae, eamque suis regionibus ac terminis circumscribemus, ut ab iis, quae physicorum sunt, abstinentes, ea tantum, quae ad munus nostrum proprie pertinent, explicemus. Hoc loco prope supervacaneum esse iudico, petere a vobis, ut me attente audiatis: certe enim ea vobis caussa huc veniendi fuit, et ut ridiculus fuerit balneator, si, quos lavandi caussa in balneas ingressos videt, ab eis multis precibus petat, ut lavent, ita ego mihi videor ridiculus fore, quod facturi huc convenistis, id si ut faciatis vos rogem. Oratorum iste mos est, qui, etiam cum exploratum habent, se attentissime auditum iri, tamen attentionem petunt: non quod opus esse eo putent, sed quoniam, si aliter fecerint, adversus artis suae praecepta fecisse se putant. Meum est conari, ut auditu digna adferam; vestrum, ne ea praetervolare patiamini, sed singula diligenter expendentes, penitus demittatis in animos vestros. Mihi, ut ne ad id, quod mearum partium est, praestandum imparatus venirem, provisum est; vos quoque ad me qua soletis benignitate et attentione audiendum satis vestrapte sponte paratos esse confido.

Animi nostri sive partium sive facultatum bipertita divisio est. Partim enim ipsarum ratione praeditae sunt, partim rationis expertes. Ac ratione quidem praeditas eas vocamus, quae ex omni animantium genere in solis hominibus, rationis autem expertes, quae etiam in bestiis atque ex aliqua parte in stirpibus reperiuntur. Rationis expertes (ab eis enim exordiri et ab infimis quasi per gradus ad summa contendere decrevimus) duplicem ipsae quoque habent varietatem. Aliae enim sunt, quae vitam continent, aliae, quae animal constituunt. Quae vitam continent, tres sunt: quas illa et in rebus inve-

niendis acutissima et in eisdem apellandis dissertissima Graecorum natio vocat *τὸ θρεπτικὸν, τὸ αὐξητικὸν, τὸ γεννητικόν.* Nos quia vetera quidem Romana vocabula, quibus haec exprimamus, non habemus, iis autem, quae postea cusa sunt, uti propter quandam, ut verum fateor, stultam et ineptam religionem non audemus, unum in plura spargere ac diducere cogimur, dicimusque *vim nutriendi, vim augendi et vim procreandi.* Hae omnes non in animalibus modo sunt, verum etiam in stirpibus. Quae autem constituunt animal, duorum ipsae quoque generum sunt. Partim enim cognitione quadam et apprehensione, partim appetitione et declinatione cernuntur. Illas *γνωστικὰς* Graeci, has *ὀρεκτικὰς* vocant. *Γνωστικαὶ* in animalibus sunt duae, sensus et phantasia, utendum enim est hoc, quando Latino caremus. Sensibus apprehenduntur singula tantum, non etiam universa, nisi quatenus sunt in singulis. Non enim lapidem aut lignum proprie ac per se videmus, sed hunc lapidem et hoc lignum, aut potius neque hunc lapidem neque hoc lignum, sed huius lapidis aut ligni colorem. Sensus enim non percipit essentiam, ut Ciceronem locutum esse aiunt, sive, ut posteriores locuti sunt, substantiam, sed ea tantum, quae ei adiuncta sunt; neque rosam aut videmus aut olfacimus, sed rosae odorem olfacimus, colorem videmus. Sensus autem sunt, ut notum est, numero quinque, quorum tactus in omnibus est animalibus, ceterum*) alii in aliis desiderantur. Phantasia rerum sensu perceptarum formas quasdam et, ut Graeci loquuntur, typos recondit ac continet; ac praeterea iudicat de quibusdam, de quibus sensus exteriores iudicare non possunt, ut hoc flavum esse dulce, et hunc, qui accedit, esse Socratem. Sensus in eo, ad quod proprie percipiendum aptus est, nunquam fallitur, dum et intervallum moderatum sit, et instrumentum et

*) Muretus in marg. Aldinae bene correxit *ceterorum.*

id, quod interiicitur, probe affectum. At phantasia saepe fallitur, ut cum in picturis eminere videntur quae plana sunt; ut cum remus in aqua inflexus videtur; ut cum cani Aesopeo imago carnis in aqua caro videbatur. Hanc inesse in bestiis vel ex eo cognoscimus, quod earum pleraeque et meminerunt et somniant, ut equi, ut canes: quorum neutrum sine ea, de qua loquimur, facultate facere possent. Ex eis nascuntur illae, quas in persequendo fugiendoque cerni et graece ὀρεκτικὰς vocari diximus. Nam cum omnem sensum voluptas aut molestia comitetur, quarum altera naturae consentanea et amica est, altera adversa et inimica, fit, ut nullum animal sit, in quo non insit naturalis et appetitio eorum, quae iucunda, et fuga eorum, quae molesta esse videantur. Ὀρεκτικὰς δυνάμεις Aristotelis interpretes, Hammonius, Eustratius et alii vulgo duas tantum faciunt, ἐπιθυμίαν καὶ θυμόν. Sed intelligendum est, in omnibus animalibus exsistere et ex bono praesenti laetitiam, et ex eo, quod nondum adepta sunt, cupiditatem; et aegritudinem ex praesenti malo et metum ac declinationem, si mali quid imminere videatur. Haec Stoici, ut me tertio abhinc anno*) ex hoc ipso loco dicere memini, propria hominis, non ei cum ceteris animalibus communia esse voluerunt: neque enim metuere bestias, sed quasi metuere; nec cupere, sed quasi cupere; eodemque modo neque vera ipsas laetitia, neque vera molestia affici, sed utriusque imaginem modo quandam ac similitudinem habere. Quam opinionem, ut stultam et deliram, exagitant Plutarchus, Galenus, Porphyrius aliique. Sed Stoici, si dogmatum suorum constantiam ac convenientiam retinere ac conservare vellent, ita dicere necesse habebant. Haec enim omnia ita definiebant, ut ex opinione nasci dicerent: ex opinione boni praesentis laetitiam, ex opinione mali

*) Immo *abhinc annos tres vel abhinc tribus annis.*

praesentis molestiam; ex opinione boni imminentis cupiditatem; ex opinione mali imminentis metum. Cum igitur opinio in solis sit hominibus, sequebatur, ut ea quoque hominum propria essent. Sed verius est, haec omnia convenire etiam in bestias, neque ex opinione tantum consistere, sed etiam ex sensu aut phantasia boni malive aut praesentis aut imminentis.

Omnes igitur illae facultates, de quibus hactenus diximus, in mutis quidem animalibus ita sunt rationis expertes, nullam ut prorsus cum ratione habeant aut communionem aut societatem. In homine eae, quae Graecorum lingua *ὀρεκτικαί* nominantur, etsi ratione praeditae non sunt, rationem tamen audire et eius obtemperare imperio possunt. Quorum utrumque nobis paullo enucleatius explicandum videtur. In eis igitur non inesse rationem, ex eo quivis facile intelligat, quod ratio ipsa secum pugnare non potest; at saepenumero laetitiam, molestiam, cupiditatem, metum rationi adversari videmus. Rursus, esse iis omnibus aliquam cum ratione communionem, id indicio est, quod suscepti praeter rationem animi motus, ratione adhibita, aut deponuntur aut mitigantur. Itaque recte ex Aristotelis*) sententia dicitur, *τὸ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ἄλογον διττὸν εἶναι· τὸ μὲν γὰρ αὐτῆς ἁπλῶς ἄλογον εἶναι, καὶ κατ᾽ οὐδένα τρόπον λόγου κοινωνεῖν· τὸ δὲ ἄλογον μὲν εἶναι φύσει, μεθέξει δέ τινι λογικόν.* Haec latine ita expedite et, ut ita dixerim, rotunde explicari non possunt. Sed nihil difficile amanti.

Libenter hoc et omne militabitur

bellum, in vestrae spem gratiae**). Conabor, si qua ratione possim, haec ita latine eloqui, ut intelligantur. *Earum animi nostri facultatum, quae ratione carere dicuntur, duplex ratio est. Quaedam ita*

*) Eth. Nicom. I. c. 13.
**) Horat. Epod. I. 23.

sunt rationis expertes, ut nulla prorsus eis intercedat cum ratione communio. Tales autem sunt quinque, vis alendi, vis augendi, vis generandi, sensus et phantasia. Nam hae omnes et communes nobis sunt cum mutis animantibus, et ratione nullo modo dirigi possunt. At eae duae, quarum in altera vis est concupiscendi bonum propositum eiusque adeptione gaudendi, in altera declinandi malum imminens et eo, cum iam urget, dolendi, suapte quidem natura rationis expertes sunt, sed quodammodo rationis participes dici queunt. Quibus eas argumentis rationis expertes esse cognoscimus? Primum quod his omnibus modis afficiuntur etiam bestiae. Nam et concupiscunt et laetantur et metuunt et dolent. Deinde quod saepenumero cum ratione pugnant, ut cum incontinentem alio ratio, alio cupiditas trahit. Qualis est Ovidii Medea, quae se ait videre quidem et probare meliora, deteriora autem sequi*). Nullo autem modo fieri potest, ut eadem animi pars eodem tempore in contrarias partes trahat. Quare cum alio ratio, alio cupiditas trahit, facile intelligitur, aliam a ratione esse cupiditatem. Unde igitur colligimus eas esse tamen in homine rationis quodammodo participes? Quoniam eas rationis audire imperium eique parere interdum videmus. Agamemnoni apud Homerum irascitur Achilles: multa iratus dicit, quae neque eum, cui dicuntur, neque eum, a quo dicuntur, decent. Hinc cognoscas licet, iram a ratione aliam esse. Cum iam eo processisset, ut stricto gladio impetum in Agamemnonem facere pararet, prohibet ratio: quam enim aliam accipiamus Pallada? Atque ibi Achilles divinam illam et nunquam delendam ex animis hominum sententiam profert:

Χρὴ μὲν σφωΐτερόν γε, θεά, ἔπος εἰρύσασθαι,
*Καὶ μάλα περ θυμῷ κεχολωμένον· ὧς γὰρ ἄμεινον***).

*) Ovid. Metam. VII. 20.
**) Il. I. 216 sq.

Homini, quantumlibet irato, rationem tamen audiendam, eiusque obsequendum imperio dicit: id enim satius esse. Potest igitur irae furentis impetus ratione cohiberi, vereque dictum est ab antiquo poëta, morbis hominum rationem mederi*). Sic qui gaudent dolentve quibus non oportet, aut plus minusve quam oportet, eodemque modo qui aut cupidi sunt aut timidi, aut contrariis vitiis laborant, rationis imperium accipere et conformare se ad illius praecepta possunt. Atque hoc est, quod Aristoteles primo horum librorum dicebat, illam animi partem ratione quidem carere; sed tamen quodammodo participem esse rationis. In ea igitur sunt omnes eae virtutes, de quibus in superioribus libris disputatum est: quae usitato iam et recepto vocabulo Morales nominantur.

Sequitur nunc, ut eam animi partem consideremus, quae suapte natura ratione praedita et hominum propria est, cuius etiam ipsius vires ac potestates antiqui duorum generum esse dixerunt. Appetitionis duas, voluntatem et *προαίρεσιν*, quam vulgo electionem vocant: quarum voluntas semper tendit ad bonum; *προαίρεσις* variat, et modo bona malis, interdum etiam mala bonis anteponit. Sed hac de re et diximus multa, cum librum tertium explicaremus, et in librum septimum, ubi de continentia incontinentiaque disputabitur, plura dicenda erunt**). Tres cognitionis, *δόξαν*, id est, opinionem, *διάνοιαν*, quam mentis agitationem, Cicerone, nisi fallor, auctore vocare institui, et *νοῦν*, quem aut mentem aut intelligentiam vocemus licet. Mentis cum sensu ac praecipue cum sensu oculorum magna quaedam similitudo est: unde et saepe Aristoteles oculum

*) Cic. Tusc. III. 31. §. 76.
Atqui, Promethen, te hoc tenere existumo,
Mederi posse rationem iracundiae.

**) Cf. Tom. III. pag. 445 sq. R.

mentis vocat; et dictum est id esse mentem in animo, quod oculum in corpore; et, ut suo loco ostendimus, sensum ac mentem interdum confundit. Ut enim sensus, ita mens quoque extremorum est; sed sensus eorum, quae sunt inferiora demonstratione, mens eorum, quae supra omnem demonstrationem. Mente apprehenditur Deus; apprehenduntur mentes illae ab omni contagione materiae separatae; apprehenduntur mundi et eorum, quae illius ambitu continentur, primordia, ceteraque eiusmodi, quae multis magnisque obscuritatibus involuta et in intimis rerum omnium parentis naturae recessibus abdita et retrusa, iis demum perfecte patent, qui puro et ab omnibus libero cupiditatibus animo coelestem quandam in terris vitam agunt. Ad illud mentis lumen cum se applicuit et admovit διάνοια, in qua inest vis ratiocinandi et ex aliis alia colligendi, ex eorum complexu ac coniunctione exsistit et exoritur illa omnium virtutum suprema, quam magnificentissimo vocabulo σοφίαν Graeci, Latini sapientiam nominarunt. Ea perfecta cadere in hominem non potest, recteque iudicavit sive Thales Milesius sive quis*) alius (non enim inter omnes convenit) solum Deum esse sapientem. Sed tamen priscis temporibus qui de Deo rebusque divinis, qui de mundi origine, qui de abditis rerum caussis disserebant, earumque rerum cognitione ceteris excellere videbantur, eos sapientes vocabant. Sapientiam autem esse dicebant cognitionem divinarum humanarumque rerum et caussarum, quibus eae continentur. Primus Pythagoras arrogantiam verbi fugiens, non sophon se, id est, sapientem, sed philosophum, id est, sapientiae amantem esse professus est**); ab eoque deinceps qui se iisdem quibus ille studiis dediderunt, philosophorum appellationem retinue-

*) Pythagoras, ut est apud Diog. Laert. prooem. §. 12.
**) Cic. Tusc. V. 3.

runt. At mente in rebus tam sublimibus tamque arduis uti, paucissimis hominibus datum est. Pleraque pars in foedissimo eodemque tenacissimo corporearum cupiditatum coeno haerentes et quasi clavis quibusdam, ut Plato loquitur, terrae affixi, ad divina et coelestia ne aspirare quidem possumus. Quod cum ita sit, in omnibus tamen hominibus lucent quasi scintillae quaedam illius luminis; quibus fit, ut principia disciplinarum et communes illas sententias, quas ἀξιώματα aut κοινὰς ἐννοίας vocant, ita videamus quasi ea, quae cernuntur oculis, eisque sine caussa firmius etiam ac certius, quam iis, quorum caussam tenemus, assentiamur. Ad quas cum se admovit ἡ διάνοια, et ex illis *) alia quaedam necessario collegit, efficitur ἐπιστήμη, id est, scientia, quam esse aiunt cognitionem rei per primam, propriam et necessariam caussam. Quid mens proprie, quidque διάνοια sit, diximus, simulque paucis cum sapientiae, tum scientiae originem ostendimus. Quarum utraque ad eam vim mentis pertinet, quam Graeci, ducto a contemplatione vocabulo, νοῦν θεωρητικὸν vocant. Est enim et altera, quae ab eis dicitur ὁ πρακτικὸς νοῦς, aut latiori nomine et aptiori ad omnia complectenda, ὁ νοῦς ὁ ἐν ἑκάστῳ, quasi tu dicas mentem, quae non simplicem, ut illa, veritatem sibi propositam habeat in eaque acquiescat, sed referatur praeterea alio, ut ad actionem aut ad operis alicuius molitionem et effectionem. Hac aut videmus duce natura aut certe facile percipimus communes quasdam sententias de rebus bonis et malis, expetendis et fugiendis: cuiusmodi sunt, tuendam esse hominum inter ipsos societatem; colendam esse iustitiam; ab iniuria abstinendum; vim vi repellere ius fasque esse: itemque alias, quae quasi principia sunt ac semina

*) Haud scio an Fortsch. recte legat *aliis* et paulo post *eiusmodi*.

artium ad vitam necessariarum. Ad haec principia cum accessit primum διάνοια, quae, ut dixi, alia cum aliis comparans, alia ex aliis nectens progreditur ac provehitur paullatim longius; deinde diuturnus usus et experientia cum accurata et diligenti animadversione ac notatione eorum, quae eveniunt in vita: exsistit illa magistra vitae, omnium bonorum consiliorum praeceptrix, omnium honestarum actionum moderatrix, omnium moralium virtutum dux gubernatrixque prudentia; eademque illa vi excogitatae, auctae et ad summum perductae sunt artes illae, quibus aut nullo modo, aut certe non satis commode carere poteramus. Reliqua est opinio, varium et multiforme*) monstrum, quoque non Proteus aut Vertumnus plures induerit species. Quanquam enim in rebus incertis et fortuitis proprium illius munus est, non tamen eis se finibus continet, sed indomita quadam et effrenata licentia per omne genus rerum temere ruens, omnia permiscet atque perturbat. Interdum etiam sese pro sapientia, pro scientia, pro prudentia venditans, homines nimium fidentes sibi in gravissimos ac perniciosissimos inducit errores. Huic igitur, quoniam fallax, incerta et instabilis est, nullius virtutis origo tribuitur, nisi quod bona opinio de iis, quae sciri possunt, praeparatio quaedam est ad scientiam; bona opinio de rebus agendis, utiliter ad comparandam prudentiam antecedit. Immo vero, ut in disciplinis quaedam ponuntur, quibus sine ulla dubitatione credendum est: ita ait Aristoteles**) opinionibus ac sententiis senum et eorum, quos longa et multiplex rerum experientia cautos ac pro-

*) Cic. Acad. poster. I. 7. §. 26. Earum igitur qualitatum sunt aliae principes, aliae ex his ortae. Principes sunt uniusmodi et simplices; ex his autem ortae, variae sunt et *quasi multiformes*.

**) Eth. Nicomach. VI. 12.

vidos effecit, in consilio capiendo et in instituenda vita maximam fidem habendam esse: eas enim eandem vim ad prudentiam, quam illa principia ad scientiam, obtinere.

Dixi breviter, ut proposueram, de omnibus humani animi facultatibus, et quanquam hanc totam disputationem quotidianis verbis et inornato dicendi genere contexui, tamen confido, eam vobis non minus gratam fuisse, quam si omnes undique flosculos colligens, omnes dicendi lepores ac festivitates aucupans, concinno quodam ac modulato verborum sono aures vestras demulcere studuissem. Potestis autem facile perspicere ex iis, quae dicta sunt, quibus de rebus in hoc sexto libro explicando disputaturi simus. Nam cum in superioribus libris earum virtutum, quae sunt in illa parte animi, quam per se ratione carere, sed rationi tamen parere posse diximus, natura pertractata sit: in hoc de virtutibus illius superioris ac divinioris partis, hoc est, de intelligentia, sapientia, scientia, arte, prudentia, sed potissimum de prudentia disseremus.

Quid igitur? finemne statim faciam, — id enim a me iam exspectari video — an priusquam desino, ad haec toto pectore amplectenda paucis vos cohortabor? Ego vero ita faciam, neque committam, ut aut ad ineundam aut ad persequendam pulcerrimam et fructuosissimam studiorum viam, ullo aut loco aut tempore mea vobis cohortatio defuisse videatur. Dubitatis igitur, adolescentes, quin ad harum rerum cognitionem adipiscendam omnis vobis diligentia suscipienda, omnis labor perferendus, omnis corporis voluptas negligenda, omnis aliarum rerum cura ex animo eiicienda sit? Ubi, quaeso, istam egregiam indolem, quam in plerisque vestrum videmus, ubi istud ingenium ad omnia summa natum, ubi istam partem aetatis ad concipienda doctrinae virtutisque semina omnium aptissimam, aut hone-

stius aut suavius aut fructuosius collocare poteritis? Quid enim est, quo quisquam oblectari, quo ad discendum invitari atque allici possit, cuius non in hisce quotidianis disputationibus nostris copiam reperire aliquam liceat? Est, quem arduarum rerum et remotarum a cognitione vulgi accurata tractatio capiat? Talia nobis plurima in animi partibus excutiendis, in principiis humanarum actionum evolvendis, in patefacienda sapientiae scientiaeque natura, necessario tractanda erunt. Est, quem non tam ardua et sublimia quam in quotidiano usu posita et ad instituendam vitam accommodata delectent? Utilissimis ad vitam praeceptis aures eorum qui me audient quotidie personabunt. Est, cui antiquitatis cognitio et veteris historiae commemoratio iucunda sit? At nos quidem scitis vix ullum praeceptum tradere solitos esse, quin ei illustrando repetitam ex Graeca Romanaque historia exemplorum lucem adhibeamus. Poëtarum alius amoenitate ducitur? Nos vero ex optimis utriusque linguae poëtis pulcerrima quaeque libantes, perpetuo disputationes nostras eius quasi salis aspersione condimus. Graecam linguam amat aliquis? Aristotelem hic quotidie graece loquentem audiet, qui ea lingua dictus est aureum orationis flumen fundere*). Latinam anteponit alius? Dabimus nos quidem operam, ut ex optimis Graecis non pessima Latina faciamus, neu quis a nobis audiendis, tanquam in latine loquendo non satis diligentibus, absterreatur. Omninoque quicunque tantam huc animorum alacritatem tantamque discendi cupiditatem adferent, quantam ego rerum optimarm varietatem et quantum perspicue docendi studium adferam, faxo, nunquam eis veniat in mentem, quod docenti mihi assiduam operam dederint, poenitere. DIXI.

*) Cic. Acad. prior. II. 38. pr. *flumen orationis aureum fundens* Aristoteles.

PRO
ALFONSO II. DUCE FERRARIAE ETC.
AD PIUM IV. PONT. MAX.
ORATIO XI.

NON EST HABITA

Si quis est, qui scire cupiat, beatissime Pater, quanto gaudio perfusus sit Alfonsus II. Ferrariae Dux, posteaquam te in summum istum et coelo proximum dignitatis atque amplitudinis gradum communi patrum omnium voluntate ac iudicio sublatum esse cognovit: is, si orationem meam cogitatione sua subsequi, quasque ille gaudendi caussas habuit, earum unaquaeque quantum ponderis ac momenti habeat, diligenter expendere voluerit, simul et id, quod cupit, intelliget, et mihi, si forte illius gaudii magnitudinem verbis exaequare non potuero, ignoscendum potius quam succensendum putabit. Nam cum ea dicendo tractanda sunt, quae nullo verborum genere satis exprimi possunt, acris et intelligentis aestimatoris est, non dicentis imbecillitatem accusare, sed eo ipso potius argumento uti, ut id, quod agitur, singulare quiddam et eximium esse iudicet, quod ad id exprimendum nulla potuerit satis vehemens atque illustris oratio reperiri. Alfonsus autem secundus ut insignem quandam laetitiam perciperet ex eo, quod sapientiae tuae summa totius ecclesiae gubernatio delata esset, cum iisdem illis caussis adductus est, quae ceteros quoque principes Chrsistianos admirabili ob eam rem voluptate cumularunt*), tum aliis etiam quibusdam ad se pro-

*) Cic. ad Fam. IX. 14. pr. Etsi contentus eram, mi Dolabella, tua gloria satisque ex ea magnam laetitiam voluptatemque capiebam, tamen non possum non confiteri, *cumulari me maximo gaudio*, quod etc.

prie pertinentibus, quae in communi omnium gaudio gaudium ipsius maius et insignius reddunt. Ac primum quidem gratissimum ei atque optatissimum accidit, illi potissimum summam rerum concreditam esse, qui per omne anteactae vitae spatium talem se praestitisset, ut tanquam perfectum et absolutum antiquae illius innocentiae et integritatis exemplum omnium praedicatione commendaretur. Quis enim per illum, cuius tu locum in terris obtines, rerum omnium praepotentem Deum, multos iam annos ad istam sanctissimam sedem provectus est, te uno iis omnibus virtutibus, quas bonum et omni ex parte absolutum principem habere decet, ornatior? Qui cum intelligeres, animum humanum duabus praecipue rebus perfici et ad illud, ex quo ductus est, divinitatis exemplar proxime accedere, cognitione primum et intelligentia earum rerum, quae dignae sunt, in quibus studium collocetur; deinde procurandis hominum commodis iisque actionibus suscipiendis, ex quibus quam maximus fructus ad quam plurimos perveniret: iam inde a principio ita vitam instituisti tuam, ut perpetuo ad eos, quos dixi, fines omnia retulisse, neque unquam ullum temporis punctum mentis aciem ab eis deflexisse videaris. Itaque totum illud adolescentiae tempus, cui et communi hominum consuetudine et quadam prope ipsius naturae tacita lege maior quaedam licentia tribui ac permitti solet, a te non in remissionibus animi neque in eis voluptatibus, quibus aetas illa plerumque etiam sine reprehensione capitur, positum, sed in assidua praestantium doctrina virorum consuetudine diligentissimaque cum omnium honestarum artium, tum earum praecipue, quae populorum rectoribus necessariae sunt, pervestigatione consumptum est. Neque vero te ab eo, quod tibi proposueras, curriculo aut deterrere postea laboris asperitas aut avocare voluptatum blandimenta potuerunt. Qui semel ad

solidam et immortalem gloriam recto itinere contendere penitus imbibisses*), omnia tibi, dum eo, quo institueras, pervenires, contemnenda et pro nihilo putanda esse duxisti. Nimirum illam tu virtutis pulcritudinem, quam Plato, si cerneretur, mirabiles sui amores excitaturam esse dicebat, non corporeis, sub quos illa non cadit, sed iis qui, si nulla cupiditatum nubes opposita est, multo perspicacius et acutius cernunt, animi oculis videras**), eiusque desiderio incensus, nisi adepta ea, vitam ipsam tibi acerbam atque insuavem fore statuebas. Igitur cum Patavii primum, deinde Bononiae, defixus in praestantissimarum artium studio, primam aetatis partem exegisses, iisque adolescens egregie navatae in studiis operae insignibus atque ornamentis affectus esses, quae amplissima in eis civitatibus tribui solent: iudicasti tibi iam esse ex domestico illo et umbratili vitae genere, quod ad illud usque tempus, flagrantissimam illam cognitionis et doctrinae sitim explere cupiens, necessario colueras, in solem, quod dicitur, et in pulverem prodeundum; tempus esse, ut praeclara illa semina, quae diligenter subacto ac praeparato animo colueras, omni ratione foveras, alueras, auxeras, efferrent tandem ipsa se et fructus exspectatione dignos hominum generi adferrent. Nec enim te fugiebat, omnem cognitionem, quam nulla consequeretur actio, mancam quodammodo et inchoatam esse***); qui se ita studiis abdidissent, ut nihil ex eis ad utilitatem pu-

*) Cic pro Quinct. 6. §. 27. Quod si facere nolit, atque *imbiberit* eiusmodi rationibus illum ad suas conditiones perducere etc.

**) Cic. orat. 28. §. 101. eloquentia ipsa, quam nullis nisi *mentis oculis* videre possumus.

***) Cic. de offic. I. 43. §. 153 Etenim *cognitio* contemplatioque naturae *manca quodammodo atque inchoata sit*, si nulla actio rerum consequatur.

blicam protulissent*), eos nunquam magnopere commendatos, saepe etiam reprehensos ac vituperatos fuisse. Quapropter in patriam reversus, ut, quae te prima urbs nascentem gremio et sinu suo exceperat, eadem quoque primos perciperet industriae tuae fructus, non tantum magnas controversias, inter principes civitatis ortas, cum illi te communi consensu iudicem sumpsissent, sapientissime diremisti, verum etiam sedatis gravibus illis inter Franciscum Sfortiam, Mediolani Ducem, et Ioannem Iacobum Medicem fratrem tuum discordiis, pacem, pacem, inquam, qua nihil optabilius est, nihil salutarius, civibus tuis insperantibus reddidisti. O felix et auspicatum principium! O praeclare positum rudimentum! Quid non bonorum ab eo sperare poterant cives, qui primum virtutis suae specimen pace et privatim et publice componenda dedisset? Sed videlicet illa tanta virtus maiorem aliquem campum, in quo excurreret**), maius theatrum, in quo spectaretur, requirebat. Roma te, Roma urbium princeps iam tunc ad se vocabat, et sub cuius olim imperio beata futura erat, eius praesentis virtutem tanto ante gustare ac cognoscere cupiebat. Romam igitur venisti, ubi virtutis tuae tam multa tamque luculenta testimonia et pace et bello dedisti, ut Paulus III. P. M., quem et omnes confitentur et res ipsa loquitur, cum in ceteris rebus rara quadam et exquisita prudentia, tum miro in pernoscendis hominum ingeniis acumine et acerrimo in ponderandis cuiusque meritis iudicio praeditum fuisse, cum in plurimis maximi momenti negotiis prudentiam, fidem, magnitudinem animi tuam expertus esset; primum quidem

*) Cic. pr. Arch. poët. 6. §. 12. med. Ceteros pudeat, si qui *ita se litteris abdiderunt*, ut nihil possint ex his neque ad communem afferre fructum, neque *in adspectum lucemque proferre.*

**) Cic. pro Mur. 8. extr. Nullum enim vobis sors campum dedit, in quo *excurrere* virtus cognoscique posset.

te Epidaurio Archiepiscopatu cohonestaverit, deinde vero absentem reipublicae caussa in augustissimum et sanctissimum Cardinalium collegium adsciverit.

Hic ego, si, quod poëtae solent, idem nobis quoque facere liceret, Nestoreum mihi aliquod aut Ulixeum eloquentiae flumen optarem, ut quemadmodum una cum honoris amplificatione tua semper virtus accrevit, ita mea quoque in explicatione laudum tuarum quasi per gradus attolleretur et se ipsa grandior ac sublimior fieret oratio. Vix enim fas videtur de raris inusitatisque rebus dicentem, usitato et quotidiano genere sermonis uti. Sed in hac conscientia tenuitatis meae una me cogitatio sublevat, quod apud eos me dicere intelligo, qui rerum a te divinitus gestarum non testes modo ac spectatores, sed existimatores etiam et exornatores fuerunt. Nam quo die tot amplissimi et illustrissimi Cardinales, non inconsulto aliquo et subito animorum impetu, sed post accuratam in conclavi aliquot mensium deliberationem, ad deferendam tibi summam in ecclesia potestatem consenserunt, eodem die apertissimum iudicium de perspecta sibi et explorata tua omnis generis praestanti et eximia virtute fecerunt. Quare non est mirandum, si, te tali Pontifice creato, Alfonsus II. Ferrariae Dux, qui studium quoddam incredibile erga hanc sacrosanctum sedem a maioribus suis quasi hereditarium accepit, tanto ea ex re gaudio affectus est, quantum neque mea, neque cuiusquam oratione exprimi potest. Nam ad eas laetitiae caussas, quae communes ipsi sunt cum ceteris omnibus Christianis principibus, non parvi quoque ponderis aliae accedunt. Primum quod, ecclesiae cliens cum sit, omnes opes ac facultates suas huius sacrosanctae sedis auctoritate nixas et fundatas esse*) non ignorat, ut etiam hoc nomine impen-

*) Cic. ad Att. 1. 16. §. 6. Reipublicae statum, — qui bone-

dio magis omnibus, quae ad eius dignitatem pertinent, affici debere videatur. Deinde, qui et patrem habuerit amplitudinis tuae studiosissimum, et ipse non paterni magis imperii quam illius in te observantiae hereditate creverit, sciatque praeterea e suis omnibus neminem esse cuiusque ordinis, qui non eodem plane animo sit semperque fuerit, quique honori tuo ex animo atque ex illa summa voluntate non faverit: cui dubium est, quin is, facta ad gloriam tuam ea, quae maxima fieri potuit, accessione, incredibilem quandam ex eo hauserit voluptatem? Postremo, qui sese haud ita pridem cum illustrissimo principe Cosmo Florentinorum et Senensium Duce, gentili tuo, ducta in matrimonium illius filia, affinitate devinxerit; cur non immortaliter gaudeat*), qua ex gente ipse uxorem acceperit, ex eadem, qui universam ecclesiam cum summo imperio regeret, extitisse? Ille vero statim accepto nuncio sese in viam dedisset, neque ullam moram interponendam putasset, quin praesens tibi gratularetur, pedibusque tuis suppliciter advolutus in tua potestate esse se ac semper fore ostenderet, nisi prius perculsis et afflictis necopinata patris sui, optimi ac praestantissimi principis, morte, suorum animis aliquid consolationis adhibendum esse duxisset. Quam quidem excusationem partim inevitabili necessitate, partim naturali pietate submixam, a te, beatissime Pater, aequo animo acceptum iri confidit, quodque multo antea, si licuisset, facturus erat, ad pedes tuos prostratus, te patrem ac dominum agnoscit, tibi se suaque omnia in fidem et clientelam tradit, et ut una cum sententia verborum quoque formulam apud ma-

rum omnium coniunctione et auctoritate consulatus mei *fixus et fundatus* videbatur.

*) Cic. ad Q. fratr. III. 1. §. 9. Quod scribis te a Caesare quotidie plus diligi, *immortaliter gaudeo.*

iores hac in re usitatam retineamus, debitam tibi obedientiam praestat, seque semper non ad fortunas modo suas, verum ad sanguinem quoque et vitam pro huius sanctissimae sedis dignitate profundendam paratissimum fore, omni asseveratione confirmat. DIXI.

PRO ALFONSO II. DUCE FERRARIAE AD PIUM V. PONT. MAX.

ORATIO XII.

HABITA ROMAE V. KALEND. QUINCTIL.

ANNO MDLXVI.

In communi omnium Christianorum principum gaudio, quo eos optatissima summi honoris ad te concordibus horum amplissimorum Patrum suffragiis delati fama cumulavit, Pie V. Pontifex maxime, si praecipuam quandam ac prope singularem Alfonsi secundi Ferrariae Ducis laetitiam exstitisse dixero, vereor, ne quis id magis ex veteri et quotidiana omnium consuetudine, quam quod ipsi praeter ceteros gratum id ac iucundum acciderit, a me dictum arbitretur. Ita enim iam usitatum est, ut omnibus Pontificibus omnium principum nomine eadem illa dicantur, ut et eos qui audiunt verisimile sit ea modo sibi videri audire, quae cuilibet alii eundem adepto honorem dicerentur, et ii, qui dicunt, non tam ex suo sensu orationem depromere, quam ex vetere aliquo libro solemnem et certis conceptam verbis gratulandi summis Pontificibus formulam recitare videantur. Neque vero dubitari potest, quin aequissimum atque honestissimum sit, quemcunque his amplissimus ordo ad ecclesiae gubernacula admo-

verit, quando totum illud negotium non humanis consiliis, sed divini spiritus instinctu atque afflatu administrari certissimum est, eius ut ceteri quoque principes libentissimis animis imperium accipiant, auctoritatem agnoscant, leges observent, se suaque omnia eius potestati tradant ac permittant, eum denique, qui Deo maxime placuit, sibi quoque gratissimum acceptissimumque esse profiteantur. Sed tamen et longe alia illa est animorum alacritas, cum homines eum, quicunque sibi rector divinitus datus est, libenter accipiunt; alia, cum, quem semper ipsi eo munere dignissimum iudicarant, quemque semper toto pectore optaverant, eum divino quoque iudicio probatum vident; et quanquam omnium publice interest, qualis sit Pontifex, non est tamen obscurum, esse quosdam populos quosdamque principes, quorum id privatim multis de caussis maxime intersit. Ex quibus ut unum esse Alfonsum secundum, Ferrariae Ducem, omnes homines intelligant, neque vulgarem illam aut mediocrem laetitiam fuisse, qua ipse accepto Pontificatus tui nuncio perfusus est, idque eo dici, non quod ita dici soleat, sed quod verissimum sit: constitui, si per te liceat, beatissime Pater, primum quidem breviter exponere, cur tibi potissimum boni omnes communibus votis istum honorem mandari et optaverint et optare debuerint; deinde vero quas privatim caussas Alfonsus habuerit, propter quas eximiam quandam ex eo perceperit voluptatem.

Sed quoniam prior orationis meae pars explicari aliter non potest, quin*) de tuis laudibus nonnulla

*) Licet suspicari, Muretum *quin* pro *nisi*, omisso *aliter*, scribentem deceptum esse prava distinctione loci Cic. pro Mil. cap. 24. §. 65. neque aliter facere possunt ii, quibus tota commissa est respublica, *quin* etiam audiendus sit popa Licinius. ubi nunc rectius in hunc distinguitur modum: neque — respublica. Quin etiam fuerit audiendus etc.

dicantur, idque cum aliqua tua molestia fieri necesse est, propterea quod, ut quisque laude dignissimus est, ita minime libenter laudes suas audire consuevit: supplex a te etiam atque etiam peto hanc veniam, Pater optime ac sanctissime, ut quae de virtutibus tuis toto orbe iam pridem sparsa ac disseminata sunt, ea me strictim ac modice attingere ac delibare patiaris. Vos autem, Patres amplissimi, oro atque obtestor, ut si me sublimia humiliter, ampla tenuiter, illustria inornate tractantem, et ex innumerabilibus, quae ad dicendum suppetunt, plurima praetermittentem, pauca proponentem verius quam exponentem audietis, cogitetis cum animis vestris, neque posse quenquam in tam ubere materia omnia persequi, neque ea, quae satis per se splendida et magnifica sunt, ornatu verborum indigere, et mihi eam inprimis cautionem adhibendam fuisse, ne sanctissimi eiusdemque modestissimi principis patrisque nostri aures, quanquam verissimis et omnium sermone celebratissimis, inusitatis tamen et longe multumque supra exempla vulgaria positis laudibus suis offenderentur. Atque equidem, beatissime Pater, ut mea tibi, quantum in me situm est, minime molesta sit oratio, abducam et avocabo eam a persona tua, et de te reticens rem tantum ipsam excutiendam considerandamque proponam. Si quis igitur reperiretur, qui ab ipso ineuntis aetatis principio illud arduum ac cum labore ad virtutem directum iter ingressus, hoc robore animi atque hac indole continentiae esset, ut omnia blandimenta voluptatum respuens et aspernans, nihil in vita expetendum aut magni faciendum putaret, nisi quod esset cum laude et cum dignitate coniunctum*), seque iam tum a corpore quam maxime abstrahens ad divinarum rerum cognitionem cura omni studioque raperetur: quis non facile auguraretur, ex illa

*) Cf. Cic. pro Cael. c. 17 §. 39.

herbescentis adhuc seque paullatim exserentis ingenii teneritate magnas aliquando virtutis ac sapientiae fruges exstituras? Quod si idem, cum se paullum iam corroborasset, ut plane liber ab omnibus impedimentis iter sibi destinatum expeditius conficeret, secederet, segregaretque se a commercio vulgi, et solitariam vitam amplexus nomen daret in eam sodalitatem, quae ex quo primum instituta est, perpetuum quoddam inexhaustae fecunditatis seminarium hominum et doctrina et virtute praestantium fuit: quis non in ea spe, quam iam antea concepisset, magis ac magis confirmaretur? Iam vero, si multos annos in eodem ordine ita vixisset, ut non aequalibus modo suis aut minoribus natu, sed ipsis senioribus exemplum innocentiae et integritatis esset, nullam unquam ullius turpitudinis aut flagitii ne tenuissimam quidem suspicionem dedisset, neque in castigandis aliorum delictis remissus esset, et tamen aliis omnibus facilius ignosceret, quam sibi; pium ac iustum bellum indixisset cum omnibus vitiis, tum praecipue pravis et verae ac Catholicae religioni contrariis opinionibus, multos mortales aut errore lapsos aut ab aliis in fraudem inductos revocasset in viam; obstinatos et pertinaces, ne eorum contagio bonis obesset, repressisset legum habenis et omnes vires suas ad eos exterminandos contulisset, eiusque rei caussa nullam offensionem, nullam simultatem, nullum odium, nullam denique capitis dimicationem sibi unquam defugiendam putasset: nemo, ut opinor, inveniretur, qui non tantum illud virtutis et constantiae lumen in excelso aliquo et illustri loco collocandum arbitraretur. Ad haec omnia si iudicium et auctoritas acris alicuius ac severi Pontificis accederet, qui nulla prorsus alia re quam illa praestanti virtute commotus, eum virum, de quo loquimur, nihil tale ambientem ac ne cogitantem quidem, in sacrosanctum Cardinalium colle-

gium adsciscoret, isque se in illo dignitatis gradu constitutus eundem toto decennio praestaret, quem in aliis vitae partibus praestitisset: quis non ei bonus Pontificatum maximum spe et votis omnibus destinaret? quis non omnes Christiani nominis et animi provincias gaudio triumphaturas, florentesque ac beatas futuras, tali sibi dato gubernatore confideret? Si haec in extremis Galliae aut Hispaniae aut etiam remotioris alicuius provinciae finibus dicerem, pro certo tamen haberem, cognitum iri ab omnibus, te, Pie Quincte, eum esse, quem mea iam dudum notaret ac designaret oratio. Nam quae tandem vitae tuae pars non eiusmodi fuit, ut in ea eum semper reperirent boni, quod imitarentur, nihil reperire possent improbi, quod calumniarentur? Maiori tu et tranquilliori animo paupertatem tulisti, quam ceteri divitias ferunt. Nunquam tu honores secutus es, sed recto semper itinere gradientem et de sola virtute sollicitum, de aliis rebus non laborantem, ipsi te ultro sunt honores consecuti. Nihil te Cardinalatus dignitas immutavit, nisi quod ut tua virtus a pluribus cognosceretur effecit, eandem quam privatus comitatem atque affabilitatem, eundem cultum, eandem vitae ac disciplinae severitatem retinuisti. Una erat omnium vox, neminem esse, qui maiori libertate sententiam diceret, qui minus ad gratiam loqueretur*), qui quae vera rectaque erant constantius aut animosius tueretur. Itaque non in sermone tantum, sed in vultu ipso ac nutu tuo magna inesse putabatur auctoritas. Tanto igitur et tam repentino omnium consensu Pontifex renunciatus es, ut si cui forte adhuc dubium fuerat, hominumne iudicio, an divino numine summi Pontifices crearentur, quod tamen nemini unquam bono

*) Ad modum Graecorum πρὸς χάριν ποιεῖσθαι λόγον dicentium Ciceronis est *ad voluntatem loqui*: Paradox. V. 2. §. 39 pro Quinct. 30. §. 93. Lael. 25. §. 91.

dubium fuit, ea tota dubitatio proximis comitiis sublata esse videatur. Non enim fumosae maiorum imagines*), non invidiosa divitiarum magnitudo, non eblanditae principum commendationes viam tibi ad Pontificatum munierunt. Eadem illa virtus, quae te ab ipsis incunabulis susceptum perpetuo comitata erat, serius omnino et votis nostris et meritis tuis, sed tamen in isto te tandem celsissimo dignitatis inter homines Deo proximae solio suis ipsamet**) manibus collocavit. At haec quidem omnia omnibus Christianis et principibus et populis ingentem laetitiam attulerunt.

Quas autem caussas habuerit Alfonsus II., cur ex eo praecipuum quoddam gaudium caperet, sequitur ut exponam. Non est dubium, quin totius Christianae reipublicae intersit, quam optimos Pontifices creari. Sed tamen id magis quodammodo pertinet ad eos populos, qui reguntur ab ipso Pontifice, quam ad illos, qui procul positi, etiamsi in iis, quae ad religionem pertinent, Pontificis imperio parent, in ceteris tamen a regibus aliisve principibus gubernantur; itidemque inter principes magis ad eos, qui sunt in fide ac clientela ecclesiae, quam ad eos, quibus nulla talis intercedit cum hac sancta et apostolica sede coniunctio. Cum igitur antiquissima et nobilissima principum Estensium familia et antiquitus a Pontificibus Romanis Ferrariam acceperit, et ab eisdem ducali nomine atque auctoritate decorata fuerit, semperque ex eo in huius sanctae sedis patrocinio permanserit: constat, cuiusmodi Pontifices sint, quam amantes religionis ac iustitiae, eorum magis quam multorum aliorum principum interesse.

*) Cic. in Pis. c. I. Obrepsisti ad honores errore hominum, commendatione *fumosarum imaginum*, quarum simile nihil habes praeter colorem.

**) Rectius *ipsa*. Cf. tamen Plaut. Amphitr. prol. 102. et Cic. Verr. III. 1.

Deinde cum ex aliis multis et praecipue ex illustrissimo Cardinali Ferrariensi, patruo suo, Alfonsus II. de tua praestanti virtute cognosset, neque nescius esset, quanto opere et is et frater suus illustrissimus Cardinalis Estensis dignitati tuae vere atque ex animo faverent: fieri nullo modo poterat, ut non et ipse idem evenire cuperet, quod et patruum, quem semper meritissimo plurimi fecit, et fratrem, quem aeque amat ac se ipsum, tanto studio procurare intelligebat. Postremo cum ita natura comparatum sit, ut eos quisque ornatissimos ac florentissimos esse cupiat, quorum caussa plurimum laboravit in plurimaque se ac maxima pericula exposuit*), necesse est insigniter caram esse Alfonso Ferrariae Duci huius sanctae sedis dignitatem, pro qua maiores ipsius tot labores susceperunt, tot discrimina adierunt, toties de vita fortunisque omnibus dimicarunt. Nihil augendi aut amplificandi caussa loquar, Pater beatissime, sed id tantum optima fide testabor, quod, si opus sit, certissimis ac locupletissimis auctoribus probare nullo negotio possum: si ea minutatim persequi velim, quae a principibus Estensibus pro apostolicae sedis auctoritate ac totius Italiae salute fortiter facta sunt, non dies modo me, sed vox ipsa viresque deficient**). Sed, ut omittam ea, quae nimis antiqua videri possunt, — si quidem mille iam anni et eo amplius sunt, cum haec nobilissima familia floret***) aliosque assidue ex aliis principes perpetua quadam serie propagat, — illud certe praetermitti non potest, quod cum Fride-

*) Secutus Ciceronem scripsisset *intulit* (cf. Cic. pro Balbo 10. §. 25.): cum neque *exponere se periculis*, neque *exponere se in pericula* sufficiente auctoritate nitantur.

**) Immo *deficiant*, propter adiectam in antecedentibus conditionem. Cf. Cic. pro Cael. c. 11. §. 29. Futurum absolute positum vid. Cic. de Fin. II. 19. §. 62.

***) Cic. ad Fam. XV. 14. pr. *Multi enim anni sunt, quum ille in aere meo est et a me diligitur.*

ricus Ahenobarbus a Gregorio nono damnatus atque hostis iudicatus, ob idque implacabili adversus ecclesiam Romanam odio flagrans, per Italiam immanissimi latronis more baccharetur, vastaret agros, oppida diriperet, depopularetur, incenderet, non sexui, non ordini, non aetati ulli parceret, caede ac sanguine compleret omnia, administrumque ac satellitem crudelitatis suae haberet Eccelinum, quem non tam inter sceleratos tyrannos, quam inter tetras et immanes belluas numerare merito possumus, utriusque copias non tam numeroso quam valido exercitu fudit ac fugavit Azo nonus Marchio Estensis. Quin etiam cum Salinguerra Taurellus, qui Eccelini sororem in matrimonio habebat, eique in omni scelere geminus erat, Ferrariam vi et armis occupatam et oppressam teneret, miserorumque civium cervicibus praedo crudelissimus incubaret, eiusdem Azonis virtute et armis Ferraria ab illius tyrannide vindicata est. Cuius rei caussa primum quidem universus populus Ferrariensis Azonem ipsum dominum ac principem suum consalutavit; deinde vero Pontifices habita ratione et sumptuum, quos ipse in liberanda Ferraria fecerat, et beneficii, quod ab eo apostolica sedes acceperat, eandem illam urbem ei posterisque eius habendam ac regendam concesserunt. Neque unquam, quoties aliqua sese obtulit occasio, recusarunt principes Estenses, dum pro ecclesia propugnarent, se suaque omnia prompto animo in discrimen opponere*). Quae omnia aliaque eiusdem generis plurima non Ferrariensium tantum annalibus, quorum hac in parte fides alicui

*) Usitatius *se in discrimen offerre*, *discrimini* (*periculis*) *se opponere* (obiicere). Componunt tamen hunc Mureti locum cum Cic. pro Arch. poët. c. 6. §. 14. nunquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes atque in hos profligatorum hominum quotidianos impetus obiecissem. Cf. Cic. pro Mur. 40. § 87. extr.

fortassis suspecta esse possit, sed optimi cuiusque illorum temporum aut etiam inferiorum scriptoris monumentis prodita et testata sunt. His virtutibus domus*) Estensis ad tantam gloriam iam pridem pervenit, ut summi Pontifices, ut Imperatores, ut Hungariae, ut Galliae reges aliique potentissimi principes pulcram sibi ac decoram illius affinitatem iudicarint.

Hae caussae sunt, beatissime Pater, cur Alfonsus II., qui neque pietate in Deum, neque observantia erga sedem apostolicam, neque ulla denique virtute cuiquam ex maioribus suis cedere meditatur, te Pontifice declarato, incredibile quoddam ex ea re gaudium ceperit. Neque quidquam libentius fecisset, quam ut ad te primo quoque tempore veniret, et sanctissimis pedibus tuis advolutus, quantopere tibi et huic sanctae sedi devotus addictusque sit, modis omnibus declararet ac patefaceret, nisi id temporum ratio prohibuisset. Sed cum ita evenisset, ut felicissimi Pontificatus tui principium in id tempus incidisset, quo ipse uxorem domum duxerat, iudicavit te pro tua singulari clementia non iniquo animo laturum, si prius coepta nuptiarum solemnia celebraret, ac cum uxore unum aut alterum mensem commoraretur, deinde ad debitum officium tibi praestandum veniret. Nunc autem aliud interea multo gravius obiectum est impedimentum. Nam cum sceleratissimus ille religionis nostrae hostis Turcarum tyrannus numerosissimo exercitu Hungariae immineat, generosissimus princeps, qui admirabili studio ardeat incedendi assidue per vestigia maiorum suorum, Maximiliano Imperatori, uxoris suae fratri, sponte se in belli ac discriminis societatem obtulit, eique pollicitus est, simul atque accersitus esset, se ad eum nulla interiecta mora cum quantis

*) Simile Graecorum *οἰκία* de gente vel familia. Cf. Plin. ep. I. 14. 6. Virgil. Aen. XII. 59.

posset copiis esse venturum. O vis virtutis, quid non in pectoribus vere generosis efficis! Non dulcedine patriae, quam abitu suo moestam et paventem relinquit, non nuper ductae uxoris caritate, quae sibi eo discedente a visceribus suis distrahi ac divelli videtur, non hostis feritate, non periculi magnitudine retineri fortissimus princeps potest. *Valeant*, inquit, *valeant alia omnia, ubi Christianae reipublicae defensio agitur; indignus sim maioribus meis, si quidquam ei anteponendum putem.* Verebatur autem, si huc iter cepisset, ne interea accideret aliquid, ut statim regredi atque in Hungariam proficisci necesse haberet, neque dubitabat fore, ut haec excusatio sua a te quoque, beatissime Pater, non modo acciperetur, verum etiam commendaretur. Sed quod ipse, si licuisset, praesens facturus erat, idem nunc per hunc illustrissimum Principem ac Marchionem Franciscum Estensem patruum suum facit: quo *) deligere neminem poterat, in quo plus inesset vel fidei vel auctoritatis. Per eum igitur, beatissime Pater, Alfonsus II. Ferrariae Dux eam quam debet tibi et sanctae sedi apostolicae obedientiam praestat, se suaque omnia tibi tradit ac consecrat, semperque se in tua atque huius sanctae sedis potestate fore sanctissime pollicetur. Tu eum vicissim, beatissime Pater, ut ipse te sine ulla dubitatione facturum esse confidit, paterna benevolentia complectere, et quemadmodum ipse semper omnes vires suas ad defendendam tuam et apostolicae sedis dignitatem studiosissime conferet, ita tu eum totamque una familiam Estensem, eximium nobilitatis Italicae florem, non tuendam modo tibi ac conservandam, sed amplificandam etiam in dies ac cohonestandam iudicato. DIXI.

*) Constructio ad sensum, non ad grammaticam rationem relata. Ruhnk. Fuerunt qui *quod* scribendum putarent.

PRO CAROLO IX. REGE CHRISTIANISSIMO AD PIUM V. PONT. MAX.

ORATIO XIII.

HABITA ROMAE ANNO MDLXVI. *)

Si eorum, quae oratione tractantur, magnitudo et praestantia non aliunde, quam ex eius, qui de eis disserit, ingenio et dicendi copia penderetur, magnopere mihi verendum esset, beatissime Pater, ne hodierno die, in hoc augustissimo et ad dicendum amplissimo orbis terrarum loco, splendor ac dignitas maximarum pulcerrimarumque rerum, quarum explicandarum munus mihi mandatum est, ingenii mei tenuitate et orationis inopia imminueretur. Dicturus enim, huius clarissimi viri Oratoris ad te regii iussu, quantum gaudium Rex Carolus nonus, te Pontifice declarato, perceperit, intelligo mihi faciendum esse, ut veteri atque usitato eorum, qui ante me idem munus obierunt, instituto de singulari atque eximia pietate, qua reges nostri multis abhinc saeculis prae ceteris omnibus perpetuo floruerunt, breviter disseram, et non omnia quidem, quod infinitum esset, sed aliqua tamen eorum, quae illi tum pro religione, tum pro huius sanctae sedis defensione pie fortiterque gesserunt, commemorem; ostendam deinde, quanto studio atque ardore animi rex noster iam nunc in hoc ineuntis adolescentiae flore per illorum vestigia gradiatur, quamque sibi huius praecipue laudis principatum appetat ac concupiscat. Quibus expositis, illud quoque facile intelligetur, quantae ipsi curae esse debeat ecclesiae status: qui cum, secundum Deum, ex Pontifice

*) De hac oratione cf. Epist. III. 15. et adnot. Thomas.

potissimum pendeat, quantopere te tali viro his turbulentissimis temporibus divinitus Pontifice creato, sibi praeter ceteros gaudendum arbitretur. Quae omnia si quis ita se tractare posse confidat, ut rerum magnitudini orationis pulcritudo respondeat, eum oportet aut ita exercitatum esse in dicendo, ut facultate sua fretus nihil sibi difficile atque arduum putet, aut ita inexercitatum, ut errore ductus rerum pondera et momenta satis acute atque intelligenter perspicere ac diiudicare non possit. Neque mihi nunc alia ulla res perculsum ac debilitatum hac cogitatione animum erigit ac confirmat, quam quod apud te dicendum est, beatissime Pater, qui et ea sapientia es, ut, quanti quaeque res sit, ex natura ipsius, non ex iis, quae de ea dicuntur, ponderes, et ea lenitate ac mansuetudine, ut eis, qui, potius quam officium deserant, eius onere opprimi malunt, facile ac libenter ignoscas.

Mihi vero memoria vetera repetenti et mentis oculos per antiqua regum nostrorum decora circumferenti, non unde incipere, sed ubi desinere debeam, statuere difficile videtur. Tanta est enim rerum ab eis gestarum magnitudo, tanta copia, ut neque possit quisquam, ne si mentiri quidem velit, maiora confingere, neque, vera consectans, omnia tam brevi temporis spatio persequi, sed aut ab ipso multa, aut ipsum a tempore deseri necesse sit. Nam quae tandem gens in toto orbe terrarum nominari potest, quae semel susceptam Iesu Christi salvatoris*) nostri religionem maiore constantia puram incorruptamque servaverit? quae plures atrocioresve illius

*) Muretus in marg. Aldinae reposuit vocem magis Latinam, *servatoris*. Ruhnk. Vocem *salvator* praeter Nolten. defendere studuit Forcellin. in Lex. his praecipue verbis: „Merito igitur docti viri permulti eos reprehendunt, qui cum de Iesu Christo agitur, *servatorem* potius quam *salvatorem*, vano metu, ne in Latinam linguam peccent, appellare maluerint.“

hostes aut exstinxerit, aut bellica virtute domitos errorem suum deponere seque ad ecclesiae societatem recipere coëgerit? quae apostolicae sedi laboranti tam saepe subvenerit, eamque tyrannorum iniquitate et iniuria oppressam non in pristinam modo dignitatem restituerit, sed tam multis ornamentis affecerit, tam firmis praesidiis muniverit? Omnia, quae ab aliis regibus aut gentibus in hoc genere gesta sunt, si unum in locum collata cum iis, quae nostri gesserunt, comparentur, et numero eorum et magnitudine obruentur. Mille iam anni sunt et aliquanto amplius*) cum Hlodoveus, qui postea Hludovicus vocatus est, primus regum nostrorum, salutari aqua ablutus, nomen in Christi militiam dedit. Neque diu cunctatus, suscepto bello in Visigothos, pertinacissimos haereseos Arianae defensores, eos commisso in Pictonibus praelio vicit, regemque eorum Alaricum manu sua interfecit. Neque multo post haud procul Burdigala reliquias eorum confecit in campo, qui ex eo etiam hodie**) campus Arianus vocatur. Itaque ob id factum Anastasius Imperator honoris caussa tunicam ei purpuream sive, ut tum loquebantur, blatteam misit, simulque coronam auream magni ponderis, admirabili opere perfectam, multis ingentis pretii gemmis unionibusque collucentem, atque eum per legatos non consulem modo ac patricium, sed defensorem Christiani nominis, sed liberatorem imperii, sed generis humani patrem vocavit: felicem praedicans, cuius potissimum manu divina providentia illos urbis Romae eversores, provinciarum vastatores, Dei

*) Cic. de offic. II. 21, Nondum centum et decem anni sunt, cum de pecuniis repetundis a L. Pisone lata lex est, nulla antea cum fuisset.

**) Praeeuntibus Quinctiliano et aliis bonis scriptoribus potius *hodieque*, (M. Tullio) *hodie quoque* vel simpliciter *hodie*.

hominumque hostes cadere voluisset. Ille, ut principem vere magnanimum decuit, munera quidem Imperatoris non repudiavit, sed illam, quam dixi, coronam augustius quiddam et magnificentius esse duxit, quam ut cuiquam mortalium conveniret: dignam rem sacrario, dignam, quae non humano usui, sed divino cultui addiceretur; itaque eam summa cum veneratione in templum Lateranense missam, divo Petro, apostolorum principi, consecravit. Nimirum ut belli principia ex solo divini cultus studio exstiterant, ita victoriae insignia non alibi, quam in celeberrimo aliquo templo, collocari par fuit, ut omnibus saeculis in illo nobili munere non tam illa clarissimarum gemmarum multitudo, quam Hlodovei regis pietas religioque fulgeret. Neque se tanto patre parum dignum praestitit Childebertus: qui Almaricum Alarici filium, cui etiam sanciendi foederis caussa sororem Hlotildem in matrimonium dederat, cum in paterna impietate perstare ideoque in uxorem, quam abducere a catholica religione non poterat, iniurium ac contumeliosum esse cognosset, bello eum persequi non prius destitit, quam et tyrannum ipsum obtruncavit, et populos, qui ei paruerant, ab Arianae opinionis pravitate revocavit. O sancta bella, quae non ad unius hominis ambitionem aut avaritiam explendam, sed ad veram et catholicam religionem latius spargendam suscipiebantur! O felices victorias, quae et victoribus immortalem gloriam et victis aeternam salutem adferebant!

Sed ita magna et memorabilia sunt, quae mihi se ad dicendum offerunt, ut, cum singula intueor, nihil eorum sine flagitio praetermitti posse existimem, ita multa rursus, ut, cum universa contemplor, plurima mihi necessario omittenda esse cognoscam. Dagoberti tamen primi singularem eximiamque pietatem tacitus praeterire non possum: qui, et edicto

proposito, omnes qui fidem catholicam non amplecterentur, intra certam diem aut Galliae finibus excedere aut capitis supplicio*) affici iussit, et in reliquis vitae partibus ita se gessit, ut, qui honores more nostro relatis in divos haberi solent, eos illi post mortem ecclesia decreverit. De Carolo autem Martello quid primum, quid postremum eloquar? Ille Saracenos, ferocissimam et Christiano nomini inimicissimam gentem, profligavit: quorum infinitam quandam multitudinem uno ad Ligerim praelio cecidisse, cum e nostris paucissimi desiderati sint, historicorum monumenta testantur. Ille Frisios, impio falsorum**) deorum cultui deditos et a Christiana religione abhorrentes, repudiata superstitione, Christo initiari coëgit. Ille Visigothos et Saracenos, coniunctis copiis bellum renovare et Narbonensem provinciam occupare ausos, aggressus, agros eorum cadaveribus stravit, fluvios eorum sanguine infecit. Ille, cum Gregorius tertius, Pontifex maximus, rebus suis diffidens, opem eius implorasset, Luitprandum, Longobardorum regem, ab hac urbe obsidenda, sola nominis sui auctoritate deterruit. Sed non omnia persequenda sunt. Vocat enim nos ad se Pipinus, neque me diutius de rebus suis tacere patitur. Hic ille est Pipinus, beatissime Pater, ille, inquam, Pipinus, Patres amplissimi, a quo est Pontificum maximorum auctoritas a contemptu vindicata, opes auctae, potentia stabilita. Etenim, ut ab optimis auctoribus memoriae proditum est, cum Aistulphus, rex Longobardorum, universam Italiam sub imperium suum subiungere me-

*) Abundat vox *capitis;* addidit tamen Sueton. quoque in Galba cap. 12.

**) Lactant. Div. Institutt. I. 16. 3. Nostrum est hoc officium, qui et verum Deum adserimus et *falsos* refutamus. Cic. de N. D. II. 28. 70. Videtisne igitur, ut a physicis rebus bene atque utiliter inventis tracta ratio sit ad commenticios ac fictos deos?

ditaretur, iamque Ravennam et magnam praeterea Flaminiae partem occupasset, Stephanus secundus Pontifex, cum prius opem ab Imperatore Constantino petiisset, atque ab eo neglectus esset, consilium cepit eundi in Galliam ad Pipinum: illum unum et ea pietate esse, ut auxilium sibi libentissime laturus esset, et iis viribus, uti facile posset. Neque eum sua frustrata est opinio. Nam Pipinus et illum excepit iis omnibus honoribus, qui maximi poterant excogitari, usque eo ut ei obviam profectus tria millia passuum pedibus confecerit, manu frenum equi quo ille vehebatur tenens; et cum Alpes incredibili celeritate superasset, transportato in Italiam exercitu, tantum terrorem intulit Aistulpho, ut, collatis signis depugnare non ausus, Ticini se moenibus tueretur: ubi tam diu obsessus est, dum se omnia, quae abstulerat, restiturum, neque unquam Pontifici molestiam exhibiturum, interposito etiam iureiurando, fidem daret. Qua postea neglecta, cum, longe lateque omnia populatus, postremo hanc ipsam urbem obsidione cinxisset, Pipinus, qui tanquam re confecta, in Galliam redierat, in Italiam denuo reversus, virtute et armis perfecit, ut Aistulphus supplex easdem conditiones denuo acciperet; neque prius pedem ex Italia movit, quam praefectura Ravennatium, finibus longe maximis, utpote quibus et Flaminia et Aemilia tota contineretur, Pontifici restituta est. Exstat adhuc tabula marmorea in ea turri, cui Borgiae nomen est, in qua haec omnia olim honoris ergo incisa et perscripta fuisse constat. Ita enim in ea adhuc legitur: PIPINUS. PIUS. PRIMUS. AMPLIFICANDAE. ECCLESIAE. VIAM. APERUIT. ET. EXARCHATUM. RAVENNAE. CUM. AMPLISSIMIS. Pars tabulae, in qua reliqua scripta erant, aut casu aliquo, aut temporum aut hominum iniuria confracta est. At aenea quidem et marmorea monumenta conficere ac consumere lon-

ginquitas temporis potuit: Pipini certe gloriam nulla unquam delebit vetustas, nulla inobscurabit oblivio*). Sentio tantas res multo brevius multoque exilius a me tractari, quam dignitati atque amplitudini ipsarum conveniret. Sed quis modus futurus erat, si quae sic quoque vix a me percursa sunt, iis in singulis immorari atque insistere voluissem? Nunc quoque si de Caroli Magni laudibus disserere vellem, quantus se mihi campus aperiret? Dicerem Aquitaniam, qua haereses denuo efferre se et subcrescere coeperant, ab adolescentulo perpurgatam; dicerem immanissimam Saxonum gentem, semper victam, semper rebellantem, cum inter se constantia Caroli et illorum pervicacia certarent, vix tandem continuo triginta trium annorum bello perdomitam et abiecto idolorum cultu Christi leges accipere coactam; dicerem Italiam vincendo peragratam **), dignitatem Hadriani Pontificis vindicatam, Desiderium Aistulphi successorem, cum eadem quae ille moliretur, oppressum; additam ditioni Pontificiae Corsicam; additos ducatus Spoletanum et Beneventanum; additum quidquid Lucam et Parmam interiacet. Neque praeterirem reditum in Italiam, et Leonem tertium Hadriani successorem in sedem suam, fractis et obtritis hostium ecclesiae viribus, restitutum. Illa vero quanto pleniore ore laudarem, relicto amplissimo et florentissimo regno, susceptum iter impeditissimum et difficultatis

*) Respexit haud dubie Moretus locum Ciceronis ex Philipp. IX. c. 5. nulla eius legationem posteritatis *inobscurabit oblivio.* ubi ipse tamen ex Vaticano suo rescripserat *obscurabit*, quod optimi quique editores approbaverunt. Cf. Cic. pro Marc. c. 9. extr. esse te talem, ut tuas laudes *obscuratura* nulla unquam sit oblivio. Plin. Panegyr. c. 55. §. 9.

**) Liv. XXXV. 12. *peragratusque* orbis terrarum victoriis eius gentis. Vellej. Paterc. II. 89. 6. Flor. II. 17. 12. II. 7. 6. Sueton Cal. 37. 3.

ac periculi plenum, et ducto per tam varias gentes validissimo exercitu, terram illam, quae vagitus Iesu Christi nascentis excepit, quae eum concionantem audiit, admirandis operibus certissima divinitatis suae signa dantem obstupuit*), spectavit sublatum in crucem et suo sanguine peccata nostra expiantem, ex impiorum manibus ereptam et recuperatam**). Talia quamlibet multa dicerem, multa tamen necessario praeterirem, summa omnia et illo nobili Magni cognomine maiora. Quod si vellem ulterius progredi, et tum quae priscis temporibus Hludovicus Pius, Philippus primus, Hludovicus Crassus, Philippus Augustus, Divus Hludovicus, alii reges, tum recenti memoria Franciscus primus, Henricus secundus, Franciscus secundus religionis et sedis apostolicae caussa fecerunt, exponere; commemorarem, quam multi ex eis ad eam defendendam in Italiam cum exercitu venerint, quam multi Pontifices laborantibus rebus suis in Galliam confugerint, quam multa concilia, cum alibi nusquam possent, in Gallia tuto ac libere celebraverint: multorum dierum multorumque voluminum, non unius horae et unius orationis negotium esset. Ob quae omnia semper summi Pontifices et quoscunque potuerunt honores habuerunt regibus nostris, et ex omni antiquitate in scriptis suis eos omnibus exquisitissimis laudibus extulerunt. Exstat epistola D. Gregorii ad Childebertum regem, cuius hoc principium est: *Quanto ceteros homines regia dignitas antecellit, tanto ceterarum gentium regna regni vestri culmen excellit.* Innocentius tertius reges Gallorum, prae ceteris totius orbis regibus ait semper apostolicae sedi, ut ipsius verba ponam, *obsequiosos et*

*) Cassiod. Variar. II. 39. infert et alia, quae multo grandius *obstupescas.*

**) Expeditionem Caroli M. in terram sanctam commenticiam et fabulosam esse, nunc satis constat. Ruhnk.

devotos extitisse. Honorius tertius eosdem *opposuisse se tanquam murum inexpugnabilem pro populo Christiano.* Gregorius nonus *regnum Galliae*, ait, *esse quasi pharetram, quam Christus sibi circa femur accinxit, ex qua sagittas electas extrahens, ipsas, ut sibi gentes et regna subiiciat, in arcu*, ita enim loquitur, *brachii potentis emittit.* Regem Galliae Gregorius primus *regem catholicum et praecellentissimum filium suum;* Gregorius IX. *Christianissimum inter omnes Christianos;* Innocentius IV. *catholicum principem et Christianissimum regem;* Urbanus quartus *principem inclyta devotione praeclarum, principem Christianissimum praecellentium meritorum, athletam Christi strenuum et sollicitum fidei Christianae defensorem* vocat. Quae omnia honoris et dignitatis plenissima nomina et illum, quem tot saeculis obtinuerunt atque obtinent, inter omnes reges principem locum, reges nostri, non aut ambitione sua aut aliena assentatione consecuti sunt; sed ipsi suis sibi laboribus, suis periculis, suo sudore ac sanguine compararunt.

Ab iis igitur maioribus ortus Carolus nonus nihil aliud sibi studio habet *), nihil aliud dies noctesque curat ac cogitat, quam quomodo possit eorum quam simillimus evadere, et quam nobilitatem a maioribus accepit, eandem tradere posteris suis insigni aliqua accessione cumulatam. Quam ad rem divinus adolescens et ipse per se naturali quodam impetu animi fertur, et assiduis Catharinae matris, omnium, quas hodie sol adspicit, sapientissimae ac praestantissimae mulieris vocibus incitatur. Itaque in iis acerbitatibus, quas superioribus annis pertulit Gallia, habuit tamen aliquod solatium ex pulcerrimo spectaculo, matris omnia recta et salutaria suadentis, et filii omnibus maternis consiliis libentissime obse-

*) Terent. Adelph. III. §. 23. Utrum *studiose id sibi habet* an laudi putat fore, si perdiderit gnatum.

quentis. Quam multae ex eo adhuc puerulo auditae sunt voces, erumpente foras seque iam tum patefaciente natura, quae et excellens acumen ingenii et indolem virtutis omnia mox egregia exempla éditurae indicarent? Quarum ego si nonnullas proferre instituam, facile convincam, neque Cyri illius veteris, neque Alexandri Magni dicta quaedam in pueritia, quae in admiratione sunt, ullo modo esse cum Caroli dictis comparanda. Sed nihil dictis opus est, ubi facta ipsa loqui quodammodo videntur. Quis est enim hodie in terris locus, qui non audierit, quibus haud ita pridem Gallia procellis ac tempestatibus agitata sit? Nam cum inaudita quadam ante hoc tempus calamitate multorum ex nostris hominibus animos nefariae quaedam et exsecrandae opiniones occupassent atque ita in eis insedissent, ut ipsi nihil sibi non tentandum putarent, quo nobilissimum regnum ab ecclesiae communione et ab huius sanctae sedis obedientia*) abducerent, tanta ex eo consecuta est rerum omnium perturbatio, ut toti Galliae ultimum — quod impiorum potius capiti sit!**) — venisse exitium videretur. Videre erat eadem in domo filios a patribus, fratres a fratribus, viros ab uxoribus propter hanc de religione dissensionem capitali odio dissidentes. Neque se privatis parietibus continuit mali vis. Inita occulta primum, mox étiam aperta adversus Deum, adversus regem et reginam, adversus omnes recté sentientes scelerata consilia. Perdîti quidam ac nefarii homines, quos illa furens turba, quasi nuper coelo delapsos novi evangelii doctores, séquebatur, con-

*) Plin. H. N. VIII. 1. *imperiorum obedientia;* de obsequio et indulgentia in corpus: Cic. de Legg. I. 23. §. 60. quum animus — a *corporis obsequio indulgentiaque* discesserit etc.

**) Cael. ap. Cic. VIII. ad Fam. I. §. 5. Te subrostrani, *(quod illorum capiti sit!)* dissiparant perisse. Terent. Phorm. III. 2. 6.

vocatos suos, nocturnis concionibus ad contemnendos magistratus, ad regium imperium tollendum, ad occupanda oppida, ad caedem et sanguinem, ad rapinas et ad praedas incitabant. Horum vocibus, quasi quibusdam furiarum facibus, cum accensa impiorum pectora essent, itum est ad arma; occupatae improviso opulentissimae ac munitissimae urbes; interceptae regiae pecuniae; direptae bonorum fortunae; ipsi aut expulsi aut occisi; antiquissima et religiosissima templa partim spoliata, partim inflammata, partim diruta et solo aequata; quae deiecta non sunt, in iis ea patrata, quae commemorari sine horrore non possunt. O illorum temporum vel memoriam ipsam acerbam ac luctuosam! cum de legum auctoritate sceleratorum audacia triumphabat; cum prostratae religioni victrix insultabat impietas; cum tremefactis omnibus bonis et optimo quoque pessima omnia metuente, volitantium huc illuc et in publicis ruinis bacchantium improborum voces undique audiebantur. In his tantis malis ac difficultatibus Carolus rex plura se et difficiliora propugnandae religionis caussa fecisse ac praestitisse, quam quenquam alium ex omni memoria principem, vere ac merito gloriari potest. Omnes enim alii in externos bella gesserunt, hic suis bellum inferre coactus est; alii et a suis et ab alienis adiuvabantur, hunc et sui et alieni oppugnarunt; aliis, si vincerent, proposita erat praeter gloriam imperii ac potentiae suae amplificatio, sin vincerentur, erat quo se reciperent; huic, sive vinceret, spectanda magna strages suorum, cum insigni virium suarum imminutione, sive casu aliquo vinceretur, regno fortassis carendum fuit. Et haec tamen omnia eum non deterruerunt, quo minus urbes suas obsideret, earum moenia tormentis bellicis quateret, agros popularetur, obsessos commeatibus intercluderet, praelia, in quibus multi fortissimi imperatores militesque ceciderunt, com-

mitteret; omnia denique in solo suo faceret, quae in hostili fieri solent. Neque, ut opinor, aliud bellum aetate nostra gestum est, in quo, quidquid ex utraque parte periret, uni periret. Quanquam autem messes se suas, ut dicitur, urere*) intelligebat, tamen, quoniam integritas religionis aliter conservari non poterat, omnia sibi perferenda esse statuebat. Reginae autem in illis tumultibus quod studium, quae sollicitudo, quae concursationes fuerunt? Quid non illa tentavit, quid non molita est, ut omnia quam minimo damno componerentur, ut et conservaretur catholica religio, quod semper ei praecipuum fuit, et quam minimum sanguinis funderetur? In quo fecit rem gentis suae nomini mirifice congruentem. Medicata**) enim est consilio ac prudentia sua communibus totius Galliae malis, et eam se difficillimis temporibus praestitit, ut non iam verius mater regis, quam mater regni nominari meritissimo possit. Eius enim praecipue et aliorum regni sui procerum consiliis, et virtute fortissimorum imperatorum ac militum suorum, quorum alii occubuerunt, alii adhuc superstites sunt, Carolus rex Galliam ex atrocissima tempestate servavit, et in eum, in quo nunc est, statum redegit. Quod si nondum omnia, quo vellemus, plane perducta sunt, cogitare debemus, bene agi cum iis, qui tam graviter aegrotarunt, cum, etiam si nondum recuperarunt pristinam firmitatem, salus tamen eorum in tuto est. Etiam prudentes medici solent ex male affectis corporibus vitiosos humores paullatim educere, ne, si semel universos exhaurire voluerint, quos sanare conantur, occidant. Non est verendum, ne faciliora non perficiat is, qui iam difficiliora

*) Tibull. I. eleg. 2 extr.
At mihi parce, Venus; semper tibi dedita servit
Mens mea: quid *messes uris acerba tuas?*

**) Puerilis lusus in nomine gentis Mediceae. Kuhnk.

perfecit. Idem tandem erit exitus horum tumultuum, qui fuit eorum, quos olim Albigenses D. Hludovici temporibus concitarunt. Duodecim annos natus erat D. Hludovicus, cum ad regnum vocatus est. Carolum, aliquanto etiam minorem natu, fratris mors in regio solio collocavit. Tum Blanca, regis mater, et filium sanctissime educabat, et propter teneram illius aetatem, ipsa Galliam administrabat. Horum munerum utroque ita Catharina perfuncta est, ut omnes nihil perfectius fieri potuisse fateantur. Tum Albigenses, pueritiam regis occasionem suam rati, omnia in Gallia permiscere tentarunt. Albigensibus multo tetriores nostrorum temporum haeretici, eadem spe delusi, regem regno, regnum religione spoliare studuerunt. Illi cum saepe victi neque quiescere, neque ad sanitatem redire vellent, exstincti tandem deletique sunt. Non alia hos quoque fortuna, nisi resipiscant, consequetur. Ad errores Albigensium confutandos et ad multorum animos eis liberandos D. Dominici conciones et vitae sanctitas incredibiliter profuerunt.

Non minus te, beatissime Pater, qui et in D. Dominici familia educatus es et illum moribus refers, et singulari in nos Dei beneficio summam in terris auctoritatem obtines, Carolus rex ad hos exitiosos errores tollendos profuturum esse confidit. Novit enim eximiam integritatem vitae tuae; novit perpetuum purgandae ecclesiae studium; novit labores in exstirpandis haeresibus ab ineunte aetate susceptos; novit animum nihil nisi de Deo et de utilitate publica cogitantem. Neque nostris ignota sunt, quae tu ad mores hominum corrigendos et ad auferendam improbis omnem maledicendi occasionem et iam fecisti et quotidie facis. Refrenatas libidines, repressam et cohibitam luxuriam, expulsa nequitiae instrumenta, sublatam penitus omnem ecclesiasticarum rerum nundinationem, compositos et iussu et exemplo tuo

aliorum mores, mutatam in melius*) urbis faciem, nos vidimus, illi audierunt. His omnibus ex rebus Carolus rex incredibile gaudium cepit, et ut, quod facis, quam diutissime facere possis, a Deo optimo maximo votis omnibus petit. Quem animum suum ut tibi patefaceret, legavit huc clarissimum et nobilissimum virum, Iustum Turnonium, comitem Russilionis, magni illius Francisci Cardinalis Turnonii, cuius memoriam et tibi, beatissime Pater, et vobis omnibus, Patres amplissimi, gratam esse ac iucundam scio, fratris nepotem, hominem, ut omnia uno verbo complectar, suo genere dignissimum: cuius egregiam virtutem et saepe alias et proxime in illo memorabili adversus haereticos praelio spectatam rex ipse amplis et honorificis praemiis prosecutus est, cooptato eo in equites ordinis sui et quinquaginta cataphractis equitibus praeesse iusso. Per eum Carolus rex, beatissime Pater, sibi et toti ecclesiae de tuo Pontificatu gratulatur; te verum Iesu Christi vicarium, verum Petri successorem non dubitanter agnoscit; tibi et huic sanctae sedi vere atque ex animo quam debet obedientiam praestat ac defert, et ut certo sperat, se in omnibus, quae a te praestari poterunt, a te adiutum atque ornatum iri, ita se omnes vires suas ad ecclesiae et sedis apostolicae defensionem semper promptissimo animo collaturum neque hac in re cuiquam mortalium concessurum pollicetur. DIXI.

*) Tibull. III. 4. 95.

Haec Deus *in melius* crudelia somnia *vertat.*

Quinctilian. I. 1. 5. Nam *bona* facile *mutantur in peius:* numquando *in bonum verteris vitia?* Plin. ep. IX. 39. pr. reficienda est mihi aedes Cereris in praediis *in melius* et maius. Sueton. Vespas. 17. civitates afflictas restituit *in melius.* Cic. pro Rosc. Amer. 26. §. 103. Videte nunc, quam *versa et mutata in peiorem partem sint omnia.*

PRO SIGISMUNDO AUGUSTO REGE POLONIAE AD PIUM V. PONT. MAX.

ORATIO XIV.

HABITA ROMAE XIIX. KALEND. FEBR. ANNO MDLXVII.

Quanto opere gavisus sit universus orbis Christianus, posteaquam auditum est, summum honorem, iam pridem summis virtutibus tuis debitum, tandem aliquando tibi divinitus delatum esse, Pie Quinte, Pontifex maxime, vel ex hoc intelligi potest, quod concepti ex ea re gaudii vis non vicinarum se regionum ac provinciarum finibus continuit, sed solis instar, omnia, simul ut exortus est, sua luce complentis, ad remotissimas gentes et posita in ipsis Christianae ditionis finibus regna admirabili celeritate penetravit. Neque vero ei contigit, quod ventis solet, qui cum, unde oriuntur, ibi vehementissimi sint, ad longinqua fracti fere debilitatique perveniunt; sed quod ingentibus vastisque fluminibus: quae cum ab ortu ipso magna sint, perpetuo tamen aucta et tumefacta progressu, eo maiores undas volvunt, eo amplioribus ac capacioribus feruntur alveis, quo a fontibus ac capitibus suis longius recesserunt. Ut cum aliis permultis nominibus beatissimum te omnium mortalium praedicare liceat, tum hoc non minimum sit, quod ex honore tibi habito et ad illos, qui eum tibi decreverunt, immortalis gloria et ad omnes bonos, qui eum tibi delatum audierunt, incredibilis laetitia redundarit. Ac ceteri quidem viciniores principes ac populi quanta omnes animorum alacritate recentem Pontificatus tui nuncium acceperint, ex legatis, quos ad te gratulandi caussa suo quisque tempore miserunt, cognoscere potuisti: hodierno

autem die intelliges, etiam in illis regionibus, quibus Christianorum imperium terminatur, quanto gaudio pii omnes exsultaverint, quas inter se gratulationes fecerint, quanto consensu meliora et prosperiora omnia sperare coeperint, cum, quo iam pridem sanctitatis tuae fama pervenerat, eodem te in istam celsissimam dignitatis atque honoris sedem adscendisse, perlatum est. Potentissimus enim idemque religiosissimus princeps, Sigismundus Augustus, rex Poloniae, quam iucundus et exoptatus sibi suisque populis eius rei nuncius acciderit, testari cupiens, ea de caussa legavit huc illustrem virum, Petrum Barzium, senatorem regni, ex quo haec omnia non minus certo cognosceres, quam si regis ipsius non os modo intueri et sermonem audire, verum etiam penitus perspicere intimos sensus animi posses. Is cum mihi mandaverit, ut hodie apud te, in hoc dignitatis maiestatisque plenissimo coetu, et de regni antiquitate atque amplitudine et de rebus, quas multis abhinc saeculis Polonorum reges ad Christiani imperii fines tum tuendos, tum propagandos sine ulla propemodum intermissione gesserunt, et de ipsius Sigismundi Augusti regis pietate, animi magnitudine, fortitudine ac constantia, deque quotidianis pro Christiana republica laboribus ac periculis dicerem: quaeso obtestorque te, beatissime Pater, tribue mihi hoc beneficium, ut, dum haec summatim persequor, orationis meae cursus aura lenitatis ac facilitatis tuae adiuvetur. Maximas res memoratuque ac cognitu dignissimas afferam, et quanquam notas atque illustres tum suopte splendore ac magnitudine, tum propter regiae fortunae sublimitatem, quae magnorum et potentum regum actiones obscuras esse non patitur, tamen eo minus pervulgatas, quod Polonorum gens semper in praeclaris rebus gerendis, quam in iis quae gessisset memoriae prodendis occupatior fuit, semperque maiorum suorum virtutem imitari quam

celebrare gloriosius duxit. Atque ut, unde proposui, exordiar, et Poloniae rex quam longe lateque dominetur, expediam, tota illa Germaniae pars orienti soli propior, quae est inter fluvios Guttalum, quem hodie Oderam vocant, et Vistulam, qui antiquis temporibus Germaniam a Sarmatia dividebat, et Sarmatiae quantum est a Vistula ad Borysthenem, et a ponto Euxino usque ad sinum Venedicum, inter quos plus mille Italica passuum millia interiecta sunt, illius imperio continetur. Regio prope tota aequa et plana, multis magnisque fluminibus et ad fertilitatem et ad mercaturas commodissimis irrigua, rebus ad vitam necessariis usque ad abundantiam dives, habitatorum autem ea multitudo, ut, cum equitatus regius ex solis nobilibus constet, centum quadraginta equitum millia armare et in aciem secum, si res ferat, educere rex Poloniae possit. Homines natura fortes et animosi, quique non facile aut voluptatibus molliantur aut periculis terreantur. Mortem per decus obitam immortalitatis instar, vitam per dedecus retentam quavis morte peiorem putant. Ignominiam ut fugiant, nihil non fecerint; ut mortem, nihil. Haec hominum, haec locorum ingenia. Cinguntur autem omni propemodum ex parte ferocissimis gentibus et partim ab ecclesiae communione dissociatis ac diremptis, partim apertis et capitalibus Christiani nominis hostibus, ut in illo confinio, tanquam in communi quadam arce ac propugnaculo, fortissimi viri ad sustinendam et propulsandam barbarorum immanitatem et ad agendas perpetuas pro Christianis omnibus excubias divino consilio constituti ac collocati esse videantur: quo essent ceteri Polonorum virtute tecti, Polonorum laboribus quieti, Polonorum periculis tuti. Neque mihi videor quidquam a suscepto munere facturus alienum, si breviter exposuero*), quemadmodum illos Deus ante sexcen-

*) Potius *exponam*.

tos abhinc annos,*) discussis errorum, quibus involuti erant, tenebris, ad evangelii lucem perduxerit. Quod dum facere ingredior, adeste quaeso animis, quicunque corporibus adestis, et in re maximi momenti divinae bonitatis ac sapientiae magnitudinem considerate.

Omnes fere magnae et memorabiles in rebus humanis mutationes aliquanto antea aut uno aut pluribus illustribus ac notabilibus signis divinitus portendi ac praesignificari solent. Cum igitur tempus illud appropinquaret, quo se Deus Polonis patefacere eosque impia superstitione purgatos coelesti doctrina imbuere statuerat, adventantis iam et instantis salutaris illius mutationis hanc, quam mox audietis, significationem dedit. Imperabat Polonis Ziemomislus, Lesci filius, princeps (quatenus haec convenire in hominem non Christianum queunt) et iustitiae et clementiae et beneficentiae et aliarum virtutum laude cumulatus, et in quo nihil praeter Christi cognitionem desiderares. Huic, cum multos annos sine liberis esset, graviterque ea re angeretur, tandem natus est filius, sed oculis captus, ita ut non facile diiudicari posset, maioremne dolorem percepisset ex orbitate, an perciperet ex unici filii caecitate. Omnia remedia, omnes medicorum conatus mali pertinacia elusit. Iam ad septimum annum pervenerat puer, eique patrio quodam ritu primam comam tonderi nomenque imponi oportebat, cum praeter omnium spem subito oculis uti coepit. Incredibili laetitia perfusus pater convocatos ad se hariolos consulit, quid ex tam admirabili successu filio suo, quid toti Poloniae portenderetur? Respondent, eo imperante, Poloniam mirabiliter illustratum iri. Ex ea spe atque omine puero nomen inditum Miecislao, quod gentis lingua significabat eum, qui sibi gloriam

*) Veterum exemplo scribendum fuit *ante hos sexcentos annos* vel *abhinc annos sexcentos*.

gladio pariturus esset. Nullo enim alio modo illustrari posse Poloniam, quam bello et armis cogitabant. Iam adoleverat Miecislaus; iam ad virilem aetatem pervenerat; iam mortuo patre rerum potiebatur; et ceteris quidem virtutibus patri non absimilis, nihil ceteroqui bello egregium aut memorabile gerebat: ita ut tota Polonia et se credulitatis, et vanitatis vatum suorum responsa damnaret. Sed maius quiddam, quam quod illi suspicati erant, parabat Deus. Miecislaus, ductis barbarico more septem uxoribus, nullos tamen ex ulla earum liberos procreare poterat. Interea fundente se ac spargente quotidie latius Christiana religione, pervenerant et in Poloniam sancti quidam viri: qui aut solitariae vitae, ut quietioris et ad res divinas sine ullo impedimento contemplandas aptioris studio ducti, aut periculorum metu in abditis et remotis silvarum recessibus delitescentes, Christo, ut poterant, serviebant. Horum quibusdam in animum immittit*) Deus, ut ad principem adeant, eique polliceantur et liberos et alia multo maiora, si repudiato falsorum numinum cultu Christum verum Deum agnoscere et traditam ab eo doctrinam suscipere vellet. Ipse quoque divini spiritus repentino tactus afflatu, promptum se ac facilem salutaribus illorum monitis praebuit. Neque longius res ducta est, quam dum prima ac praecipua religionis nostrae capita edoceretur. Quae ut percepit, magna pompa ac celebritate publice baptizatus brevi tempore totam Poloniam ad Christianam pietatem et exemplo suo incitavit et cohortationibus ac praemiis allexit, et minis ac suppliciis adversus pertinaces propositis perpulit. Tum demum cognitum est, quod Miecislaus totos septem annos caecus fuisset, significatam esse hoc modo diuturnam Polonae

*) Cic. pro Mil. 31. §. 84. cui primum *mentem iniecit*, ut etc. ibid. 33. pr. Hic *mentem dederunt* illi perdito ac furioso, ut huic faceret insidias.

gentis caecitatem: quod, omnibus humanis auxiliis frustra tentatis, tandem divino beneficio lucem aspexisset, fore ut populi quoque caecitas nulla humana ope sanabilis divinitus depelleretur. Neque vana fuit hariolorum praedictio: eo enim rerum potiente, Polonia splendore divini luminis illustrata est. Notum est autem, interdum fieri, ut etiam superstitiosi et impii homines, Deo permittente, vera vaticinentur. Neque temere inditum nomen: gladio enim sibi et suis gloriam peperit, non quidem ferreo aut ulla ex alia materia confecto, sed gladio illo utrinque acuto, gladio spiritus, quod, ut ait Paulus*), est verbum Dei. Ut autem ab ea ecclesia, quae ceterarum omnium mater ac magistra est, Christiane vivendi leges acciperent, et ex eo fonte haurirent, unde nihil non purum et incorruptum hauriri potest, legatos miserunt ad Ioannem Pontificem eius nominis tertium decimum, per quos et eum, ut communem totius ecclesiae pastorem, venerarentur, et ab eo sibi peterent episcopos mitti, a quibus regi, et quae sibi credenda quaeque facienda essent, cognoscere accuratius possent. Misit ille Italorum hominum spectatae probitatis et eruditionis idoneum numerum: qui primi novellas illas ac teneras nuper in horto Christi depactas ac consitas plantas copiosis sanctorum praeceptorum imbribus irrigarunt. Huius Miecislai soror Adleida, cum Geisae, Ungarorum principi, nupta esset, cohortationibus suis perfecit, ut ipse quoque cum tota Ungaria Christi sacramento adigeretur. Neque vero eius filius Boleslaus primus, Poloniae rex, aut maioribus suis laude bellica, aut patri propagandae religionis studio cessit: qui suscepto adversus Saxonas bello, et ea, quae illi dudum Polonis ademerant, recuperavit, et cum universam illam oram ad Albim et Salam fluvios, et Chersonesum

*) Ep. ad Eph. VI. 17. *δέξασθε — τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, ὅ ἐστι ῥῆμα θεοῦ.*

Cimbricam, quae hodie Dania vocatur, sub imperium suum subiunxisset*), ut ostenderet, eam se victoriam Christo quaesiisse, non sibi, nihil in victos acerbe aut crudeliter statuit, sed cum eos ad accipiendam Christi doctrinam compulisset, fixis memoriae caussa in Salae ripa tribus ferreis columnis, in Poloniam se recepit. Numquid igitur, ea laude contentus, otio se postea tradidit? Immo vero declaravit, nunquam desidem atque ignavam esse virtutem; nullas ei esse a praeclaris actionibus ferias; fortes et constantes viros honestorum laborum ac munerum perfunctione, non ad quietem invitari, sed ad alia ex aliis assidue suscipienda incitari. Nam cum Prussi aliquot ante annis divum Adalbertum interfecissent, eiusque corpus quidem ipse aequo auri pondere a barbaris redemisset, (mirum hoc quoque pietatis argumentum; sed in tanta temporis angustia multa necessario praetermittenda sunt) caedis autem ultionem in aliud tempus distulisset: tunc demum ratus advenisse tempus illud, cum et puniendâ eorum audacia et armis frangenda pertinacia esset, bellum eis intulit, neque magno negotio victor, non aliam eis poenam imposuit, quam ut erroribus suis depositis Christo initiarentur. Hic mihi, beatissime Pater, venit in mentem, quod olim a quodam Graeco imperatore dictum est, qui a suis in exsilium pulsus cum apud hostes, ad quos confugerat, multo lautius ac magnificentius haberetur quam apud suos, *Perieramus*, inquit, *nisi periissemus***). Ita enim et qui ab illo principe vincebantur dicere poterant, se, nisi ab eo victi essent, peri-

*) Cic. in Verr. lib. I. 21. §. 55. quid de L. Mummio (loquar), qui — urbes Achaiae Boeotiaeque multas *sub imperium populi Romani ditionemque subiunxit?*

**) *Ἀπωλόμεθ' ἄν, εἰ μὴ ἀπολώλειμεν.* Plutarch. Apophth Tom. VI. Rsk. pag. 705. Imperator ille Graecus fuit Themistocles. Plut. in vita Themist. c. 29. in Mor. pag. 328. F. 602. A. (Rsk. Vol. VII. pag. 301. et VIII. pag. 374.): *ἀπωλόμεθ' ἄν, εἰ μὴ ἀπωλόμεθα.*

turos fuisse. Quid ego iam, ut Pomerani a Boleslao tertio, Prussi a Boleslao quarto ad Christum, a quo defecerant, revocati sint, persequar?

Rerum me copia, beatissime Pater, inopem consilii reddit. Quod si in me ulla dicendi vis ac facultas esset, optarem equidem aliquam mihi non tam uberem ac copiosam ad dicendum materiam dari, ut in singulis eius partibus accurate percensendis, copiose exornandis, artificiose exaggerandis, iactare atque ostentare me possem. Nunc enim, ut pictor, cui in exigua tabella ingens aliqua multitudo hominum exprimenda est, nonnullorum vultus tantum atque ora, multorum summa modo capita ostendit, totum reliquum corpus abscondit, ita me, cui innumerabilia Polonorum regum ac populorum aeternis dignissima laudibus facta in angustum unius brevissimae orationis curriculum concludenda sunt, multa, quae, si pandi explicarique possent quasique spectanda proponi, incredibilem admirationem excitarent sui, delibare modo et attingere, multa etiam significare potius, quam ostendere, necesse est. Ideoque ne de bello quidem, quod Boleslaus quintus, cognomento Pudicus, adversus Iazygas, qui hodie partim Valachi, partim Ungari sunt, gessit, copiosius dicam: tantum quasi praeteriens*) admonebo, eum, cum gentem illam ferocissimam devicisset, illos omnes, quorum virtuti, ut ait vetus poëta**), fortuna belli pepercerat, quasi opima quaedam spolia Christo consecrasse, neque aliud eis, quam ut Christiani fierent, imperasse. Ad Iagellonem enim, Sigismundi Augusti proavum, festinat animus, cuius

*) Cic. Div. in Caecil. c. 15. extr. sic breviter, quoniam non consulto, sed casu in eorum mentionem incidi, *quasi praeteriens* satisfaciam universis.

**) Ennius apud Ciceronem de offic. I. 12. extr.
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.

admirabili inusitataeque virtuti utinam par a me adferri posset orationis genus! Sed ita prorsus existimo: omnes, qui ubique sunt, eloquentissimos homines, si communi studio ad eum celebrandum quidquid habent in dicendo virium conferant, omnia tamen illius dignitate inferiora dicturos. Id ita se habere, eos, qui me attente audire non gravabuntur, facile cognituros esse confido.

Lituania, beatissime Pater, amplissima et fortium virorum feracissima regio, ceteris finitimis populis ad religionem Christianam adductis, in veteri superstitione perstabat. Colebant autem eius provinciae homines ignem pro Deo, ei aras, ei templa ponebant, eum summa diligentia in celeberrimis quibusque oppidis perpetuum asservabant. Fulmini quoque divinitatem quandam inesse credebant, idque sua lingua Deum Percunum nominabant. Sed et lucos et selectas quasdam in silvis eximiae proceritatis arbores venerabantur ut Deos. Viperis quoque et aliis serpentibus eundem tribuebant honorem. Qui quid horum violasset, inexpiabile ab eo scelus conceptum putabant. Cum hoc per se miserabile erat, talem tantamque provinciam tanto tempore in tanta errorum foeditate versari, tum illud accedebat incommodi, quod gens bellicosa et ferox finitimos sibi Christianos quotidianis incursionibus lacessens, nunquam quiescere patiebatur. Ei genti annos abhinc amplius ducentos viginti imperabat Iagello, idemque praeterea et Samogitiam et magnam Russiae partem obtinebat, fortis et strenuus princeps, et quanquam religionis nostrae mysteriis nondum initiatus, tamen, ut qui Christiana matre genitus esset, animo ab ea non prorsus alieno. Cum igitur per id tempus mortuo Hludovico, Ungariae et Poloniae rege, regni proceres de Heduigi eius filia, ad quam regnum delatum erat, in matrimonium collocanda deliberarent, ecce ab Iagellone legati, qui renunciarent, eum cum

omnibus suis velle Christianum fieri, petere, ut sibi Heduigis uxor daretur: hoc si fieret, paratum esse omnes ditionis suae provincias cum Poloniae regno ea lege coniungere, ut nunquam divellerentur. Quam lubentibus animis Poloniae proceres eam legationem audierint, nihil opus est dicere. Sustulerunt manus ad coelum et gratias egerunt omnium bonorum auctori Deo, qui tandem illorum populorum misertus, eam mentem immisisset Iagelloni. Ipsa tamen Heduigis, in qua eximiam formae pulcritudinem singularis modestia aequabat, nihil de matrimonio suo sine matris auctoritate statuere voluit, totamque rem ad illius voluntatem reiecit. Missi ad eam oratores in Ungariam, quo se mortuo viro contulerat, quibus illa responsum dedit pietatis et prudentiae plenum: longe a se abesse eam mentem, ut quidquam impedire vellet, quod et ad amplificandum regnum Poloniae et ad religionem latius spargendam pertineret. Cogitarent Poloni et in commune consulerent, reque mature deliberata id facerent, quod et Deo acceptissimum et regno utilissimum putarent fore. De procerum igitur sententia, constituto ad nuptias celebrandas die, Cracoviam magno septus comitatu venit Iagello, et quia fortassis a matre puer acceperat, sanctos illos reges, quorum memoriam nuper ecclesia recolebat, ad adorandum Christum recens natum non sine muneribus venisse, ne ipse quidem immunis ad Christum venire voluit, eique pro munere non thus, non aurum, non myrrham, sed fratres suos, quos secum baptizari voluit, sed Lituaniam, sed Samogitiam, sed Russiam, sed omnes uno verbo, quos in potestate habebat, populos obtulit. Quam iucundum illud non hominibus modo, sed angelis ipsis fuisse spectaculum credimus, cum vir fortissimus ad sacros fontes incredibili alacritate properaret; cum se in vas ad eam rem praeparatum cupidissime immergeret; cum magna et clara voce

Deum et homines testaretur, ut in se aqua illa spargeretur, ita se pro Christo sanguinem suum, ubi res ferret, sparsurum esse! Baptizatus igitur et novo nomine Vuladislaus Iagello dictus, postridie Idus Februarias, eodem die reginam in matrimonium duxit, neque multo post consecratus et inunctus ac coronatus rex Poloniae, totum eum annum in pacando regno consumpsit. Eo autem anno, qui proxime secutus est, cum ei nihil longius videretur, quam dum populos suos in Christianorum numerum aggregatos videret*), comitatus uxore et multis principibus viris, multis item episcopis ac sacerdotibus in Lituaniam profectus, quam multis, quam certis, quam inusitatis documentis pietatis suae magnitudinem testatus est! Nam cum populum aegre ab inveterata superstitione avelli videret, ipse omnibus inspectantibus manu sua illis quas aliquando coluerat arboribus magna vi secures impingens easque ab radicibus deturbans, tum ingentem vim aquae profundens in illos tam diu adoratos ignes, *Non est*, clamabat, *non est Deus, quod excindi ac deiici, non quod exstingui potest. O mirificos Deos, quorum alter alteri pro pabulo est, alter alterum absumit! In venenatis autem et mortiferis animalibus quae potest esse divinitatis similitudo? Agnoscite, agnoscite miseri errorem vestrum et resipiscite et tandem aliquando mentis oculos ad Deum omnium rerum effectorem convertite, ne, dum aeternum (ut falso putatis) ignem colitis, in alium ignem vere aeternum incidatis.* Simul haec, simul eis religionis nostrae principia, ut poterat, edisserebat, ut eodem tempore et vetus ille ignis pro Deo habitus exstingueretur, et novus ignis divini amoris in eorum

*) Cic. in Verr. lib. IV. 18. §.39. Nihil ei *longius* videbatur, quam *dum* illud videret argentum. Tuscul. IV. 21. extr. ad Fam. XI. ep. 27. pr. nihil sibi *longius* fuisse, quam *ut* me *videret*. pro Rabir. Post. 12. extr. Nec mihi *longius* quidquam est, iudices, quam *videre* hominum vultus.

pectoribus accenderetur. Cumque neque sacerdotes, quos secum adduxerat, Lituanicam linguam, neque Lituani ullam aliam intelligerent, ipsemet eos summam fidei nostrae ab apostolis traditam, quam symbolum vocamus, ipse formulam precandi a Christo Iesu institutam, ipse cetera, quae discere solent ii, quos Catechumenos vocamus, in Lituanicum sermonem convertens neque ullum in ea re laborem subterfugiens edocebat. O regem rari et singularis exempli! o ardorem animi commemorabilem! o pietatem omnibus saeculis praedicandam! Ita igitur inflammavit Lituanorum animos, ut ad danda Christo nomina et ad sacrosanctam illam aquae aspersionem simul omnes facto agmine concurrerent, seque longiorem moram pati non posse clamarent. Ideoque solis nobilibus singulatim baptizatis, cetera multitudo idem sacramentum catervatim distributa suscepit. Quid ego nunc exstructarum ab eo sacrarum aedium multitudinem, quid divitiarum ecclesiastici ordinis hominibus attributarum magnitudinem exponam? Quid susceptos in Samogitia ad Christum traducenda labores et obita eadem illa munera, quae in Lituania obierat? illud vero minime praetereundum est, quod ne regnandi quidem suavitas, maxima illecebra peccandi, quae saepenumero multos adversus alia omnia satis firmos abstulit, ullam vim habuit ad Vuladislai fidem ac constantiam labefactandam. Nam cum Bohemi, quorum animis paullo ante Ioannes Hus et Hieronymus Pragensis pestiferum opinionum suarum virus afflaverant, mortuo Vencislao rege suo, legatos ad eum misissent, per quos ei regnum deferebant multisque precibus obsecrabant, ut id aut ipse, aut Vitoudus frater ipsius patruelis susciperet, maximo uterque animo eorum preces repudiavit, addita illa nobili et nunquam satis celebrata voce: religionem sibi esse, haereticis imperare.

Non patitur temporis brevitas, ut aut plura de hoc dicam, aut de eius filio Vuladislao tertio, Poloniae et Ungariae rege, qui, ut Pontificis maximi auctoritati pareret, cum Turcis, quos diu vexaverat multisque praeliis fuderat, fregerat, afflixerat, redintegrato adversus pactas cum eis inducias bello, tum quoque magna eorum edita strage, in ipsa tandem acie fortissime dimicans interfectus est. Eademque me caussa cogit, tum alios aliquot reges silentio involvere*), tum in Sigismundo primo, Sigismundi Augusti patre, laudando esse breviorem. Cuius pietatem quidem ac religionem magnificentissima templa partim instaurata et refecta, partim ditata, partim etiam a fundamentis excitata, et perpetuum prohibendarum a regno suo novarum opinionum studium; bellicam vero fortitudinem tam multae tamque memorabiles de Moschis, de Valachis, de Tartaris, de Turcis victoriae, et, ut cetera taceam, octoginta Tartarorum millia uno ad Borysthenem praelio profligata testantur. Qui cum octoginta duos vixisset annos, carus suis, metuendus hostibus, utrisque venerandus, satur vitae, satur gloriae, moriens, Sigismundum Augustum non regni magis quam virtutum suarum heredem reliquit.

Hic si praesens adesset, beatissime Pater, sanctissimos pedes tuos deosculatus, hac ad te oratione uteretur: magno gaudio affectus sum, Pater sanctissime, cum te ad ecclesiae gubernacula admotum et in isto celsissimo inter mortales solio collocatum esse cognovi. Qualem enim iam dudum certa et constanti fama esse te acceperam, tali gubernatore navim ecclesiae**) in his turbulentissimis tempestatibus egere intelligebam. Quem in locum Christiana

*) Suet. Tiber. 22. et Nero 40. *silentio oblitterare* (silentio transire, praetermittere, praeterire, vel silentio suo aliquid obtegere, dissimulare et occultare).

**) Cic. pro Sextio cap. 20. §.45. et 46.

respublica deducta sit, etsi dubitandum non est, quin tu ex ista edita ac praecelsa specula optime videas; nos tamen qui ab hostibus undique circumsessi sumus, certe propius intuemur*). Et ab hoste immanissimo ac potentissimo invadimur, et domesticis seditionibus laboramus. Neque ulla res maiores ei animos facit, quam quod intelligit, graviori et implacabiliori odio Christianos a Christianis, quam Christianos a Turcis dissidere. Ita qui coniuncti ac conspirantes terrori essemus, divisi ac dissentientes ludibrio et despectui sumus. Iamque mali vis, invitissimis et nequidquam renitentibus nobis, non obscure per partes usque adhuc integras serpit. Et alia hoc regna nuper magno bonorum omnium moerore senserunt; et nos, quanquam omnia prohibendi caussa facimus, pervincere tamen non possumus, ut nihil populis nostris vicinitate ac contagione noceatur. Hem, nunquamne his tot, tam gravibus, tam diuturnis calamitatibus remedium aliquod reperietur? At tu, beatissime Pater, cuius et apud Deum preces, propter sanctitatem, et apud homines iussa, propter auctoritatem, plurimum valent, per illam, qua genus humanum complecteris, caritatem, per illam curam, quam Christianis omnibus et debes et praestas, per illum ipsum, cuius in terris vice fungeris, Iesum Christum, succurre ac subveni communibus malis, et omnes cogitationes, omnia consilia, omnem auctoritatem ac potentiam tuam confer ad Christianos populos et purgandos ab erroribus et firma ac stabili concordia inter se devinciendos. Quod igitur rex ipse per se facere propter locorum

*) Horat. I. ep. 1. 67.

Ut *propius spectes* lacrimosa poëmata Puppi.

Cic. de senect. 14. §. 48. adolescentia voluptates *propter* (al. *prope*) *intuens* magis fortasse laetatur: sed delectatur etiam senectus procul eas spectans, tantum, quod sat est. Quinctil. X. 1. §. 91. *propius audire*.

distantiam*) non potest, id per hunc clarissimum virum oratorem ad te suum facit; per eum tibi gratulatur; per eum ad te omnes vires ac copias suas defert; per eum tibi et huic sanctae sedi obedientiam praestat; quamque laudem a maioribus suis hereditariam accepit excubandi assidue pro Christianis, et quicunque hostes Christi atque ecclesiae fuerint, eosdem semper habendi pro suis, eam se diligentissime, ut semper fecit, conservaturum, neque unquam ab eorum virtute degeneraturum esse promittit. Tibi autem, beatissime Pater, cum omnia fausta et prospera precatur, tum quo facilius ea, quae a te exspectantur, perficere possis, illud a Deo votis omnibus petit, ut publico ecclesiae bono non minus diu Pontifex vivas, quam te Pontificatu dignum vixisse, omnes, qui vere et incorrupte iudicant, confitentur. DIXI.

DE TOTO STUDIORUM SUORUM CURSU DEQUE ELOQUENTIA AC CETERIS DISCIPLINIS CUM IURISPRUDENTIA CONIUNGENDIS.

ORATIO XV.

HABITA ROMAE ANNO MDLXVII.

Non eram nescius, cum hanc Pandectarum interpretandarum provinciam susciperem, fore, ut multis sermonem darem, quibus mirum ac novum videretur,

*) Meliores scriptores potius dicunt *intervallum*. Rubnk. Itaque Cicero ad Fam. I. 7. pr. quoniam, inquit, *intervallo* locorum et temporum disiuncti simus. Sed per translationem de differentia et dissimilitudine dicitur ap. eundem de amic. 20. §. 74. morum studiorumque *distantia*.

me, qui tot annos in hoc docendi munere ita consumpsissem, ut eos modo libros attingerem, qui aut ad eloquentiam, aut ad philosophiam pertinerent, mutata subito voluntate, ad tractationem iuris civilis tam longo intervallo redire: a quo me plerique iam pridem animum omnino avocasse, et ad mitiora studia, tanquam ad Sirenum scopulos, adhaesisse, aut quasi loti cuiusdam Homericae*), ita illorum dulcedine ac suavitate captum, huius iam ne per somnum quidem meminisse arbitrarentur. Quibus ut satisfaciam, simulque vobis omnibus huius consilii atque instituti mei rationem reddam, etsi non libenter facio, ut de me loquar, tamen antequam progrediar longius, pauca quaedam de toto studiorum meorum cursu breviter commemorare constitui. Quae si audire ac cognoscere grave non erit, spero fore, ut gravissimi quidem et eruditissimi homines, quos hic adesse video, factum meum non improbent, vos autem, optimi et studiosissimi adolescentes, etiam fructum aliquem ex hac narratione capiatis. Cum enim, quae praecipue res progressus meos retardaverit, meque decurso iam spatio a calce ad carceres, ut dicitur, revocaverit**), cognoscetis, forsitan, exemplo meo edocti, melius ipsi vestris rationibus consuletis.

Ego igitur, ut primum puer grammaticorum et rhetorum praeceptis visus sum utcunque imbutus esse, leviter gustatis dialecticae principiis, ceteris autem philosophiae partibus ne a limine quidem salutatis***), nulla Graecae linguae intelligentia, nullo rerum usu, nulla antiquitatis cognitione instructus,

*) Odyss. IX. 94.
Τῶν δ' ὅστις λωτοῖο φάγοι μελιηδέα καρπόν, κ. τ. λ.

**) Cic. de senect. 23. §. 83. Nec vero velim, quasi decurso spatio, *ad carceres a calce revocari.*

***) Senec. ep. 49. med. Nec ego nego prospicienda ista, sed prospicienda tantum et *a limine salutanda.*

animum ad ius civile appuli, et iis doctoribus, qui tum illis in locis optimi putabantur, annos aliquot operam dedi. Iamque eo processeram, ut, quae tum praecipuae laudes habebantur, et in argumentando satis acutus et in respondendo non incautus et quacunque de re ageretur, abunde loquax essem, et, quod multis palmarium videbatur, multarum legum non intellectarum principia uno spiritu citare, multorum interpretum nomina recensere, multos versus, multas paginas, multas columnas, porticus etiam, ut opinor, et peristylia et intercolumnia nullo negotio numerare quamlibet multa possem. Cum ipse me eo nomine circumspiciebam, meque pulcrum ac beatum putabam, *tum uno ore omnes*, ut ait comicus*), *omnia bona dicere et laudare fortunas meas*, qui tantula aetate tantam mihi, ut ipsi putabant, sapientiae, ut res ipsa docuit, stultitiae et inanium opinionum supellectilem comparassem. Iam omnes me mei foro et cancellis et subselliis destinabant, magnamque in spem venerant, rabulam me aliquem non in postremis fore, confidentem, acrem, contentiosum, praesertim cum et natura essem firmis lateribus et voce magna, et, quod caput est, illi me quos dixi magistri, si non multum sapere, at certe, quod apud eos pro eodem erat, multum audere multumque clamare docuissent. Quid verbis opus est? Inibi iam erat, ut illud vitae genus ingrederer, cum Deus — Deus enim fuit, neque hoc mihi ex animo excuti potest, — Deus igitur effecit, ut quaedam Budaei et Alciati et aliorum eiusdem notae hominum scripta, quae nunquam ante illud tempus adspexeram, in manus meas venirent. Quae cum evolvere coepissem, passimque in eis multa reperirem, quae de magistris meis nunquam audissem, multas sententias, quas illi me ratas ac firmas esse docuissent, gravissimis argumentis convulsas ac la-

*) Terent. Andr. I. 1. 69. sq.

befactatas, multa ex Graecis scriptoribus deprompta, multa ex antiquitate repetita, quibus in omnibus mihi tenebrae essent: nolite quaerere, quid mihi animi fuerit. Visus mihi sum de coelo decidisse, aut in alium quendam orbem delatus esse, neque aliter affectus sum, quam egeni et inopes homines interdum solent, qui cum totam noctem somniarunt se divites repente factos esse, ubi diu gemmas, aurum, purpuram dormientes contrectarunt, experrecti, omnia domi suae obtenta telis aranearum vident. Quid facerem? ego ille paullo ante tumidus et ferox, cum mihi derepente*) vultus, animus, verba cecidissent, iamque suffusus pudore, verecundarer inter eos versari, qui de me ita magnifice senserant: subduxi me elanculum ex illis, in quibus diu merueram, castris, et in Graeciam navigavi, id est, ad Graecarum litterarum et disciplinarum magistros me contuli; eademque opera perlustravi etiam vetus illud Latium, id est, omnes ad unum veteres linguae Latinae scriptores diligenter et accurate pervolutavi, sedulo undecunque omnia colligens, quibus mihi iurisprudentia instructior et ornatior fieri posse videretur. Atque in hac peregrinatione, tum in lycei ambulationibus, tum in academiae spatiis saepe me exercui, neque aut illius e Gargetto delicati atque otiosi senis**) hortos invisos praeterii, quanquam venenorum quam salubrium herbarum feraciores, neque disiectas veteris illius poeciles, non tam Polygnoti manu quam Zenonis ingenio nobilitatae, reliquias neglexi. Et ut magnam voluptatem capiunt, qui ad magnorum ac nobilium fluminum, Euphratis puta***) aut Nili, fontes ac capita ipsa venerunt, ita iuvit me incredibiliter,

*) Cic. pro Ligar. c. 5. §. 14. Si, quum hoc domi faceremus — tu *derepente* irrupisses et clamare coepisses. Cic. de divin. I. 31. §. 66. Sueton. Tib. 23. Vesp. 23. Terent. Hec. IV. 1. 3.

**) Epicuri.

***) I. e. verbi caussa. Horat. Serm. II. 5. vs. 32.

cum apud illos sapientissimos senes cernerem, quibus ex fontibus manassent amplissima illa iuris civilis flumina, per quae, toto orbe sparsa atque diffusa, tam multi assidue summo homines ingenio navigarent. Interea, ut paterfamilias, qui mercaturae caussa in longinquas terrarum oras profectus, dulcem eximieque animo caram domi uxorem reliquit, saepe de ea cogitans, sicubi aut gemmam aliquam aut scite tornatum annulum aut monile baccatum aut segmentatam vestem aut talia mundi muliebris ornamenta conspexit, studiose omnia comparat ac seponit, quibus eam, domum reversus, muneretur, sic me per omne scriptorum genus vagantem nunquam ea cura ac cogitatio deserebat, ecquid decerpere ac delibare ex eorum unoquoque possem, quod, cum ad iurisprudentiam reverterer, ad eam expoliendam et exornandam accommodatum esset. Sciebam enim, quam turpe haberetur, et diu manere et inanem redire. Quod autem Homerus*) ait, Ulixem in illo diuturno errore crebro spectare solitum Ithacam versus, itidem ego ad iurisprudentiam identidem reflectebam oculos, et ab ea tam diu abesse me, vix satis aequo animo ferebam. Quin etiam, ne me amoeniores illae disciplinae**) usu quodammodo suum facerent, multa saepenumero faciebam usucapionis interrumpendae gratia: quod et mea qualiacunque scripta declarant, crebris iurisconsultorum aspersa sententiis, et quotidianae disputationes, quibus, quoties erat occasio, aliquid ex hac disciplina petitum intexebatur, non obscure indicabant.

Nunc, cum mihi videar non ea quidem omnia, quae animo conceperam, perfecisse, sed usque eo***) ta-

*) Odyss. IX. 28. sqq.
**) Gell. N. Att. XVIII. 5. pr. *amoeniores* litterae.
***) Cic. de rep. II. 20. familiaris est factus, *usque eo*, ut consiliorum omnium particeps et socius paene regni videretur. Contra in Verr. lib. I. c. 61. §. 158. *Eo* enim *usque* progreditur, ut etc.

men progressus esse, ut iis, qui iuris civilis cognitionem ex ipsis fontibus haurire cupiunt, opis aliquid afferre possim, putavi tempus iam ipsum postulare, ut prodirem, et navatae in hoc genere studiorum operae specimen aliquod darem. Cur autem Pandectas potissimum extra ordinem interpretari voluerim, caussa haec fuit. Videbam eruditissimos in hac schola viros, quibus docendi iuris munus mandatum est, ita se in eo gerere, ut, ipsa si loqui posset iurisprudentia, non certius aut copiosius aut maiori cum dignitate videatur explicatura sensus suos, quam ab illis quotidie explicantur. Omnia ex eorum ore profluunt, quae in hac arte aut cogitari prudenter aut disputari acute aut certo definiri ac statui possunt. Itaque cum in omnibus habeam, quod admirer, in nullo habeo, quod desiderem. Sed illi tamen, quid dignitati suae eique, quam meritissimo obtinent, auctoritati consentaneum sit, intelligentes, perpetuo in gravium et arduarum quaestionum tractatione versantur; exquisitam singularum vocum explicationem, ut humile quiddam neque satis dignum, in quo tempus conterant, aut praetermittunt aut modice attingunt. Planeque si ad eos audiendos ii tantum accederent, quos oporteret; id est, qui prius in grammaticorum, rhetorum, philosophorum scholis diu multumque exercitati essent: nihil amplius, quam quod ipsi cumulatissime praestant, requireretur. Nunc, quod ego me principio fecisse dixi, ut ad ius audiendum aliarum omnium artium rudis accederem, in eo vereor, ne etiam hodie a plerisque peccetur. Cogitavi igitur, si pro mea virili parte huic incommodo mederi studerem, neque invidiosum id mihi neque inutile aliis fore. Nam neque invidiam habet ullam, quod ab aliis neglectum iaceat, id sumere, et in exercitu non tantum imperatorum et tribunorum ac centurionum, sed et gregariorum militum et calonum

quoque*) ac lixarum aliquis usus est. Neque si gubernatorum in navi regenda praecipuum est munus, non ii quoque utiles sunt, quorum in sentina exhaurienda omnis consumitur labor. Quamquam, si id quod res est, fateri, si recta et vera speciosis ac fucatis anteponere, si, quanti res quaeque sit, non quanti vulgo fiat, spectare volumus, multo plus est in hac pura et simplici verborum explicatione momenti, quam plerique fortasse suspicarentur. Nam cum verba, ut ait Aristoteles, sint eorum, quae animo concepimus, notae: fieri nullo modo potest, ut, qui vim verborum non percipit, eam sententiam, quae illis verbis expressa est, assequatur. Itaque et idem Aristoteles alibi ait, eos, qui, quid quoque verbo proprie indicetur, non satis intelligunt, in rebus iudicandis saepenumero falli, et apud Platonem**) Cratylus ex verborum intelligentia cognitionem rerum pendere dicit. Et quis tandem est, qui nesciat, patrum avorumque nostrorum memoria, cum perversa quaedam ac pestifera opinio invaluisset, nihil cultum orationis, nihil historiae veteris notitiam ad eos, qui graves ac serias disciplinas tractarent, pertinere, Graecas vero litteras etiam impedimento esse, quanta et quam densa caligo universum prope terrarum orbem obtexerit? quantaque verborum neglectum***) rerum ignoratio consecuta sit? Sed quid necesse est huic rei aliunde argumenta petere? Illi ipsi, quorum libros quotidie terimus, veteres iurisconsulti, in explicandis legibus, senatusconsultis, edictis praetorum aut aedilium, constitutionibus, decretis, epistolis principum, quam, quaeso, viam

*) *Et — quoque.* Quinctilian. X. 1. §. 125.

**) Cratyl pag. 337. ed. Bip.

***) Huius substantivi apud Ciceronem nullus usus est; invenies pro eo *neglectionem* vel *negligentiam*. pro Muren. 4, §. 9. amicorum *neglectio* improbitatem coarguit. de orat. II. 24. §. 100. quarum rerum *negligentia* plerasque caussas videmus amitti.

rationemque tenuerunt? Nempe in patefacienda singularum vocum vi ac proprietate tam multi tamque assidui sunt, ut magnam industriae suae partem in eo consumere videantur. Quod prolatis ac productis*) ipsorum locis probarem, si, quam facile, tam necessarium esset. Antistium Labeonem iurisconsultum nobilissimum cum alicubi valde commendasset Gellius, ad postremum addit**): *Latinarum vocum origines rationesque percalluerat, eaque praecipue scientia ad enodandos iuris laqueos utebatur.* Hos me sequentem duces, nemo, ut opinor, merito culpaverit. Quam igitur interpretandi viam nobis Ulpianus, Paullus, Gaius, Marcellus ceterique iuris antistites praeiverunt, eam sequemur, et eorum vestigiis, quantum vires nostrae ferent, insistentes, summa ope conabimur efficere, ut neque praetermittamus necessaria, neque inutilia consectemur, et quotidie tamen aliquid minime vulgare minimeque contritum afferamus. Quod ut iam nunc perspicere possitis, tum ad titulum de iustitia et iure interpretandum accedo, quaeso, diligenter attendite. DIXI.

CUR AD MUNUS DOCENDI QUO SE SPONTE ABDICAVERAT REVOCATUS SIT.

ORATIO XVI.

HABITA ROMAE PRID. KAL. MART. ANNO MDLXIX.

Quod antiquitus a sapientissimis viris dictum est, non licere cuiquam mortalium, quid facturus aut non facturus sit, certo pronunciare, quod in vita

*) *Producere* vel *adducere locum*, *rationem* etc. non dicunt Latini. Ruhnk. — Sed *producere testes* dicunt; quorum testium vim quum locis, quae afferre possit, tribuat, illo etiam verbo utitur Muretus. Matthiae.

**) N. Att. XIII. 10.

multa eveniunt, tum ut ea ne facias, quae facere decreveris, tum ea ut facias, quae nunquam facere constitueris: id ego et saepe antehac*) in aliis et in me ipso nuper verissimum esse cognovi. Nam in hoc publice docendi munere quinquennium**) iam cum aliqua hominum approbatione versatus, eo me, ut scitis, superioribus mensibus sponte abdicaveram, idque eo animo, ut, quod ex me saepe auditum est, nunquam me postea eandem provinciam suscepturum, nunquam eosdem labores denuo subiturum putarem. Cogitabam, satius esse desinere, quam deficere; me, sive placuissem, satis iam spectatum esse; sive displicuissem, plus satis; satius esse cum desiderio, quam cum satietate discedere; utcunque esset, tradendam quasi cursu aliis lampada, qui et laboris patientiores et doctrinae copia instructiores, institutam hic et inchoatam a nobis, maiore animo quam viribus, iurisprudentiae cum eloquentia et cum antiquitatis cognitione coniunctionem exaedificarent ad summumque perducerent. Mihi ad nominis mei commendationem abunde videbatur, tanti ac tam praeclari operis aliqua saltem fundamenta iecisse et praestando, quod possem, alios qui plus possent, ut experiri vellent, exemplo meo excitasse. Iamque totus in eo eram, ut me non languori quidem ac desidiae dederem, qui semper ignavorum vitam mortemque iuxta aestimassem***); sed ad eas artes me-

*) Cic. ad Fam. I. 7. §. 8. et XII. 23. §. 3.

**) Quinquennium, quo publice se docuisse affirmat, repetendum est a XVI. Kal. Decembris a. 1563. quo die coepit Ethicorum libros explicare. Itaque videtur muneri se abdicasse mense Novembr. a. 1568. Praeter vero eam caussam, quam indicat, celebrandarum recolendarumque earum artium, quibus a puero insueverat, aliam puto fuisse, malevolorum quorundam atque invidorum hominum obtrectationes etc. Vid. Lazer. Diatr. de vit. et script. Muret. pag. 550. ed. R.

***) Sallust. Catil. 2. §. 8. Eorum ego vitam mortemque *iuxta aestumo.*

cum recolendas ac celebrandas referrem, quibus usque a puero deditus fui*), et ad mandandas litteris cogitationes quasdam meas, quibus efficerem, conarer quidem certe, ut, quod mihi otium Hippolyti Cardinalis Ferrariensis, studiorum ac fortunarum mearum patroni, summa liberalitate conceditur, eius aliquis fructus non ad praesentes modo et eos qui nunc sunt, sed et nunc ad exteros et olim ad posteros perveniret. In hac me cogitatione defixum et tanquam in portu, complicatis velis ceterisque armamentis omnibus compositis, quiescentem, vestra, Cardinales amplissimi, auctoritas expergisci denuo et subductam iam navim, mutato consilio, deducere et vela ventis pandere coëgit. Quae mihi res eo mirabilior visa est, quod non deerant homines et ingeniosi et eruditi et exercitati, qui vobis ad hoc munus obeundum ultro studium atque operam profiterentur suam: quorum etiam unum a me ipso vere atque ex animo commendatum esse memini. Itaque ut in historiis est, eos, qui M. Catonem in praeturae petitione superarant, ipsosmet mirari solitos, quod se tali viro populus Romanus praetulisset, sic fateor, mihi mirum visum esse, quid ita vobis potius libuerit, me alia iam omnia cogitantem, etiam cum aliqua ad vetus honorarium accessione revocare, quam in locum meum aliquem ex iis sufficere ac substituere, qui id in beneficii loco petebant. Quod ego neque ita me ignoro, ut mihi tribuam, ac non vestrae potius humanitati, quam ulli merito meo acceptum feram, et tamen non debeo esse aut adversus dignitatem meam aut adversus vestra iudicia improbe curiosus. Nam sive aliquid esse in me, cur hic honos mihi habendus esset, iudicastis, potius eniti ac contendere debeo, ut vestram de me opinionem rebus confirmem, quam

*) Similis hic locus est Ciceronis de orat. I. §. 3. ad eas artes, quibus *a pueris dediti fuimus*, celebrandas inter nosque recolendas.

ut verbis refellam; sive, quod magis credo, vestra tantum in eo humanitas et quaedam erga me voluntatis propensio valuit, non minus optabile aut honorificum duco, a vobis amari, quam magna aliqua sive eruditione sive eloquentia praeditum iudicari. Illud quidem neque reticere neque dissimulare possum, recentem istam vestrae erga me voluntatis significationem magnum mihi onus imposuisse, magnam curam et sollicitudinem, magnam vigilandi, laborandi, contendendi omnes industriae meae nervos necessitatem attulisse. Non enim mihi tantum elaborandum est, ut, si quam mihi existimationem superiorum annorum labores vigiliaeque pepererunt, eam conservem ac tuear; sed multo magis, ut vestra de me iudicia sustineam et aliqua saltem ex parte respondeam illi exspectationi, quam de me, ut verisimile est, in multorum animis pondus auctoritatis vestrae concitavit. Quod quidem me studiosissime constantissimeque facturum vobis omni asseveratione confirmo, daturumque operam, ut haec, qua nunc cincti ac circumfusi estis, studiosorum adolescentium multitudo, si nulla alia re, at certe industria et assiduitate vix alium quenquam a vobis ad rationes suas accommodatiorem huic muneri praefici potuisse fateatur. Sed iam tempus esse videtur, ut specimen vobis aliquod exhibeam eius rationis ac viae, quam et usque adhuc in docendo tenui et, nisi vos aliud iubeatis, deinceps perpetuo tenere decrevi. Quod dum facio, date mihi, obsecro, hanc veniam, ut avertam a vobis orationem, atque ita disseram, quasi ii tantum adessent, quorum caussa me, rude iam, ut arbitrabar, donatum*) in hanc arenam denuo revocandum censuistis. DIXI.

*) Horat. ep. I. 1. 2.
Spectatum satis et *donatum* iam *rude* quaeris etc.
Iuvenal. sat. 7. 171. Martial. 3, 56. Cic. Philipp. 2. 30.

DE DOCTORIS OFFICIO DEQUE MODO IURISPRUDENTIAM DOCENDI.

ORATIO XVII.

HABITA ROMAE PRID. NON. NOVEMB. ANNO M D L X I X.

Maiorem in dies fructum capio ex hoc consilio atque instituto meo exornandi iuris civilis, neque lautius modo ac nitidius, sed distinctius etiam et ad rudiorum captum accommodatius, quam plerique vulgo solent, explicandi. Nam etsi satis intelligo, non tantum mihi esse vel virium vel auctoritatis, quantum ad hoc, quod animo concepi quodque omnibus votis expeto, plane perficiendum requireretur, iuvat tamen, tanti ac tam praeclari operis qualiacunque fundamenta iacere experiri, si forte alios rebus omnibus instructiores commovere et ad eandem cogitationem suscipiendam excitare possim, efficere denique, ut quicunquè olim de hoc meo conatu vere iudicare et poterunt et volent, quidvis mihi potius, quam aut in deligenda recte docendi ratione ac via iudicium, aut in eadem aliis commonstranda voluntatem defuisse fateantur. Quibus enim rebus eius, qui quamcunque artem docerè instituit, officium contineri arbitror, eas ut praestarem, et alias semper et praecipue ex quo libros Pandectarum explicare ingressus sum, magno mihi studio elaboratum est. Ac ne quis forte quaerat, quae tandem illa sint, in quibus et multum operae posuisse me dico, et multum ponendum esse omnibus, qui docendi munus ita ut oportet obire ac sustinere meditantur: exponam ea, ut potero, breviter, vobisque potestatem faciam, ex iis, quae hodierno die de doctoris officio dicam, existimandi, quid a me in posterum non exspectare tantum, sed etiam exigere debeatis.

Existimo igitur duobus verbis comprehendi posse munus eius qui docet: videndum enim ei esse, quid doceat et quomodo. Prius illud eam vim habet: curandum esse ei, primum ut vera doceat, tum ut propria eius artis, in qua versatur, aut certe cum eo quod agitur coniuncta et cohaerentia. Modus autem docendi is est, ut perspicue doceat: quod duabus rebus conficitur, ordine et genere sermonis ad res enodandas et enucleandas accommodato. Haec omnia qui praestet, ut in docendo et vera tradat et pertinentia ad eam artem, quam docet, et ea ita distinguat, ut suo quidque loco digerat ac collocet, et verbis propriis, significantibus, ab eorum, qui pure ac nitide loquuntur, consuetudine non abhorrentibus efferat atque eloquatur, ei ego nihil omnino ad summi ac perfecti doctoris laudem deesse statuo; qui autem, cum ea plene quidem et absolute praestare non posse se agnoscat, eo tamen quidquid habet virium confert, ut ad eas laudes quam potest proxime accedat, dignissimum esse, cuius honestissimos conatus et industriam ad praeclara tendentem bonorum omnium perpetuus applausus approbatioque comitetur. In his omnibus varie peccatum esse video a multis eorum, qui quadringentos fere abhinc annos ius civile tractarunt: quorum etiam nonnulli tanto apud multos in pretio sunt, ut, quasi Atlantis humeris coelum, ita eorum auctoritate huius artis dignitas sustineri putetur. Nam et multa saepe pro veris falsa docuerunt, et referserunt libros suos alienissimis quaestionibus, et sine ullo ordine omnia tradiderunt, et cum latine loqui nescirent, novum quoddam et monstrosum sibi confinxerunt loquendi genus, ut, si veteres illi Paulli et Ulpiani et Papiniani et ceteri iuris antistites reviviscant, multis interpretibus eis opus futurum sit ad eos, qui scripta sua interpretati sunt, intelligendos. Ac cur falsa quidem pro veris tradiderint, non negaverim alias quoque fuisse

caussas, duas tamen praecipuas fuisse arbitror: ignorationem antiquitatis et perversum quoddam studium contradicendi. Etenim cum tota reipublicae atque imperii Romani facies ita versa atque immutata esset, ut nullum retineret veteris formae vestigium, aliae consuetudines essent, aliae leges, alia religio, alii magistratus, alia iudicia, exstincto autem lumine Latinarum et Graecarum litterarum, omnia densissimis ignorantiae tenebris sepulta atque obruta tenerentur: fieri nullo modo potuit, quin homines eius reipublicae ignari, cuius leges et iura tractabant, tanquam in illuni nocte sine lumine errantes, saepe offenderent, saepe laberentur, saepe quovis potius quam quo instituerant pervenirent. Ad quod incommodum cum aliud accessisset ex prava quadam ambitione, quae multorum ex illis animos occuparat, ut indecorum putarent, cuiquam assentiri, ac tum demum sibi pulcri ac beati viderentur, si superiorum placita labefactare ac subvertere, ipsi autem aliquid, quod ante se nemo dixisset, afferre potuissent, quasi clavum clavo, sic opinionem opinione trudentes, eo tandem rem perduxerunt, ut, cum receptum sit, in rebus iudicandis communem interpretum sententiam sequendam esse, saepenumero, quae in plures*) probata sit, in tanta discrepantia ac varietate dubitetur. Scitum autem est, quod ait Plato, semper inter se consentire eos, qui aliquid sciunt. Nam neque sciri potest nisi quod verum est, neque in quaque re verum esse amplius uno potest.

Iam, quod secundo loco posui, multas saepe ab eis inculcatas quaestiones, neque iuris civilis proprias, neque ad id, quod in manibus erat, ullo modo pertinentes: id quin verum sit, dubium nemini unquam futurum est, qui eorum scripta vel per transennam,

*) Ad similitudinem formulae *in vulgus*. Cicer. Parad. prooem. §.2. Cato et ea sentit, quae non sane probantur *in vulgus*, et in ea est haeresi etc.

ut dici solet, aspexerit *). Nisi forte quaerere, quae sit potestas **) ablativi, ut loquuntur, absoluti, aut gerundii, aut relativi *Qui*, *Quae*, *Quod*, et similia, quae vel referre piget, grammaticorum non est potius quam iurisconsultorum, aut quae sit ratio definiendi, quid intersit inter definitionem et notationem vocabuli, quando liceat argumentari ab enumeratione partium, non dialectici potius quam iuris civilis professores docere debent, aut denique innumerabilia, quae eorum commentarios legentibus passim occurrunt***), non melius et verius ab iis artificibus, quorum propria sunt, explicantur. Nam de ordine quid dicam? quem semper sapientissimus quisque plurimi fecit, cui tantum tribuerunt quidam ex veteribus philosophis, ut summum ac supremum huius universitatis parentem atque opificem Deum dicerent in orbe condendo nihil aliud praestitisse, quam quod confusas et permistas inter se rudis materiae partes discrevisset, certoque ordine suis quamque in sedibus collocasset. Impia opinio, fateor: omnia enim non tantum digessit ac disposuit, sed ex nihilo effecit ac procreavit Deus. Sed tamen ex eo intelligi potest, quae illorum de ordine opinio fuerit, quantamque vim in eo inesse crediderint: cum a quo nihil amplius quam confusas mundi partes in ordinem adductas †) esse dicebant, eum tamen ipsi quoque

*) Cic. de orat. I. 35. §. 162. Similiter nunc petes a Crasso, ut eam copiam ornamentorum suorum, quam constructam uno in loco, quasi *per transennam*, praetereuntes strictim *adspeximus*, in lucem proferat.

**) *Potestas* de vi et significatione verborum non nisi apud recentiores invenitur.

***) *Verbum*, *sententia*, *locus occurrit* apud scriptorem, pro *invenitur*, *legitur*, *habetur*, non dicunt Latini. Nam quod apud Ciceronem est orat. c. 32. Haec tenenda sunt oratori: saepe enim *occurrunt* etc. significat, saepe per occasionem offeruntur, ut iis utendum sit. Idem valet de verbis *obvenire*, *obvium esse*.

†) Cic. Acad. pr. II. 37. §. 118. Anaxagoras materiam infini-

cum ceteris verissimo nomine parentem ac conditorem omnium rerum vocarent. Exstat praeclara sententia apud Xenophontem in Oeconomico*), nihil esse aut pulcrius aut ad usum commodius quam ordinem; nihil contra aut aspectu foedius ac deformius, aut quod plura omnibus rebus incommoda afferat, quam confusionem ac perturbationem. At nostri illi cum dialecticen aut non didicissent, aut ita didicissent, ut non didicisse praestaret: quibus, quaeso, modis omnia miscuerunt? qualem nobis cuiusque generis praeceptorum farraginem reliquerunt? Ut si quis rusticus hordeum, triticum, viciam, legumina in unum acervum conferat, non illius acervum horum commentariis existimem perturbatiorem fore. Mihi quidem, cum in eos inspicio, saepissime Ovidiana illa de Chao in mentem veniunt:

*Quaque erat et tellus, illic et pontus et aër***).

Non aliter enim apud hos, ubi, verbi caussa, de auctoritate magistratuum agitur, dicetur etiam aliquid de testamentis, ubi de emtione et venditione disseritur, aliquid de poenis aut de auctoritate tutorum inseretur; nihil est denique, quod certam sedem ac domicilium habeat, nihil quod non alienissimo aeque facile ac suo loco pertractatum reperiatur. Inde illae crebrae ex uno in alium locum reiectiones: cum te, quod hic agendum ac tractandum erat, id iubent ex alio petere, in quo tale quidquam agi, nunquam nisi admonitus divinare potuisses. Prorsus ut si quis paterfamilias vestem non in vestiario, sed in

tam: sed ex ea particulas, similes inter se, minutas; eas primum confusas, postea *in ordinem adductas* a mente divina. Id. de Univers. c. 3. quidquid erat, quod in cernendi sensum caderet, id sibi assumpsit (Deus) — idque ex inordinato in ordinem adduxit.

*) VIII. §. 3. *Ἔστι δ' οὐδὲν οὕτως οὔτ' εὔχρηστον οὔτε καλὸν ἀνθρώποις ὡς ἡ τάξις.*

**) Metamorph. I. 15.

arca panaria conderet, panem ex puteo hauriret, pisces in nemore, lepores in piscina inclusos haberet. Apud Aristotelem primo physicorum recensetur opinio veterum quorundam, in quibus fuit et Anaxagoras, qui quidlibet in quolibet inesse dicebant, idque exprimebant hemistichio quodam, ut opinor, Empedoclis, *πᾶν ἐν παντὶ μέμικται.* Hoc an in physicis vere dicatur, viderint qui illa tractant; in talium certe interpretum commentariis verissime dici potest. Atque hoc sunt etiam, qui eos de industria fecisse dicant, ut artem iuris obscuriorem ac difficiliorem cognitu redderent, et ad ceteros labores illum quoque adderent, quo excarnificarent*) discentium ingenia, pervolutandi saepe illas ingentes librorum moles et omnia alieno loco potius quaerendi quam suo. Quod si verum est, — nam ego quidem aliam potius fuisse caussam suspicor, neque ita de eis male sentio, ut, cum melius possent, noluisse credam — sed tamen si ita est, non obscurum est, quam eis pro tam sancto atque honesto proposito gratiam debeamus.

Ultimus locus erat de genere dicendi, quo dixi eos, qui quid docent, uti debere nitido, perspicuo, usitato, tali denique, ut sine ullis salebris, sine ulla asperitate influat in aures animosque discentium, eisque se non adscita fucisque ac pigmentis quaesita, sed naturali pulcritudine ac suavitate commendet. A quo ii, quos dico, quam longe omnes abfuerint, quis non videt? Et sunt tamen qui eos defendant — ut nulla est tam mala caussa, quae patronos non inveniat, — dicantque eloquentiam in eo, qui ius docet, non requiri: satis esse, si artem suam teneat; eius praecepta dum tradat, quibus ea verbis pronunciet, nihil interesse. Citant etiam in eam rem verba quaedam Ciceronis, quibus ait, se in philosopho eloquen-

*) Terent. Heaut. IV. 6. 8. Huiusmodi res semper comminiscere, Ubi me *excarnifices.* Cic. ad Att. ep. 18. extr. Non loquor plura, ne te quoque *excruciem.*

tiam, si afferat, non aspernari, si careat, non admodum requirere*). Nimium delicatos esse, qui in tanta praeclarissimarum rerum copia etiam verborum concinnitatem requirant, et perinde facere ac si optimos et saluberrimos cibos fastidirent, nisi in auro aut in gemmis apponerentur. Tum praeterea**) facilius intelligi ac percipi, quae qualibuscunque verbis sine delectu efferuntur, quam si quis in eisdem pura ac Latina oratione exprimendis elaboraret. Postremo, usu hoc iam et experientia compertum esse, quibus verborum cura est, eos exsuccos fere et aridos et exsangues***) et grammaticos potius aut ludimagistros, quam veros et solidos iurisconsultos evadere; cum contra, qui magno et forti animo contempserunt sermonis delicias, et illud horridum, incomptum, agreste, rusticanum dicendi genus adamarunt, ii demum iuris ac legum cognitione impleant pectus, in consultationibus, in foris, in subselliis regnent, in omnium maioris momenti controversiarum disceptatione ac diiudicatione†) dominentur. Quibus ut respondeam, primum dico, non existimare me, eloquentiam neque ad ius, neque ad ullam omnino artem tractandam necessario requiri, ne ad illam quidem ipsam, qua fieri eloquentes putantur. Multos enim accepimus, cum ipsi eloquentes non essent, optimos tamen aliis ad eloquentiam duces ac magistros fuisse: qualem in Graecia Hermogenem, in hac urbe Quinctilianum fuisse aiunt. Et Aristoteles, si se ad dicendum contulisset, fortasse multos habuisset superiores, quo tamen eloquentiae praecepta

*) Cic. de Fin. I. 5. §. 15. et tamen a philosopho, si afferat eloquentiam, non asperner, si non habeat, non admodum flagitem.

**) Terent. Adelph. III. 2. 47. Primum indotata est: *tum praeterea*, quae secunda ei dos erat, Periit. Heaut. V. 3. 20. Phorm. III. 2. 33. Cic. in Verr. Act. I. c. 18. extr. Act. II. lib. I. 24. §. 63.

***) Quinctilian. X. 4. §. 3. XII. 10. §. 15. pr.

†) Cic. de Legg. I. 21. §. 56. quo de genere exspecto tuam disputationem; nam ista quidem magna *diiudicatio est.*

nemo unquam melius aut perfectius tradidit. Munditiam quidem sermonis non in artibus modo docendis, sed etiam in congressibus et in familiari colloquio ab omnibus ingenuis et paullo liberalius institutis hominibus requirendam puto. Non gemmas, non aurum, non emblemata requiro; fictilibus aequo animo coenare possum, praesertim si epulae sint, ut ais, exquisitae. Sed illa ipsa fictilia tersa sint, niteant, appetentiam*) potius quam vomitum concitent. An tu convivatorem feras, qui quamlibet lautos cibos in vasis coeno ac luto conspurcatis apponat? Nam quod aiunt, facilius intelligi quae ita dicuntur, credo equidem, hoc inter ipsos verum esse: balbi enim balbos, ut est in proverbio, melius intelligunt**). Ingenui quidem adolescentes in Ciceronis, Caesaris, Plauti, Terentii et similium libris exercitati et Latinae linguae intelligentes, novos sibi de verborum significatione commentarios conquirant oportet, cum accessuri sunt ad illas mixobarbaras***) cantiones. Neque enim una saltem lingua est, qua loquuntur, sed teterrimus quidam cinnus ex foedissima barbararum, peregrinarum, inauditarum vocum colluvione, olens, ut servus ille Plautinus †) ait, allium, hircum, haram, suem, canem, capram commistam: ut quemadmodum odor, qui ex Averno afflabatur, supervolantes aves necare solitus dicitur, ita illud pus, illa sanies, illud virus optima quaeque ingenia exanimet. Ego quidem certe multos novi optimo adolescentes et acutissimo ingenio praeditos, qui cum in aliis disciplinis exercitati ad artem se iuris accingerent, talium magistrorum incondita voce perterrefacti, refugerunt, retulerunt pedem,

*) Cic. Tusc. IV. 7. §. 15.

**) *Balbus melius balbi verba cognoscit.* Hieronymus ep. ad Domnion. 50. 4.

***) *Μιξοβάρβαρος*, mixtus barbaris, i. e. semibarbarus. Suet Iul. cap. 76.

†) Mostellar. I. 1. 40.

Improvisum aspris veluti qui sentibus anguem
*Pressit humi nitens, trepidusque repente refugit**).

Quod autem quasi firmamentum defensionis suae ponunt, non posse quemquam magnum iurisconsultum evadere, cui ulla faciendae ac poliendae orationis cura sit, pro Deum immortalem, etiamne hoc tam erudito saeculo, in hac tanta luce ac splendore disciplinarum omnium cuiquam se persuasuros putant? Quemquamne ex illó suo grege inquinate ac contaminate balbutientium potius quam loquentium proferent, quem cum Alciato, cum Duareno, cum Connano comparare audeant? Sed hos omitto: ad id, quod institueram, redeo.

Dixi quatuor esse, quae, qui ius docent, praestare debeant: ut vera doceant, ut ad rem pertinentia, ut ordine, ut genere dicendi apto ad docendum. Id qui non praestarent, culpavi**). Dicet aliquis: Quid tu te igitur ea praestaturum esse profiteris? Non ausim***) tantum de me aut mihi aut vobis polliceri. Illud quidem non dubitanter affirmo, neque plane imparatum esse me ab iis, quae ad id efficiendum necessaria sunt, et ut aliquid olim praestitisse dicar, summam diligentiam adhibiturum. Sed, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis. Die crastino conabor viam vobis munire ad titulum de pactis minore negotio intelligendum. Dicam, cur de pactis agatur hoc loco; tum quid sit pactum, quae pactorum divisiones; qui quibus pacisci possint, quique sint pactorum effectus. Haec crastinae disputationis capita futura sunt. Inde ad ea iurisconsultorum veterum fragmenta, quae in hunc titulum relata sunt, sigillatim interpretanda veniemus. DIXI.

*) Virgil. Aen. II. 379.

**) Pseudo-Cicero in Sallust. cap. 3. pr. c. 4. §. 12. et apud alios.

***) Cic. in Brut. 5. §. 18. Non mehercule, inquit, tibi repromittere istuc quidem *ausim* (al. *ausus sim*).

DE AUCTORITATE ET OFFICIO IUDICUM.

ORATIO XVIII.

HABITA ROMAE POSTRIDIE NON. NOVEMBR. ANNO MDLXXI.

Constitueram hodie, nulla, ut Gaius noster loquitur*), praefatione facta, ad tractationem earum rerum, quas hoc anno docere institui, accedere, idque et vobis utilius et mihi convenientius fore arbitrabar: nisi me amici quidam, quorum et iudicio et auctoritati plurimum tribuo, de fixa iam statutaque sententia deductum, sibi potius quam mihi hac in re morem gerere coëgissent. Neque tamen eis plane adsensus sum; sed, ut Homericus Iupiter**), partem eius quod petebant concessi, partem negavi. Nam quod a me contendebant, ne statim in ea, quae huius artis propria sunt, ingrederer, sed hoc anniversarii laboris quasi vestibulum populari aliqua et magis ad omnium sensus accommodata disputatione exornarem, in eo non gravate ipsorum voluntati acquievi: quod auctores erant, ut aliquod mihi undecunque argumentum sumerem, quamlibet remotum et alienum ab eo quod ageretur, populare modo et plausibile et in quo ostentare vim ac copiam dicendi liceret, id ut ipsos a me obtinere sinerem, ipse a me non potui obtinere. Vix ista faciebam adolescens, cum et omnes vias perveniendi ad aliquam eloquentiae famam studiose conquirerem et iis in artibus exercerer, quas qui tractant, in eis haec non ferri modo, sed et requiri solent. Hac vero aetate et hac qualicunque hominum opinio-

*) Digest. I. 2. 1. Si in foro caussas dicentibus nefas videtur esse, nulla praefatione facta, iudici rem exponere.

**) Iliad. XVI. 250.

Τῷ δ' ἕτερον μὲν ἔδωκε πατήρ, ἕτερον δ' ἀνένευσεν.

ne de me, et hoc suscepto munere, quod ab omni vanitate longissime abesse debet, si puerorum aut sophistarum in morem de comenda ac pingenda oratione sollicitus sim, et sine ulla necessitate eas mihi ad dicendum materias deligam, in quibus belle ac commode aliquid dicere posse videar: ineptis fortasse gratum faciam, quos semper fucata et inania omnia magis quam vera et solida delectant; gravium certe ac cordatorum*) hominum non effugiam iustam ac meritam reprehensionem. Obsequamur igitur amicorum petitioni**), sed ita, ut ne obliviscamur, quid deceat. Explicaturus sum eam partem Digestorum, in qua de iudiciis disseritur. Sed prius dicam nonnulla de ipso munere iudicandi, quantum in eo sit auctoritatis, quantum ponderis et momenti ad totius reipublicae felicitatem; tum, qualem esse eum oporteat, qui ei muneri recte et pro dignitate praefuturus sit; quae in iudicando servanda, quaeque fugienda videantur: quae omnia a nostris quidem partim modice attinguntur, partim ut certa et indubitata ponuntur; a philosophis autem, unde nostra fluxerunt, accurate ac copiose pertractari solent. Dicam autem non oratorio more, sed hoc nostro scholastico et umbratili et sedato, non ad permovendos animos, sed ad docendos, non ad faciendos clamores, sed ad silentium potius et attentionem obtinendam idoneo. Ita me duas res consecuturum esse confido, ut et amicorum petitioni, si minus plene, at certe aliqua ex parte satisfiat, et hoc quamvis ex alia arte accersitum disputationum mearum caput cum cetero corpore satis apte ac concinne cohaerere videatur.

*) I. e. sapientium, prudentium, non hominum bonorum simplicisque veritatis amicorum. Et sic ab Ennio apud Cic. de orat. I. 45. propter iuris civilis scientiam egregie *cordatus homo* appellatus est Aelius Sextus. Cf. Tusc. I. 9. §. 18. Horat. Serm. II. 3. 213.

**) *Petitio* pro precibus non reperitur apud idoneos scriptores.

Tanta igitur est, ut hinc potissimum exordiar, in omni civitate eorum, qui iudiciis praesunt, auctoritas, ut ex eis potissimum reipublicae felicitas aut infelicitas pendeat. Etenim vere dixerunt veteres, legem esse animam civitatis, et perinde felicem aut infelicem evadere unamquamque civitatem, ut bonis malisve legibus temperata est. Utor hic legis nomine magis ad populi consuetudinem, quam ad veritatem: scio enim, si qua mala lex sit, eam ne legis quidem nomine dignam esse. Sed si tantum positum est in legibus; legum autem ipsarum nullus est usus, nisi sint qui eas exsequantur ac custodiant; et legum ministri ac custodes magistratus, unde eos nomophylacas*) Plato vocat; magitratuum porro praecipua vis in exercendis iudiciis cernitur: constare opinor, qualia in civitate iudicia sint, talem esse totius civitatis statum. Immo vero ea prima fuit antiquissimis temporibus caussa congregandarum civitatum, ut essent, qui vim coërcerent, tenuiores a potentiorum iniuriis defenderent, suum cuique tribuerent, iuris aequabilitatem inter omnes pro portione tuerentur. Hanc originem creandorum regum fuisse, quod vetustissimum in terris imperii nomen est, Herodotus et ab eo mutuatus Cicero**) tradunt. Itaque reges ipsi antiquitus iudicabant, ut Minos, cuius singularis iustitia iudicem eum, veterum opinione, etiam apud inferos fecit; ut Tenes, cultus apud Tenedios pro Deo***), quem cum securi insulam ex se dictam obambulare solitum tradunt eaque percutere, quos, caussa discussa, iniuriam fecisse cognosset; ut Philippus Macedo, quem etiam patienter tulisse accepimus, obiurgatum ab anicula, cui audiendae sibi esse otium negaverat: cum illa retulisset, ne

*) Cic. de Legg. III. 20. et Oeconom. ex Xenoph. §. 12. (Xenoph. Oecon. c. 9. §. 14.)

**) Cic. de offic. II. c. 12. pr.

***) Cic. in Verr. lib. I. c. 19. §. 49.

regnaret igitur, si audiendis ac diiudicandis caussis vacare nollet*). Et perdiu, qui Hebraeorum populo summo cum imperio praeerant, non reges, sed iudices vocabantur: ut intelligamus nihil esse tam regium quam iudicare. Sive enim privata iudicia inspiciamus, vere ait Cicero, omnes omnium pecunias positas esse in potestate eorum qui iudicant, sive publica, omnium civium non fortunae modo, sed dignitas, existimatio, salus, eorum, qui iudicia publica exercent, fidei religionique commissa est. Sapientissimus homo Democritus duabus rebus rempublicam contineri dicebat, poena et praemio: earum autem rerum utraque in eorum manu est, qui munus sustinent iudicandi. Magna igitur adhibenda cautio est in iudicibus deligendis, eorumque et singularis quaedam prudentia et spectata probitas esse debet, ne si, aut errore ducti aut cupiditate abrepti, permissa sibi potestate secus quam decet utantur, ipsa civitatis fundamenta subvertant. Ac veteres quidem illi paucissimis verbis iudicis officium concludebant, cum ita dicerent: legem esse mutum iudicem, iudicem autem legem loquentem**). A bono enim iudice ita prorsus omnia iudicari oportet, ut lex ipsa, si loqui posset, iudicaret, atque ita legem et iudicem inter se conspirare, ut sit lex quasi anima iudicis, iudex quasi vox legis. Et quemadmodum Aristoteles***) ait, legem esse mentem cupiditatis expertem, ita optandum esset, ut eiusmodi iudices reperirentur, qui, omni cupiditate spoliati†), mente tantum ac ratione in disceptandis controversiis uterentur. Sed talia optare licet, sperare non licet. Nimis enim verum

*) Plutarch. Apophth. ed. Reisk. vol. VI. pag. 682.
**) Cic. de Legg. III. 1. §. 2.
***) Politic. III. c. 16. ἄνευ ὀρέξεως νοῦς νόμος ἐστίν.
†) *Cupiditate spoliatus* pro cupiditatis expers, vereor, ut recte dicatur. Ruhnk. Cic. Philipp. III. §. 25. vel etiam *cupiditate privatus*, de quo cf. Cic. de fin. I. c. 14.

est, quod in quodam cantico posuit Simonides, perdifficile*) reperiri hominem τετράγωνον ἄνευ ψόγου**). Huic incommodo sapientissimi quique veterum quaecunque potuerunt remedia compararunt. Inter quos Aristoteles***) censuit, in bene instituta civitate omnia, quoad eius fieri posset, legibus comprehendenda ac definienda; quam paucissima autem in potestate atque arbitrio iudicum relinquenda. Cuius rei tres ab eo sane graves caussae afferuntur. Una, quod multo maior numerus necessarius est iudicum, quam eorum qui leges ferant. Facilius autem est paucos bonos et prudentes viros reperire, quam multos. Altera, quod longius tempus datur legem aliquam laturis quam de certo aliquo negotio ac controversia cognituris. In maiori autem temporis diuturnitate maior est penitus pervidendi veri facultas. Tertia, quae omnium potentissima est, quod leges et in futurum prospiciunt, et universe ac generatim feruntur, ut neque gratiae neque odio locus esse possit. At iudicia et de praesentibus negotiis et de certis personis exercentur, ut et gratia et odio et invidia et miseratione et ratione proprii alicuius commodi aut incommodi facillime abduci a vero iudicis animus queat.

In iudicibus autem deligendis illud praecipue observandum est, ut boni viri eligantur: in quo veteres ita diligentes fuerunt, ut saepe in libris nostris viri boni nomine non alius quam iudex intelligatur. Et Horatius narrat patrem suum, cum sibi virtutis et officii praecepta traderet, laudandarum actionum exempla ex iudicibus potissimum sumere solitum esse. *Sic me*, inquit,

*) Cic. Acad. prior. II. 15. §. 47. *perdifficiliter*.

**) Vid. Gaisfort. Poët. min. Graec. Vol. III. pag. 193. ed. Lipsiae.

***) Rhetor. I. 1.

Formabat puerum dictis, et sive iubebat
Ut facerem quid: habes auctorem, quo facias hoc,
*Unum ex iudicibus selectis obiiciebat**).

Et alibi cum viri boni quasdam quasi notas enumerando percenseret, hanc inter praecipuas ponit:

*Quo multae magnaeque secantur iudice lites***).

Ac videte, quantopere veteres illi Romani eos, qui res iudicabant, ab omni improbitatis suspicione puros esse voluerint. Notationi atque animadversioni censoriae non tribuebant auctoritatem rei iudicatae: neque si quis a censoribus senatu motus esset, propterea ei aditum ad honores denegabant. Quin immo***) quosdam a censoribus e senatu eiectos, ipsos postea censores fuisse legimus†). Sed tamen, ut omnis etiam levissima suspicio abesset a iudicum moribus, lege Iulia repetundarum, qui senatu moti essent, iudices non poterant dari.

Aetas etiam in iudicibus consideranda est: neque enim idonei sunt adolescentes ad tantum munus sustinendum. Cuius rei tres fere caussae afferri solent. Una, quod de moribus adolescentum nihil adhuc certo sciri potest. *Mutantur* enim, ut ait Horatius, *in horas.* Et improbum quidem esse aliquem ut cognoscas, vel unus dies sufficit, ut ait Theognis††); at diu vixerit oportet, de cuius probitate certum iudicium fiat. Altera, quod in iuvenibus magnae et

*) Sat. I. 4. 120. sqq.
**) Epist. I. 16. 42.
***) Sic Plinius uterque, Suetonius atque alii loquuntur. In loco Ciceronis ad Attic. I. ep. 13. §. 2. extr. nunc legitur: Quin nunc leviter inter se dissident.

†) Cic. pro Cluent. 42. §. 119. ponam illud unum: C. Getam, quum a L. Metello et Cn. Domitio censoribus ex senatu eiectus esset, censorem ipsum postea esse factum.

††) Immo Sophocles Oed. tyr. 614. Locus Horatii est ad Pison. 160.

vehementes sunt animi commotiones, quas illi saepius quam rationem sequuntur. Postrema, quod longus rerum usus in iudice requiritur, qui cadere in adolescentem non potest. *Οὐ νέον,* ait Plato libro tertio de republica, *ἀλλὰ γέροντα δεῖ τὸν ἀγαθὸν κριτὴν εἶναι.* Neque vero quilibet senex ad iudicandum aptus est. Non enim ut prudentia necessario aetatem requirit, ita aetas necessario prudentiam affert. Sed is demum, cui anteactae vitae cursus et integritatis et prudentiae opinionem comparavit.

Observabatur et illud antiquitus, ne egeni et exhausti homines facile ad iudicandum admitterentur. Cum enim plerique a Theognidis sententia non abhorreant et paupertatem omni ratione fugiendam putent, verendum videbatur, ne saepe tales iudices non tam rationem muneris sui, quam magnitudinem munerum alienorum considerarent; neve libentius in nummorum quam in argumentorum quae utrimque afferentur ponderibus expendendis occuparentur, et utrius gravior esset manus, eius caussam quoque meliorem videri pronunciarent. Atque ob eam caussam iudices non tantum ex moribus et ex aetate, sed etiam ex censu legebantur, quod Romanis alicubi obiicit Tertullianus. Cumque iurisiurandi religio maximum et sanctissimum fidei vinculum merito apud omnes existimetur, iudicaturi prius iurabant, se ex legum praescripto iudicaturos: cuius rei frequens apud Demosthenem et alios mentio est. Ne vero legum verbis callide et subdole interpretandis ab earum sententia et voluntate discederent, addebant, *τῇ γνώμῃ τῇ δικαιοτάτῃ,* ut apud Demosthenem*), aut, quod idem valet, *τῇ ἀρίστῃ,* ut apud Aristotelem in Rhetoricis**), et apud Iulium Pollucem libro octavo***) relatum est: quo significabant, se ita leges interpre-

*) Aristocrat. §. 96. pag. Rsk. 652. Boeot. §. 40. pag. Rsk. 1006.
**) I. 15.
***) c. 10. segm. 122.

taturos, ut rationi et aequitati maxime consentaneum videretur. Quin etiam, ut maiore divini numinis metu perfunderentur, iudicabant in loco sacro. Quamvis enim Deus omnibus locis praesens est, eiusque, ut ait Aratus*), omnia plena sunt, in consecratis tamen locis magis omnes nescio quo modo illius praesentia commovemur. Atque hanc consuetudinem antiquissimam fuisse, Homerus ostendit, qui iudices in Achillis clypeo sculptos et senes fuisse ait et in sedilibus lapideis sacro in loco consedisse: οἱ δὲ γέροντες, inquit**),

Εἵατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις ἱερῷ ἐνὶ κύκλῳ.

Summa autem in eo adhibenda diligentia est, ut tollantur omnes occasiones, quae possunt efficere aliquem animi motum, quo iudex abducatur a vero. Nam quod de amore ait Theocritus, pulcra ei videri, quae pulcra non sunt, idem absolute de toto talium commotionum genere dici potest: prout quisque affectus est, ita res eis***) alias atque alias videri. Arquatis, ait Varro, et veternosis omnia lutea videntur; febricitantibus amara, quae dulcia; aliter omnibus de rebus ebrii, aliter sobrii iudicant. Idem putandum est evenire iis omnibus, quorum animus aut amore aut odio aut ira aut invidentia aut denique aliquo πάθει occupatus est. Docent philosophi, si sensus de rebus sibi obiectis vere iudicaturus sit, oportere ipsum sentiendi instrumentum, quod illi αἰσθητήριον vocant, ἄποιον, id est, omni qualitate, earum saltem de quibus iudicandum est, vacuum esse. Sic et iudicis animum in sola veritate defixum

*) Phaenom. vs. 2.
**) Iliad. XVIII. 504.
***) Nescio, quare Muretus in margine Aldinae *ei* scribat. Centies enim *quisque* cum plurali construitur. Vide Drakenbenborch. ad Liv. II. 22. Ruhnk. Videtur autem Muret. *ei* maluisse, quod alterum non reprehendendum quidem erat, sed minus Ciceronianum.

ab omni perturbatione purum ac liberum esse oportet. *Male verum examinat omnis Corruptus iudex*, ait Horatius *). Quoniam ergo nemo, ut omnia moliatur, exuere ac deponere insitum atque ingeneratum omnibus sui amorem potest, ideo veteres neminem rei suae idoneum iudicem esse voluerunt: quod et apud iuris nostri auctores saepe legitur, et ante eos ab Aristotele et in ethicis et in politicis dictum erat. Ne de filii quidem negotio idoneus iudex est pater: amat enim eum ut partem sui. Et quamvis reperiuntur patres quidam, qui de filiis severissime iudicarunt, ut in externa historia Zaleucus, in Romana Brutus, Manlius, alii **), usitatius tamen est, patres in filiorum peccatis connivere. Sed hac de re alio loco plura dicentur.

Corrumpuntur iudices etiam donis, et ea caussa fuit, cur iis legibus, quae de pecuniis repetundis latae sunt, punirentur, qui ob rem iudicandam pecuniam accepissent. Narrat Plutarchus ***), Thebis olim positas in publico fuisse iudicum statuas, easque sine manibus: quod indicio esset, nihil eos a quoquam accipere debere; eius autem, qui iudicio praesideret, etiam sine oculis: quod ipso personarum aspectu iudices interdum a recto abduci arbitrarentur. Antonius certe apud Ciceronem †) gloriatur, M'. Aquillium, in manifesto repetundarum crimine, hoc potissimum a se artificio liberatum, cum eum moestum ac sordidatum produxisset, tunicamque eius a pectore discidisset et cicatrices adversorum vulnerum, quae ille pro republica acceperat, ostendisset. Ita iudices, quem absentem forte damnassent, eum, aspectu ipsius commoti, liberarunt ††). Eodem artificio multis ante annis usus

*) Serm. II. 2. 8.
**) Valer. Maxim. V. 5. extern. 3. et V. 8.
***) Tom. VII. Rsk. pag. 398. sq.
†) de orat. II. 47. §. 195. cf. in Verr. lib. V. 1. §. 3.
††) cf. Quinctil. II. 15. 7.

erat Hyperides, qui, ut narrat Athenaeus*), cum Phryne, meretrix pulcerrima, rei capitalis argueretur atque ita teneretur, ut argumentis purgari non posset, cum multa pro ea dixisset, ad postremum statuit eam in conspectu iudicum et pectus eius papillasque nudavit: qui aspectus tantum potuit, ut, quam omnium sententiis damnatum iri opinio erat, omnium suffragiis absoluta discesserit. Ex quo institutum est, ut Ariopagitae noctu iudicarent: cuius rei praeter ceteros auctor est Lucianus**). Sed et quo iudicia integriora et incorruptiora essent, nomina ipsa eorum, de quibus ageretur, in Ariopago reticeri solita, quidam tradiderunt, ut, nulla prorsus personarum ratione habita, de rebus tantum ipsis iudicaretur.

Multum etiam in iudiciis pervertendis potest eloquentia: neque prorsus mentiebantur veteres illi magistri, qui se docere profitebantur, quo modo caussa inferior dicendo superior fieri posset**). Cui enim nōta non sunt verba Ciceronis in caussa Cluentiana, obiectas a se iudicibus tenebras gloriantis? Ideoque rectum erat illud eorundem Ariopagitarum institutum, apud quos oratores praeconis voce nihil verborum extra rem facere et neque prooemiis uti neque epilogis iubebantur. Sapienter quoque Anastasius et alii posteriores imperatores constituerunt, ne cuiquam administratio patriae suae sine speciali iussu principis permitteretur. Arbitrati enim sunt id, quod est, unumquemque necessario in patria sua multis cognationibus, affinitatibus, necessitudinibus implicatum teneri, iisque omnibus rebus iudiciorum religionem ac severitatem impediri. Eodem pertinebant permissae antiquo more alternae iudicum reiectiones, ut e iudiciis omnis omnino suspicio inclinati ac propendentis in alterutram partem

*) Hermotim. 64. Vol. IV. pag. 84. sq. ed. Bipont.

**) Cic. Brut. 8. §. 30. (Graeci: τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν.)

animi tolleretur. *Neminem*, ait Cicero pro Cluentio*), *voluerunt maiores nostri non modo de existimatione cuiusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima esse iudicem, nisi qui inter adversarios convenisset.* Expediret etiam, in eos iudices, qui se corrumpi sivissent, gravissimas poenas constitui; ut fecisse Cambysen ait Herodotus**), qui, utinam non singulari, sed in omnem posteritatem duraturo exemplo, supra iniusti iudicis corium in lora dissectum, eius filium ac successorem sedere iussit, ut eum a paternae improbitatis imitatione paterni supplicii memoria revocaret. Omnino autem iudicibus tria in animo perpetuo habenda esse arbitror: unum ut cogitent, quemadmodum ipsi de aliis iudicant, ita de se non alios tantum homines, sed ipsum Deum iudicaturum; alterum, ne prius sententiam ferant, quam diligentissime utriusque partis iura cognoverint. Merito laudatur a Platone illud Hesiodi:

Μηδὲ δίκην δικάσῃς, πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσῃς.

Et elegans est illud Philippi, ut opinor, Macedonis, qui cum altera aure occlusa accusatorem audiret, interrogatus, cur id faceret, dixit, se eam servare integram reo.

Postremum illud est, debere quidem iudicem plane medium esse: ideo enim *μεσῖται*, ut ait Aristoteles***), vocantur. Sed tamen, si in alterutram partem inclinandum sit, ut Circe dicebat minus periculi esse, si navis ad Scyllam potius paullum inclinaret, quam si ad Charybdim †), ita in hominibus puniendis minus mali esse in clementia ac lenitate, quam in

*) cap. 43. pr.

**) V. 25. cf. Valer. Maxim. VI. 3. ext. 3.

***) Eth. Nicomach. V. 7. *καὶ ζητοῦσι δικαστὴν μέσον, καὶ καλοῦσιν ἔνιοι μεσιδίους, ὡς ἐὰν τοῦ μέσου τύχωσι, τοῦ δικαίου τευξόμενοι. μέσον ἄρα τι τὸ δίκαιον, εἴπερ καὶ ὁ δικαστής.* cf. Polit. V. 6. *ἄρχοντι μεσιδίῳ.*

†) Hom. Odyss. XII. 108. sqq.

saevitia et acerbitate. Nam etsi laudata est apud veteres praetoris cuiusdam*) severitas, cuius tribunal scopulum reorum vocabant, multo tamen maiorem laudem haberet illa vox Neronis, si ex animo prolata esset, aut si ipse in eadem mansuetudine perstitisset, qui subscripturus sententiae capitis in quendam, *Utinam*, inquit, *nunquam didicissem litteras***). Et M. Antonini illud praecipue commendatur, quod poenas legibus definitas semper usque ad aliquem modum mitigabat. Pleni sunt libri nostri talium sententiarum: *Benignius interpretandae sunt leges, quo voluntas earum conservetur.* Et: *Interpretatione molliendae sunt poenae potius, quam exasperandae.* Non possum hoc loco praeterire dictum quoddam vetustissimi oratoris Antiphontis: *Εἰ δέοι τι ἁμαρτεῖν, τὸ ἀδίκως ἀπολῦσαι ὁσιώτερον, ἢ τὸ ἀδίκως ἀπολέσαι· τὸ μὲν γὰρ ἁμάρτημά ἐστι, τὸ δὲ ἀδίκως ἀποκτεῖναι ἀσέβημα****). Cuius sententiae similem quandam ex libris nostris suo loco proferemus.

Dixi de auctoritate et officio iudicum, non quaecunque poteram, — neque enim id aut res postulabat aut tempus patiebatur, — sed ea tamen, quae dixi, neque aliena neque inutilia fuisse confido. Quid praestiterim, vos ipsi iudices eritis. Si quis erit, qui me contendat debuisse statim ad ea, quae iuris civilis propria erant, accedere, ab eo peto, ne mihi veniam neget, quod ego amicis rem non magni momenti petentibus negare non potuerim; neve sit ita difficilis creditor, ut in crastinum exspectare nolit: cum praesertim ipsi iurisconsulti sub†) eo, quem

*) L. Cassii. Vid. Valer. Maxim. III. 7. 9.

**) Senec. de Clem. II. 1. Vellem nescire litteras. Sueton. Ner. c. 10. Quam vellem, inquit, nescire litteras.

***) *Περὶ τοῦ Ἡρώδου φόνου.* §. 91. Bekk (pag. 140. Steph.) *καὶ μὴν εἰ δέοι ἁμαρτεῖν ἐπί τῳ, ἀδίκως ἀπολῦσαι ὁσιώτερον ἂν ἤ τοῦ μὴ δικαίως ἀπολέσαι· τὸ μὲν γὰρ μόνον ἁμάρτημά ἐστι, τὸ δὲ ἕτερον καὶ ἀσέβημα.*

†) Immo in.

explicaturi sumus, titulo tradant, in mora modici temporis non magnum damnum inesse censeri. DIXI.

ORATIO XIX.

MANDATU*) S. P. Q. R. HABITA IN AEDE SACRA B. MARIAE VIRGINIS

QUAE EST IN CAPITOLIO

IN REDITU AD URBEM

M. ANTONII COLUMNAE

POST TURCAS NAVALI PROELIO VICTOS

IDIB. DECEMBR. ANNO

M D L X X I.

Si ulla post hominum memoriam parta victoria est, in qua et admirabilis se divini numinis potentia ostenderit, et quid fortium virorum virtus, quid singularis ductorum prudentia valeat, cognitum ac declaratum sit, in hac certe, quam superioribus diebus imperatores ac milites nostri ex immanissimo ac teterrimo Christiani nominis hoste retulerunt, ita haec omnia patefacta sunt, ut nunquam maioribus aut illustrioribus argumentis aut illustrata esse aut in posterum illustrari posse videantur. Quare et immortali ac praepotenti Deo, huius tanti boni, ut aliorum omnium, auctori, gratiae, quantas maximas animus noster capit, agendae sunt; et fortissimis ac clarissimis viris, qui periculum a nobis omnibus vitae suae periculo depulerunt, qui barbaris in nos irruentibus

*) Utitur hac forma Cicero quoque pro Sulla §. 65.

iter corporibus suis occluserunt, qui pestem ac perniciem, quam illi nobis machinabantur, in ipsorum capita converterunt, qui illorum temeritatem consilio, furorem fortitudine, audaciam virtute superarunt, novi atque inusitati honores pro nova ipsorum atque inusitata virtute tribuendi. Quod enim tantum ac tam singulare honoris genus reperiri aut excogitari potest, quod non et in aliis*), qui egregiam in hoc bello reipublicae Christianae operam navarunt, et tuae inprimis, M. Antoni Columna, virtuti rebusque gestis, et ab aliis Christianis populis et praecipue a populo Romano debeatur? Cuius universi quod sit erga te studium, quae voluntas, neque tibi unquam aut dubium aut obscurum fuit; et tamen nuper apertissime cognoscere potuisti, cum, tuo in urbem ingressu, tantus ad te omnium aetatum atque ordinum concursus factus est, tanta effusa omnis generis multitudo, ut ipsi septem colles, ipsa urbis moenia, si natura pateretur, sedibus suis relictis, obviam tibi prodire cupere viderentur. Quacunque incesseras, faustis acclamationibus omnia personabant; omnes redundantem et foras erumpere gestientem laetitiam ore, oculis, manibus indicabant; omnium in te uno figebatur obtutus; omnes te, non ut unum ex principibus civitatis, sed ut firmissimam ac solidissimam Romani nominis ac dignitatis columnam**) intuebantur. Coelum ipsum manifesto favit honori tuo, cum, quod aliquot dies antea triste ac nubilum fuerat, ingressuro te, ita derepente nitere coepit, ut illa subita serenitas facile omnibus indicarit, honores, qui tibi haberentur, etiam coelestium iudicio comprobari. Nunc quoque, quanta hoc au-

*) Muretus in marg. Aldinae expungit *in*. Recte.

**) Frigidus lusus in nomine *Columnae*. Nec Latina consuetudo eum, cuius consiliis respublica nititur, *columnam*, sed *columen reipublicae* vocat. Ruhnk. Cf. tamen Horat. Carm. I. 35. 14.

gustissimum templum frequentia hominum compleverit, vides: qui omnes eo animo huc convenerunt, ut Christo Iesu victori et victoriarum datori, ut beatissimae virgini, ut ceteris coelitibus, quorum auxilio hanc victoriam sine ulla dubitatione acceptam ferre debemus, tum propter fusos ac fugatos hostes, tum propter te salvum ac sospitem in patriam reductum, rite ac pie, ut debent, gratias agant. Beatum te, M. Antoni, propter cuius et abeuntis periculum et redeuntis salutem templa complentur. Meminimus omnes, superioribus mensibus, te ad bellum profecto, quae tota urbe fuerit trepidatio, quae sollicitudo, qui pavor.

Quamvis enim et duces delecti erant fortissimi ac sapientissimi et ex toto propemodum orbe Christiano flos ipse nobilitatis convenerat, et praecipua Italiae atque huius urbis ornamenta ac columina in exercitu versabantur, tamen eo magis metuebantur varii bellorum et ancipites casus, quod, si quid aut propter vim tempestatum aut propter hostilium copiarum magnitudinem aut quo alio eventu gravius accidisset, nulla reliqua spes erat, ullum amplius aetate nostra talem exercitum posse denuo comparari. Vagabatur autem toto mari infinita quaedam latronum multitudo, nostro sanguine cruenta, nostris spoliis onusta: qui et semper alias suopte ingenio feroces, et tum maxime propter recentes victorias spe atque animis inflati, tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserant, ut classem quidem nostram a se spiritu ipso difflatum iri, ea vero disiecta, quasi ianua quadam effracta ac revulsa, omnes sibi Christianorum portus, omnes insulas, omnem oram maritimam apertam fore arbitrarentur. Augebat timorem nostrum, quod anno superiori eas Deus alienatae a nobis propter peccata nostra voluntatis suae significationes dederat, ut non iniuria trepidaremus, ne ille merito nobis iratus, per hostes nominis sui a

populo suo poenas repetere decrevisset. Sed o caeca hominum iudicia! o abstrusa et recondita Dei consilia! o bonitatem ac clementiam ipsius perpetuo praedicandam!

Vere Dominus est, qui vulnerat et medetur; percutit, et manus eius sanabunt; qui mortificat et vivificat; qui deducit ad inferos et reducit. Pro paterna sua misericordia, castigans castigavit nos; sed morti non tradidit nos. Respexit ad lacrymas, ad ieiunia, ad eleemosynas, ad preces ecclesiae suae: ad quae omnia Pius V. et nomine et re sanctissimus Pontifex, toto illo tempore, alios omnes et praecepto et exemplo suo incitabat. En senex sanctissime et veterum illorum Pontificum simillime, scelerum ultor, iustitiae cultor, veteris disciplinae restitutor, qui, bono publico, his miseris ac turbulentis temporibus, ecclesiam suam gubernandam commisit Deus: hic est fructus lacrymarum atque obsecrationum tuarum. Tui fletus pepererunt nobis hoc gaudium, tua quotidiana sacrificia hanc nobis a Deo victoriam impetrarunt. Metis exsultans, quod lacrymans seminasti. Te novo Moyse manus in coelum tollente, novus hic Iosue superabat Amalechitas. Tu mentem in Deo, nostri milites in barbarorum corporibus tela figebant. Confirmabant illorum dexteras preces tuae, et hostilium gladiorum cuspidem retundebant. Itaque quanto plus nobis dedit Deus quam petebamus! Nos timidi vota faciebamus, ut hostium classis, cum adventare nostram auditum esset, quam celerrime se ad suos reciperet: quo post tot editas strages timuisse tamen et exspectare ausa non esse nostrorum impetum videretur. Nam illud prope immodicum videbatur optare, ut et congrederentur et se barbari, nostrorum virtute cognita, in fugam darent. Quod si ad efficiendam aliquam imaginem speciemque victoriae, aliquot illorum naves depressae, aliquot captae, numerus aliquis captivorum liberatus

esset, abunde omnes non exspectationi modo, sed optatis quoque nostris satisfactum fore arbitrabamur. Ut autem sine magna nostrorum clade amplius quadraginta hostium millia caederentur, ut decem et eo amplius millia caperentur, ut centum nonaginta quinque illorum triremes, aliaque complura navigiorum genera in nostrorum potestatem venirent, ut plus quindecim captivorum nostrorum millia liberarentur, ut ex tanta illorum multitudine vix unus perfidus pirata, et unus item saevissimi praedonis Ariadeni filius fuga elaberentur, qui ad superbas immanis illius tyranni aures acerbissimum minimeque ab ipso exspectatum tantae cladis nuncium afferrent, quis unquam nostrum, non dicam sperare, sed propemodum optare ausus est? Praecucurrit fortitudo vestra spes nostras, quaeque nos ne frustra optaremus verebamur, ut ea*) frustra hostis optaret, admirabili Dei beneficio et vestra singulari virtute perfectum est. Illud vero memorabile et animadvertendum, neque fortuito accidisse, sed iustissimo Dei iudicio effectum esse credendum est, quod, qui duo ex illa impura foedissimorum mancipiorum colluvie maximas minas iactare, qui uni ex omnibus Christianorum vires maxime despicere soliti erant, ut etiam apud illum stolidum ac furentem dominum suum ausi essent gloriari, se centum triremibus, quidquid usquam Christianorum esset, undique exterminaturos: ii potissimum, cum ad manus ventum est, ita subito perterrefacti sunt, ut mare ipsum angustum eis esse ad fugam videretur.

O Nonae Octobres, quam faustam ac felicem nobis posterisque nostris vestri memoriam reliquistis! Quis non eorum, qui proelio non interfuerunt, ut sibi liceret spectasse quae illo die gesta sunt, annum unum de consequentis vitae suae spatio, si fieri posset, ad-

*) Pr. ed. *ea ut.*

emptum velit? Solem ego ipsum, ita vivam, in tam pulcro spectaculo, ut Iosue olim adversus Amorraeos pugnante, substiturum fuisse arbitror, nisi tanta fuisset vincendi celeritas, ut, qui nihil metuebant, id unum metuere viderentur, ne prius advesperasceret, quam omnes hostes aut caesi aut capti aut fugati essent. Quaenam igitur statuae, qui arcus, quae columnae, quae tropaea vobis excitari poterunt, viri fortissimi, quae non dico paria esse meritis vestris, sed eorum partem adumbrare aliquam possint? qui futuri sunt usque eo diserti ac copiosi historiarum scriptores, qui, cum ad Naupacteam victoriam ventum erit, non potius metuant, ne quid de illius magnitudine deterant, quam eam se verbis exaequare posse confidant? Semper enim iustum minuendi metum faciunt ea, quae amplificandi spem sua magnitudine sustulerunt. Vos exsultantem barbarorum audaciam compressistis, vos maria illis clausistis, nostris aperuistis, vos flammam atque ferrum, vos caedem, incendia, rapinas, libidinem a Christianorum vita, tectis, fortunis, corporibus arcuistis, vos a templis sacrilegia, ab oppidis direptionem, ab agris vastitatem depulistis, per vos cruentata ac tepefacta maria illorum sanguine redundarunt, per vos vicina litora illorum aut sauciorum aut morientium inconditis ululatibus personarunt, vobis magistris didicit noster miles vincere, barbarus vinci, vobis Christianorum alii vitam debent, alii libertatem, omnes securitatem. Durum, fateor, fuerat audire, tam multa oppida a nefariis latronibus capta, tam multa incensa, tam multas regiones vastatas, abducta in servitutem tam multa hominum millia; sed si Christi potentia, si Christianorum fortitudo aliter apud barbaras gentes illustrari, quam post tot acceptas calamitates, non poterat, prope est, ut exclamem, tanti fuisse. Certe quidem ut verni temporis clementia et amoenitas minus hilararet animos nostros, nisi

eam hiemis rigor et asperitas antecessisset, ita minus omnes huius victoriae iucunditatem ac dulcedinem sentiremus, nisi eam cum superiorum temporum tristitia et acerbitate compararemus. Neque vero eos tantum, qui ex illo nobis omnibus salutari proelio, re bene gesta, incolumes reverterunt, omnibus maximis honoribus debemus afficere, sed eorum quoque memoriam grato animo amplissimisque laudibus prosequi, quos in illo conflictu*) fortiter dimicantes, non tam vis hostium perculit, quam ille ipse, pro quo pugnabant, sibi pigneratus est**) Christus. Qui si, ut credibile est, prius Christiano ritu expiati ac culpis omnibus soluti, tunc vero in Deum tantum intuentes et in eo mente ac cogitatione defixi, vitam pro illius gloria proiecerunt, eodem illo temporis puncto, angelorum legionibus stipati, triumphantes in coelum evolarunt. O vos beatissimos, qui sanguinem vestrum pro eo fudistis, qui prior ipse pro vobis suum sanguinem fuderat! qui mortem naturae debitam pro vitae auctore potissimum reddidistis. Illi impii, quos tum concidebatis, cum concidistis, et mortem oppetierunt cum ignominia, et mortui poenas nunc ad inferos luunt, vos vero et extremum spiritum victores cum gloria effudistis et mortali conditione vitae in immortalitatem commutata, piorum estis aeternam sedem et locum consecuti. Beata vita, quae tali morte conclusa est! beata mors, quae tali vitae principium dedit!

Sed ut ad te, M. Antoni, mea iam revertatur oratio, neque populus Romanus ignorat, neque unquam ulla ignoratura est aut gens aut aetas, huius immortalis gloriae multo tibi plus quam pro virili parte deberi.

*) In translatione, qualis h. l. est, *conflictionem* dicere praestat. Apud Ciceronem Part. orat. §. 55. inter se pugnantium rerum *conflictio*.

**) Cic. Philipp. XIV. 12. §. 32, Mars ipse ex acie fortissimum quemque *pignerari* solet.

Tu iam inde a principio, cum a sanctissimo Pontifice Pio Quincto huius saluberrimae principum Christia norum coniunctionis fundamenta iacerentur, ad eam rem ex ipsius sententia conficiendam plurimum laboris, operae, auctoritatis contulisti. Tu cum classi Pontificiae summo cum imperio praefectus esses, in Siciliam profectus, interea dum Ioannes Austrius, non mea tantum, sed omni omnium praedicatione maior adolescens, cuius in totam Christianorum classem summa erat auctoritas ac potestas, eodem perveniret, et milites et classiarios studiosissime exercuisti, et ut omnium rerum ad maritimum bellum necessariarum copia suppeteret, perfecisti. Tu, quoties de summa re deliberatum est, eas sententias dixisti, quae summam prudentiam cum summa animi excelsitate coniunctam indicarent. Tu, cum offensiones quaedam intervenirent, quae rem in summum periculum adduxerant, iratorum animis sapientissime capto consilio et gravi atque accommodata ad tempus oratione mitigatis ac compositis, nascentis mali occasionem sustulisti. Tua cohortatione inflammati milites ad pugnam exarserunt, tuum in ipsa pugna exemplum secuti, omnia pro Christo pericula con tempserunt. Pervenit ac perlatus est usque huc tuarum immortalitate dignarum vocum sonus: *Optimis auspiciis geri quaecunque pro Christiana religione gererentur; barbaricam audaciam cedentibus instare, instantibus cedere; nostrorum et victoriae et morti immortalem gloriam propositam esse; illo duce atque auspice, cuius brachia in cruce pendentis*) effigies, e summo regiae triremis eminens, nostros animaret**),*

*) Non dubito, quin scribendum sit *pandentis* vel *tendentis*. Fr.

**) *Animare aliquem* pro incitare, incendere, Gallicismum sapit. Ruhnk. Macrob. Saturn. VII. 3. Ut hortatu vestro Eustathius, quae de scommate paullo ante dixerit, *animetur* aperire (*animare* id. q. incitare, προθυμίαν ἐμβάλλειν).

terreret hostes, de secundo proelii exitu nemini esse dubitandum. Audivi, audivi ipse de fortissimo viro, cuius eximia virtus et saepe alias et in hoc bello vel maxime spectata est, quique tuorum in hac expeditione consiliorum ac laborum particeps fuit, quam praeclarum tibi quamque honorificum testimonium tribuerit divinus adolescens Ioannes Austrius, postridie eius diei, quo debellatum est, cum aperte praedicaret, tuum in hac sancta belli societate conflanda praeter ceteros laborem ac studium, in deliberando prudentiam et altitudinem animi, in re gerenda fortitudinem et alacritatem exstitisse, te et committendi proelii consuasorem*) et comparandae victoriae adiutorem sibi praecipuum fuisse.

Quae cum omnia magna et praeclara sint, multo tamen a te maiora et praeclariora populus Romanus exspectat. Properant, M. Antoni, nostra omnium vota, quique animis praesentis gaudii magnitudinem capere vix possumus, rerum a te gestarum praestantia, quasi quibusdam alis, sublati, cogitatione et spe multo iam ulterius provolamus. Non satis est impulisse hostem: prosternendus et opprimendus est, antequam se novis opibus copiisque renovarit**). Extorquenda sunt vobis ex illius belluae faucibus impioque dominatu ampla illa et opima regna, in quae, a Romano imperio distracta atque divulsa, nullo iure iniustissimus possessor invasit. Tendit vobis Iudaea supplices manus, et palmas, quarum feracissima est, vestris victoriis triumphisque despondet, obtestaturque vos per eum, quem ex purissimae matris utero mirabiliter exeuntem excepit, cuius vestigiis impressa, cuius admirandis operibus nobilitata, cuius sparso pro nobis omnibus sanguine irrigata est, ne

*) Cic. pro Quintio 5. pr. *Consuadere* aliquoties dixit Plautus.

**) Cic. pro Muren. 15. §. 33. ut se, rege Armeniorum adiuncto, novis opibus copiisque *renovarit*.

se diutius patiamini indigna Christi hostium servitute oppressam teneri. Duce olim columna Iudaei ex dura ac diuturna servitute extracti sunt. Utinam nostris quoque temporibus Iudaea ipsa duce Columna ex multo duriori multoque diuturniore servitute extrahatur! Proditum est litterarum monumentis, imperante Constantio, Constantini magni filio, visam esse in coelo sub specie crucis ingentem columnam coronatam, quae longe lateque collucens, a monte olivarum usque ad eum montem, ubi Christus pro nobis omnibus morte affectus est, pertineret*). Declarandum est tibi, M. Antoni, rebus ac factis, tam insigne prodigium ad te et ad gentem tuam pertinere. An vero gentes quaedam antiquis temporibus propter violata maiorum suorum sepulcra gravissima bella susceperunt: nos Iesu Christi Domini ac Dei nostri sepulcrum, monumentum salutis nostrae, pignus resurrectionis nostrae, ab immundis canibus tam diu teneri, eisque ludibrio esse patiemur? Ite potius optimis ominibus generosae ac fortes animae, ite accensa divinae gloriae studio pectora, continuate victorias, connectite triumphos, invidete posteris vestris gloriam eius terrae, ex qua salus nostra prodiit, ab immanibus belluis receptae ac recuperatae. Ubi melius sanguis spargi potest? ubi melius vita deponi? ubi verior ac solidior gloria comparari? O Christe, te appello. In tua manu bellum et pax; in tua manu victoriae; in tua manu regum ac populorum corda sunt. Inspira nostris ardorem pugnandi, da eisdem vim facultatemque vincendi, immitte eam mentem principibus ac populis, qui nondum in hanc sanctam societatem nomina dederunt, ut id primo quoque tempore facere maturent: non quod tu, qui omnia potes, aut eorum opera aut nostra ad hostes tuos obterendos egeas; sed ut omnes, qui tuo nomine gloriantur, in partem aliquam veniant eius gloriae, quae ex nominis ac

*) Pr. ed. *pertingeret*, quod ipsum legitur in ed. Thomas.

cultus tui propagatione capietur. Et quando urbem Romam imperii sedem ac domicilium, ecclesiam Romanam religionis firmamentum esse voluisti, da Pio Quincto Pontifici, da populo Romano hoc munus, ut in hanc potissimum urbem et ad hunc potissimum Pontificem partae tam nobilis victoriae aliquando nuncius afferatur. DIXI. *)

ORATIO XX.

HABITA ROMAE IN AEDE D. PETRI IN VATICANO V. ID. MAI. ANNO M D L X X I I.

IN FUNERE PII V. PONT. MAX.

[QUI OBIIT KAL. MAI. EIUSD. ANNI.]

Dicturus ex veteri consuetudine de Pii Quincti, sanctissimi et in omni virtutum genere summi Pontifi-

*) Quanto concursu hominum hanc orationem (de qua Thomasius conferri iubet Thuan. lib. L Hist. f. 1033.) habuerit Muretus, ipse scribit Saerate lib. I. epist. 22. et tum civitate Romana oratorem donatum esse, perspicuum faciunt quos Martyni-Laguna in Ephemerid. litter. Ienens. a. 1791. n. 179. pag. 3. retulit versus *Ioannis Francisci Ferrarii, civis Romani, in M Antonium Muretum civitate donatum:*

Hoste triumphato, spoliis orientis onustus
  Dum repetis patrios, alte Columna, lares,
Pro populo meritas Superis Muretus agebat
  Grates, facundo maximus ore ruens.
Admirata viri divinum Roma leporem,
  Pro! fluit eloquio Tullius alter, ait,
Comprobat hic Marci re nomen; verba ego rursum
  Prisca bibo, priscos audio laeta sonos.
Nec mora, Romanis adscribit civibus illum,
  Et gremio gaudens confovet ipsa suo.
Hunc decorat titulis, ornantem ornatus †) ut ornet,
  Et Latium prisco floreat eloquio.

†) Virgil. Aen. I. 650.

cis, laudibus, in hoc orbis terrarum augustissimo nobilissimoque consessu, Patres amplissimi, maximopere commoverer ac conturbarer animo, tum ob virium mearum imbecillitatem, tum ob brevitatem temporis mihi ad me comparandum dati, si existimarem aut ullam in quoquam vim dicendi meritis ipsius parem posse reperiri, aut ullam longitudinem temporis suffecturam ei, qui tam copiosi ac multiplicis argumenti partes omnes pertractare ac persequi vellet. Sed cum et omnibus et vobis praecipue, qui propius illum cognovistis, notum exploratumque sit, iis illum supra ceteros mortales virtutibus floruisse, quarum praestantiam, non dicam exaequare dicendo, sed assequi cogitando difficile atque arduum sit: ipsa me animosiorem atque alacriorem facit suscepti muneris difficultas, cogitantem, quod mihi necessario eveniet, ut et multa memoratu dignissima praetermittam, et ea ipsa, quae attingam, ieiunius multo atque exilius quam pro ipsorum dignitate percurram, idem cuilibet quamlibet exercitato et omnibus rebus ad dicendum instructo homini eventurum fuisse. Ac quoniam auguratur animus, eum iam in aeternas illas beatorum sedes evectum et cum Deo coniunctum, quae hoc tempore a nobis dicuntur, quaeque fiunt, audire atque intueri, eundem in hoc munere obeundo modum tenebo, quem tenerem, si ipse, mortali adhuc corpore indutus, praesens adesset: ut et eo genere orationis utar, quo ipsum praecipue oblectari solitum novimus, non pigmentis ac fucis oblito, sed severo ac solido, et ea sola in ipso commendem, quae ipse in rebus humanis sola commendanda ducebat.

Qui ethnicorum more vixerunt, ethnicorum more laudentur: ego tam sancto tamque Christiano principi nullam laudem convenire arbitror nisi vere ac proprie Christianam. Itaque in quibus exaggerandis et amplificandis veteres plurimi erant, et a quibus fere huius generis orationum principia ducebant,

patriae claritatem, quam etiam quidam ex illis primam partem felicitatis esse dixerunt, nobilitatem generis, opes ac copias, ea nos, etiamsi vere ac copiose id facere possemus, in talis tamen viri laudibus numeranda non ducemus. Quanti haec sint, declaravit ipse Christus, qui, totius orbis dominus, obscurum et ante id tempus ignobilem pagum, in quo nasceretur, elegit. Deus et Dei filius, faber et fabri filius haberi voluit; rex omnium, in paupere tugurio natus, non habuit ubi reclinaret caput. Immo vero ii demum gloriosi mihi praeter ceteros atque illustres videntur, etiamsi haec humanarum rationum momentis expendere libeat, qui Deo tantum freti ea, quae inter homines summa habentur, sine ullis eiusmodi praesidiis, sua sibi virtute pepererunt. Pulcrum est enim ita abundare, ut nemini quidquam debeas; ita illustrare alios, ut nihil ipse splendoris ac claritatis ab aliis mutuatus esse dicaris. Sed his omissis, quae semper sapientissimus quisque contempsit, iam quasi thesaurum quendam rerum pulcerrimarum ac pretiosissimarum aperiens spectandumque proponens, evolvam et explicabo vera illa et divina bona, quae semper illum bonis amabilem, improbis formidabilem, utrisque admirabilem reddiderunt. Qui statim ab ipso ineuntis aetatis principio, cum et divino lumine collustratus et domestica, ut credibile est, institutione commonefactus, iis, qui in saeculo viverent, difficilem esse in coelum viam iudicasset, impulsu spiritus sancti fugit e patria inferiori ac terrestri, ut Abraham; iterque illud arripuit, quod ad illam superiorem ac coelestem tendenti tutius atque expeditius esse intelligebat. Fugit ut Loth, neque post tergum respexit, cum sciret, eos, qui, manu ad aratrum apposita, respiciunt retro, aptos non esse ad regnum Dei. Fugit ut Iacob, et in ea demum terra conquievit, in qua vidit scalas, per quas itur in coelum. Dedit enim nomen in lau-

datissimam illam D. Dominici sodalitatem, in qua, ut primum instituta est, tanquam in opimo ac fertili agro, eodemque bene ac diligenter subacto et exculto, viri et doctrinae magnitudine et vitae sanctitate praestantes, nunquam alii aliis succrescere, alii ex aliis continenter propagari ac proseminari desierunt. In ea ita vixit, ut iuvenis senibus, tiro veteranis, novitius exercitatis, tanquam exemplum continentiae, tolerantiae, frugalitatis, obedientiae, omnis denique virtutis proponeretur. Neque vero coepit quidem ita vivere, sed in eo non perstitit; neque perstitit quidem, sed non longius progressus est; neque progressus quidem, sed in medio cursu defatigatus*). Immo vero totum vitae spatium ita transegit, ut, cum iam pridem ad summam virtutis perfectionem pervenisse iudicaretur, ipse tamen quotidie se ipso melior ac perfectior cerneretur.

Cum autem alia in hoc viro admirabilia fuerunt, tum singulare studium conservandae verae ac catholicae religionis, et adversus eos, qui illam ulla ex parte labefactare conarentur, implacabile odium semper eluxit: quibuscum ille perpetuum bellum gerens, ne punctum quidem temporis in vita ab eis vexandis et exagitandis conquievit. In aliis erratis condonandis atque ignoscendis, quamquam et sui et aliorum severissimus censor, non ita se durum atque inexorabilem praebebat: qui ab ecclesia descivissent, nisi aut ipsos erroribus aut ipsis orbem purgaret, vitam sibi acerbam atque insuavem esse ducebat. Exedebat animum ipsius zelus ecclesiae, neque quis-

*) Meminisse iuvat nobilissimi loci Demosth. de corona pag. Rak. 288. §. 179. Bekk. *συνεπαινεσάντων δὲ πάντων καὶ οὐδενὸς εἰπόντος ἐναντίον οὐδὲν, οὐκ εἶπον μὲν ταῦτα, οὐκ ἔγραψα δὲ, οὐδ' ἔγραψα μέν, οὐκ ἐπρέσβευσα δέ, οὐδ' ἐπρέσβευσα μέν, οὐκ ἔπεισα δὲ Θηβαίους· ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀρχῆς διὰ πάντων ἄχρι τῆς τελευτῆς διεξῆλθον.* Quinct. IX. 3. 55. Non enim dixi quidem, sed non scripsi; nec scripsi quidem, sed non obii legationem; nec obii quidem, sed non persuasi Thebanis.

quam unquam verius idem, quod olim David*), dicere potuit: *Nonne qui oderunt te, Domine, oderam, et super inimicos tuos tabescebam? Perfecto odio oderam illos.* Ergo cum ei munus in eos inquirendi publice mandatum esset, quas ille potentum inimicitias, quas minas, quae pericula, quas vitae ac capitis dimicationes sibi, dum illos modis omnibus persequitur, defugiendas putavit? quas non potius ultro ac cupide appetiit? quam saepe ab illis petitus, a Deo mirabiliter servatus est? ut de eo dici possit, quod alicubi ait Cyprianus**): *Non animum martyrio, sed martyrium animo defuisse.* Ob haec tanta ac tam praeclara in Christianam rempublicam merita, primum creatus Episcopus Nepesinus, deinde a Paulo IV. in vestrum, Patres amplissimi, collegium adscitus atque aggregatus, quanta cum dignitate dignitatem illam sustinuerit, quid opus est, praesertim apud vos agentem, pluribus verbis exponere? Quantum ei prudentiae et acuminis ad videnda ea, quae vera et recta essent, quantum animi et libertatis ad eadem proferenda, quantum auctoritatis ad obtinenda semper fuit? Nihil unquam ille in dicenda sententia aut metui aut gratiae dedit; nunquam ad cuiusquam voluntatem orationem suam accommodavit; nunquam quidquam veritate prius aut antiquius habuit. Itaque vulgo etiam dicebant, nihil ab eo precibus peti oportere: preces enim apud eum neque ad iusta impetranda necessarias esse neque ad iniusta extorquenda efficaces. Quod si quidam ex veteribus Romanis eo nomine felix habitus est, quod ab eo nemo ullam rem improbam petere auderet: quid hunc dicemus, quem omnes, qui quid petituri erant, in quo vel minimum turpitudinis inesset, tanquam scopulum quendam refugiebant?

*) Psalm. 138. vs. 20. sq.

**) Non enim ipse tormentis, sed tormenta ipsi defuerunt. Cyprian. in ep. 37.

Ut autem divino consilio, vestris suffragiis, in Pii Quarti locum suffectus est, tanta subito exstitit bonorum alacritas et exsultatio, tanta improborum fuga et trepidatio, ut neque illi quidquam sibi optatius potuisse contingere, neque hi uspiam*) se iam tuto posse consistere arbitrarentur. Cernere erat bonos hilares et erectos; tristes improbos et abiectos; illos gaudio triumphantes, hos de consciscendo sibi voluntario exsilio consilia inter se communicantes; illi gratulatum ad templa convolabant, hi aspectum hominum lucemque vitabant; illos sublatos in coelum, hos amandatos infra terram putares. Neque vero multis edictis aut programmatis opus fuit ad pestes quasdam hominum ex urbe pellendas. Ut sol exoriens nebulas disiicit, ut ventus aream purgat, ita nomen ipsum novi Pontificis dissipavit improbos et urbem tetra illa impurorum hominum colluvione purgavit. Iam in ipso Pontificatu qualis fuerit, si quis subtilius requirere instituat, ita reperiet, multis saeculis nullum Pontificem fuisse, qui ad veteres illos, Sylvestrum, Gregorium, Leonem eiusdemque generis alios, vivendi ratione et consuetudine propius accesserit. Primum enim, si privata et domestica spectemus, eandem in victu cultuque parsimoniam retinuit, quibus a principio**) se, cum adhuc in monasterio esset, assuefecerat. Eadem ieiunia erant, eaedem preces, eadem statis anni temporibus a certis ciborum generibus abstinentia, eadem interioris vestitus asperitas; neque quisquam unquam intemperans tanto studio voluptates corporis consectatus est, quanto ille eas perpetuo repudiavit. Immo vero, quarum ecclesiae constitutionum propter senectutem aut propter imbecillitatem corporis gratia plerumque petentibus fieri solet, iis ut ipse se solveret,

*) Dicendum erat *usquam*.

**) Melius est, quod Muretus in marg. Aldinae reponit, *cui a principio*.

quamquam et affecta aetate et corpore admodum imbecillo, nunquam tamen adduci potuit. Quotidie fere sacrificabat; si id non poterat, omnino tamen sacrosancto missae sacrificio intererat. Nunquam ex eius ore verbum unum prodiit, quod non aut ad Dei laudem aut ad eorum, qui aderant, emendationem pertineret.

Sic, quamquam adhuc in terra positus, versabatur in coelo; et cum hic nobiscum viveret, iam tamen civis erat sanctorum et domesticus Dei. Tota quoque eius familia ad exemplum domini composita erat, cumque multis in locis familiares principum sumptuoso vestis genere, arrogantia et contemptu ceterorum, licentia et dicendi et faciendi quidquid collibuit, distingui ab aliis soleant, hic suos ita instituerat, ut nulla re magis quam modestia singulari et praecipua quadam sanctimonia vitae a vulgaribus discernerentur. Atque haec privatim. Publice autem quot quantaque beneficia et in hanc urbem et in totam Christianam rempublicam contulit? Revocavit veterem ecclesiasticam disciplinam, quae ita iam absoleverat, vix ut eius imaginem in veterum scriptis agnosceremus. Iudiciorum severitatem, quam iam improbissimus quisque aut eludere aut perrumpere solebat, renovavit, cumque acrioribus remediis egere hoc saeculum iudicaret, propositis etiam acerbioribus suppliciis, hominum libidinem audaciamque frenavit. In quo, si qui sunt, qui eum ut nimis severum ac rigidum culpare audeant, et ut molles aegroti de medicamentorum amaritie conquerantur, facere id non possunt, quin eadem opera de sua nequitia et levitate fateantur. Nam si adversus extraneos tantum severitatem adhibuit, in se autem et in suos remissus atque indulgens fuit, tum sane hos reprehensores audiamus; sin et domi et foris, et in suos et in alienos sui se similem praebuit, neque quemquam usque eo carum habuit, ut ad eius peccata

connivendum duxerit: fateamur, id quod res est, severitatem illam ab eximio quodam iustitiae studio profectam, his temporibus necessariam ac salutarem fuisse. Iam eum et ab omni avaritia ac sordibus longissime abfuisse et liberalitate ac magnificentia excelluisse, et res ipsa loquitur et ii quoque, qui propter eas quas dixi caussas parum eius gloriae favent, confitentur. Cui rei argumento est et innumerabilium privatorum inopia sublevata et infinita illa vis pecuniarum, qua omnibus prope orbis Christiani partibus aliqua difficultate pressis ac laborantibus sine ulla cunctatione subvenit. Illud vero immortale et omnium gentium omniumque saeculorum praedicatione celebrandum beneficium, quo universam Christianam rempublicam affecit, inita et constituta cum Philippo, rege vere catholico, et cum Venetis belli adversus Turcas gerendi societate, quis unquam satis pro dignitate laudaverit? Quam in societatem, ut ceteros quoque principes Christianos perduceret, cum alia multa molitus est, tum anno superiori, periculosissimo tempore, maximis caloribus, eum quem semper meritissimo unice dilexit, sororis suae nepotem, Michaëlem Cardinalem Alexandrinum, sibi sanguinis quidem coniunctione proximum, sed virtutis imitatione propiorem, in cuius aspectu ac colloquio acquiescebat, cum quo cogitationes ac consilia sua communicabat, in quo maximum posteritati suae praesidium collocarat; eum igitur legatum in Hispaniam, in Lusitaniam, in Galliam misit, neque eius, quem tantopere amabat, vitam in apertum discrimen exponere veritus est, dum ne quid intentatum relinqueret, quod ad Christi gloriam et ad Christianorum utilitatem pertineret. Haec ego cum laudo, Patres amplissimi, vos laudo. Magna enim vestra laus est, aliorum quidem, quod ex corpore vestro talem principem elegistis; aliorum vero, quod vos talis princeps in amplissimum ordinem adlegit. Sin-

gulares principis nostri virtutes Deus Opt. Max. singulari felicitate cumulavit, datis ei de duplici genere hostium duabus maximis pulcerrimisque victoriis, altera terrestri de iis, qui in Gallia et a Christo et a rege defecerant; altera navali, cuius recens adhuc memoria est, de sempiterno Christiani nominis hoste, Turcarum tyranno. Sed et haec et alia plurima, quae sciens prudensque, ne longior sim, praetereo, historiarum scriptores monumentis suis commendabunt aeternitati; mihi autem breviter de ipsius exitu ac migratione ex hac vita dicendum est: ut intelligant omnes, vitam ita laudabiliter actam non minus laudabili fine esse conclusam.

Duo sunt, quae, cum ad extremum vitae ventum est, etiam spectatae virtutis viros de gradu deiicere interdum solent, doloris acerbitas et mortis metus. Et sunt tamen, qui quam diu a se mortis periculum abesse confidunt, dolorem satis forti animo ferunt. Sunt etiam, qui, dum ne gravi et diuturno dolore crucientur, imminentem mortis necessitatem satis aequo animo exspectant. Qui autem utrumque praestet, ut neque doloris acerbitate ac diuturnitate frangatur, neque adventantis atque imminentis mortis metu terreatur, ei pectus incredibili quadam fortitudine armatum esse ac munitum necesse est. Quae laus si cui unquam merito tributa est, huic certe omnium confessione tribuenda est. Qui cum quadraginta totos dies tantam vim doloris perpessus sit, quanta maxima cadere in hominem potest, nunquam tamen ullam vocem parum se dignam emisit, sed illud in ore frequentissime habuit: *Domine, adde sane ad dolorem, dum addas et ad patientiam.* Mortem autem, sibi ab ipso morbi principio certam atque exploratam, ita non exhorruit, ut de ea sine ulla prorsus aut vultus aut animi perturbatione loqueretur, planeque ostenderet eam a se, ut Divus Paulus

sait, in lucro poni*). Ac ne cui dubium sit, praescivisse eum, sibi ex illo morbo moriendum fore, duas apertas atque illustres eius rei significationes dedit. Unam, quod Cardinalem Alexandrinum pridie Parasceues, hoc est, vicesimo nono ante ipsius obitum die, sacrosanctam eucharistiam sibi porrigentem et usitata verborum formula utentem, iussit insistere et ita verba concipere, ut in iis tantum fit, qui sanctissimum illud sacramentum pro viatico accipiunt, ut paullo post ad aliam vitam commigraturi. Alteram, quod cum, ob quandam morbi levationem, depulsum ab eo esse mortis periculum; constans opinio esset, septem illa praecipua urbis templa invisere voluit, eiusque itineris, quamquam viribus morbi gravitate et longinquitate deiectis, magnam partem pedibus confecit, aperte profitens, velle se eorum reliquias postremum**) videre, quos se non multo post visurum esse speraret in coelo. Mortem autem illius et praecesserunt multa prodigia, terrae fremitus, terrae motus, fluminum inundationes, crebri fulminum iactus, et secuta est tanta populi consternatio, ut eius desiderium vix longo tempore mitigari posse videatur. Sed nos quidem alienissimo reipublicae tempore, optimo et praestantissimo principe orbati sumus: ille autem, ut confidimus, e tenebris ac vinculis corporis in lucem libertatemque productus, promissam piis omnibus possidet hereditatem, ita ut mors ipsius, si sortem nostram respicimus, luctu et lamentationibus, sin ipsum, cultu et gratulationibus prosequenda sit. Vos vero, Patres amplissimi, quos iam unos moesta tanti gubernatoris obitu intuetur ecclesia, quorum ex auctoritate ac suffragiis, secundum Deum

*) Ep. ad Philipp. I. 21. *Ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν Χριστὸς καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος.*

**) Cic. de orat. III. 2. §. 6. post eius interitum veniebamus in curiam, ut vestigium illud ipsum, in quo ille *postremum* institisset, contueremur. Liv. XL. 42. 6. Terent. Andr. II. 1. 22.

tranquillitas temporum et salus reipublicae pendet, consulite quam primum rebus afflictis, et ex vestro nobilissimo corpore ac collegio aliquem eiusmodi ecclesiae rectorem deligite, qui et sedare possit moerorem ex huius morte conceptum, et voluntate, prudentia, usu rerum, auctoritate aptissimus sit ad perficienda pulcerrima ac praestantissima opera, quae praepropera huius morte imperfecta atque inchoata manserunt. DIXI.

DE VIA ET RATIONE AD ELOQUENTIAE LAUDEM PERVENIENDI.

ORATIO XXI.

HABITA ROMAE NON. NOVEMBR. ANNO MDLXXII.

[Cum secundum Tusculanarum exponere inciperet.]

Ius civile me non vulgari via, sed nova quadam et ante me in his quidem scholis inusitata ratione tradere ingressum et in opere institutoque pulcerrimo quartum iam annum, magna auditorum frequentia, magna animi contentione versantem, vestra, Cardinales amplissimi, in medio cursu insistere, aliudque munus suscipere coëgit auctoritas. Nam, cum homo eruditissimus*), qui tradendis eloquentiae praeceptis in hac urbe consenuerat, et afflicta valetudine et ipsa iam aetate otium ac quietem postulante, missionem a vobis honestissimam impetrasset, nec ei facile successor idoneus reperiri posse videretur: mihi potissimum mandandam esse ab eo derelictam provinciam censuistis. Parebo libens, ut debeo, auctoritati

*) Caesarius. Cf. Muret. epist. I. 41.

vestrae, neque mihi quidquam unquam a vobis imponetur aut laboris aut oneris, quod non ego prompto atque alacri animo subeam, quaeque mihi a vobis imperata erunt, nunquam aut aspernabor ut nimis humilia, aut ut nimis ardua extimescam. Vestrum est, decernere ac statuere, quam a quoque nostrum huius quasi reipublicae litterariae partem administrari ac procurari velitis, nostrum, parere et mandata vestra subsequi*), neque unquam ita nobis placere aut tantum nobis tribuere, ut de vestro iudicio iudicemus.

Equidem quod ad me attinet, neque ullam artem, quae quidem hominis ingenui studio digna sit, sordidam et abiectam esse duco, et hanc, ad quam tradendam nunc vocor, semper nobilissimam existimavi, et, si aliter sentirem, fortassis tamen non vererer imitari Laconem illum, qui in convivio, extremo loco iussus accumbere, convivatoris ingenium ac iudicium commendavit, qui rationem excogitasset, qua illi quoque loco dignitatem compararet**). Non enim tantum, ut vulgo dicitur, magistratus virum ostendit et in luce hominum collocat, sed etiam saepe magistratum is, qui eum gerit, exornat. Epaminondam ferunt, cum a civibus suis Telearchus creatus esset — erat is apud Thebanos non magni momenti magistratus — non detrectasse, sed dixisse, ita gesturum, ut deinceps Telearchia honoratior haberetur***). Atque ita effectum est. Tantum enim Epaminondae valuit auctoritas, ut post eum Telearchi perpetuo creati sint ex principibus civitatis. Haec et talia dicerem, si in eloquentiae

*) *Subsequi al. voluntatem s. mandata* non nisi in Pandectarum libris legitur. Prope tamen accedit quod habet Ovidius Her. IV. 40. *iudicium subsequi.* Matthiae. Paulo alia res est apud Plinium Paneg. 84. 5.: Te enim imitari, *te subsequi* student.

**) Plutarch. Vol. VI. Rsk. pag. 564. sq.

***) Plutarch. Vol. XI. pag. 232. Rsk.

professione parum inesse dignitatis existimarem. Sed et de re ipsa et de me longe mihi alia opinio est. Quamvis enim non infitior, magnum me semper amatorem atque admiratorem disertae atque ornatae orationis fuisse, studioseque in eam rem operam dedisse*), etiam, si vultis, aliquando imposuisse populo**), et apud eos, qui me cum deterioribus comparabant, in aliquam non infantis neque indiserti hominis opinionem venisse, vereor tamen, ne exemplo meo comprobem id, quod tradunt rei militaris scriptores, etiam veteranos milites pro tironibus habendos, cum diu a pugnando cessarunt***). Sed quoniam id tantum a me exspectari ac requiri puto, primum, ut vobis, adolescentes, indicem ac commonstrem eas vias, quibus ad eloquentiam posse arbitror perveniri; deinde ut ad superandam earum difficultatem, quantum in me erit, si quid modo erit, — neque autem multum, neque tamen nihil omnino fore confido — auxilio sim, suscipiam ac subibo paullo maiore cum fiducia onus id, quod mihi, si meum perpetuum publicae utilitatis studium divinae benignitatis aura comitetur, utcunque posse videor sustinere. Ut enim, si quis homo egens ac tenuis, alios se collocupletaturum esse profiteatur, ridiculus sit, sin id tantum polliceatur, ostensurum se, quam viam insistere debeant, qui rem facere cupiunt, nihil tamen alienum atque abhorrens a fortuna sua suscipere videatur: sic ego, si ea me traditurum dicere ausim, quibus eloquentes fieri possint, merito irrideat, cum ipsi mihi eorum perexigua pars suppetat;

*) Cic. Tusc. I. 2. 7. in quam exercitationem ita *nos* studiose [*operam*] *dedimus*.

**) I. e. decepisse populum; sic enim usurpatur haec locutio. Itaque minus apta est h. l. ubi Muret. de eo agit, qui ad populum valuerit dicendo.

***) Veget. de re milit. III. 9. Nam de tironibus accipiendi sunt, qui pugnare longo tempore desierunt.

sin id tantum dicam, posse me iis, qui eloquentiae studio tenentur, vias, quae ad illam ferant, ostendere, et ad id quod adamarunt consequendum aliquid opis afferre, caussae, ut opinor, nihil sit, cur me quisquam aut nimium mihi assumere atque arrogare dicat aut ea polliceri, quae praestare non possim.

Nolite autem, auditores, existimare, me vulgare aliquid vobis et in medio positum polliceri, cum polliceor me vobis itineris ducem ad eloquentiam fore, neque ita eloquentiae nomen accipite, ut vulgo accipi consuevit. Hodie enim ut quis vulgaria rhetorum praecepta utcunque didicit, et in Ciceronis scriptis tantum posuit operae, ut, adhibito Nizolii libro, possit orationem aut epistolam scribere, cuius tum singulae voces, tum ipsa etiam structura et collocatio Ciceronem oleat, protinus magno eorum consensu, qui nihil altius aut sublimius cogitant, eloquentis nomen assumit. Itaque si de quopiam istorum percunctere, num Platonem, Aristotelem, Theophrastum legerit, denique num philosophiam attigerit, negabit: se enim, relicto aliis philosophiae studio, eloquentiae gloria contentum fuisse. Quid? Herodotum, Thucydidem, Xenophontem quam diligenter studioseque versaverit? Aliquid se fortasse ex eis libasse dicet, sed properantem et aliud agentem, et qui unam modo spectaret eloquentiam. Certe igitur Homerum, quem ut ceterarum ingenuarum artium, ita eloquentiae quasi fontem quendam esse dicunt, Sophoclem, Euripidem, a quo optime ali eloquentiam, ipsi eloquentiae magistri prodiderunt*), ceteros denique Graecos et Latinos poëtas accurate pervolutasti. Quem tu mihi, inquit, Homerum, quem Sophoclem, quas nugas nominas? quasi ego poëta, non orator, esse voluerim. Nimirum igitur, cum a te omne aliud scriptorum genus abdi-

*) Quinctilian. X. 1. 46. et 67.

casses*), in illis eloquentiae luminibus, Lysia, Hyperide**), Antocide, Isaeo, Isocrate, Demosthene, quam plurimum olei consumpsisti, in eis egregium aliquod studium collocasti, eos saepe relegens in succum ac sanguinem convertisti tuum. Immo, inquit, quorundam ex istis vix ipsa nomina agnosco; alios a Cicerone meo commendari memini, qui mihi solus in amoribus ac deliciis fuit, quem ego, admirabili quodam eloquentiae studio inflammatus, nunquam ex oculis, ex manibus, ex sinu deposui, cuius in scriptis ita diligens ac sollicitus fui, ut, quemadmodum nummi aurei aut argentei a plumbeis tinnitu ipso dignoscuntur, ita ego voces Ciceronianas ab iis, quae Ciceronis non sunt, sono ipso discernere ac diiudicare possim. Bene sit, inquam, istis auribus tuis tam delicatis tamque eruditis; sed cur, quaeso, cum Ciceronem tanti facias, eos, quos tantopere ab eo laudari videbas, non attigisti? Istos, inquit, legissem, si Graece eloquens esse voluissem. Latinae quidem eloquentiae laudem affectanti satis esse unus Cicero visus est.

Quae ista, malum, latina eloquentia est? aut quando quisquam veterum istud iter ad eloquentiam tenuit? Mihi quisquam eloquentiam vocat, cum genera caussarum et nomina figurarum et vulgaria quaedam praecepta de conformandis orationis partibus et huiusmodi naenias didiceris, voculas ex Cicerone collectas coniungere, et ex eis, quasi tessellis, ieiunam ac famelicam orationem contexere, sedulo caventem, ne quid dicatur, quod non ante Cicero dixerit? Picarum et psittacorum ista

*) *Abdicare al. a se* insolens videtur esse locutio. Cf. tamen Cic. de orat. II. 24. §. 102. Qui locus est talis, ut plus habeat adiumenti, quam incommodi, hunc iudico esse dicendum: ubi plus mali, quam boni reperio, id totum *ab(iu)dico* atque eiicio.

**) Muretus de Hyperide perinde loquitur, ac si eius orationes, quae dudum perierunt, adhuc superessent. Ruhnk.

eloquentia est, auditas voces iterare ac reddere, neque quidquam unquam dicere quod sit vere ac proprie tuum. Aliud antiqui vocabant eloquentiam: qui nisi qui de civilibus negotiis ornate ac copiose loqui posset, qui dicendo animos audientium flecteret, qui admirationem concitaret, qui modo clamores faceret, modo circumfusam multitudinem stupore defigeret, neminem eloquentem vocabant. Itaque qui se dicendi magistros profitebantur, multa de ratione argumentandi, multa de virtutibus ac vitiis, multa de permotionibus animi, multa de veterum institutis ac legibus, multa de ratione instituendarum ac gubernandarum civitatum disputabant, seque propterea non rhetoras aut, quae tum usitata erat ipsorum appellatio, sophistas, sed gloriosiore ac magnificentiore nomine politicos nominabant. In quo etsi eos Aristoteles*) coarguit, ipse tamen docet, rhetoricen quiddam esse ex dialectica et ex politica conflatum atque commistum, et opus rhetorices esse ait, iis in rebus omnibus, quae in consultationem cadunt, omnia videre, quae ad fidem faciendam accommodata sunt. Tribus autem praecipuis capitibus hoc contineri ait: si ita dicamus, ut, qui audiunt, bonos viros esse nos opinentur; si eorum animi motus quosdam concipiant ad id quod volumus efficiendum atque obtinendum accommodatos, si id, quod probare volumus, aut demonstremus aut demonstrare videamur. Ut autem dialecticus, non ille ex scholastico pulvere clamator odiosus ac molestus, sed verus ac germanus dialecticus, duobus ad probandum instrumentis utitur, syllogismo et inductione: sic ei compar ac geminus et in dissimili genere simillimus orator duo alia habet, quae duobus illis ex altera parte respondeant, enthymema, quod syllogismo, exemplum, quod inductioni. His duobus armatus est, his pu-

*) Rhetor. I. 1. sq.

gnat, his et suam et aliorum dignitatem tuetur, neque sine magna copia enthymematum et exemplorum ad omnem dicendi materiam comparata, eloquentis nomen sustinere quisquam potest. Enthymematum copia a philosophis, exemplorum a poëtis et historiarum scriptoribus petitur, neque quisquam oratoris aut eloquentis nomine dignus evaserit, qui non prius omnia philosophorum scripta, quae quidem ad formandos mores et ad tractandam rempublicam pertinent, omnem historiam veterem, omnes antiquos et Graecos et Latinos poëtas diligenter et accurate pervolutarit. Magnus labor, dixerit aliquis. Fateor; sed magnum est et id, quod hoc labore petitur. Et verum est, quod ait Horatius*): *nil sine magno Vita labore dedit mortalibus.*

Ad hanc facultatem consequendam ego me vobis, auditores, quantum vires meae ferent, ducem ac comitem profiteor. Vestra res agitur; vobis, ut ille ait comicus senex, seritis, vobis occatis, vobis eisdem metitis, vobis denique iste pariet laetitiam labos**). Videbitis me quotidie caussa vestra efficientem quaecunque potero, conantem etiam ea quae non potero. Alite vos quoque studium meum attentione vestra, et, dum aetas apta est ad labores perferendos, dum animus nullis aliis curis occupatur, dum cetera, quae ad capiendum ingenii cultum requiruntur, affatim suppetunt, nolite committere, ut utilitas vestra, quae et Gregorio Pontifici maximo et amplissimis Cardinalibus, quibus ille munus hoc demandavit, et nobis omnibus tantae curae est, a vobis, a quibus minime decet, negligatur. Equidem pro mea virili parte nullo loco vobis deero; docebo, admonebo, instabo, urgebo, excitabo, nonnunquam etiam, si res ita poscere videbitur, obiurgabo atque increpabo. Nolite exspectare, dum vobis aduler. Contemnam vos,

*) Sat. I. 9. 59.
**) Plaut. Merc. prol. 71. sq.

si vos litteras contemnetis. Sin eas amabitis: et amabo ipse commoda vestra ex animo, et ut vos me vicissim merito ametis, operam dabo. Sed, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis. Secundum librum Tusculanarum disputationum explicare decrevi. Cras id facere incipiam. Polliceor autem vobis, qui me attente audient, curaturum me, ut eis operae suae ratio constet. DIXI.

PRO
CAROLO IX. GALLIARUM REGE CHRISTIANISSIMO AD GREGORIUM XIII. PONT. MAX.

ORATIO XXII.

HABITA ROMAE X. KALEND. IANUAR. ANNO M D L X X I I.

[POST LANIENAM*) PARISIENSEM.]

Si pro cuius quisque propugnatione ac defensione plura pericula subiit, plus excepit acerbitatum, pluribus quasi procellis ac tempestatibus agitatus est, eo plus gaudii ex iis, quae ad retinendam atque amplificandam illius dignitatem pertinent, ad eum pervenire credendum est: dubitare non potes, beatissime Pater, quin Carolus rex, te Pontifice creato, tanto ceteros reges eximia quadam percepti ex ea re gaudii magnitudine superaverit, quanto non huius modo memoriae, sed omnium aetatum ac saeculorum reges gravi ac diuturna susceptorum pro sedis apostolicae auctoritate laborum ac discriminum per-

*) Foeda ista strages, qua in Hugonottas saevitum est. Vid. Nolten. Lex. Antibarb. pag. 599.

pessione superavit. Quo tibi gratior esse debet ac iucundior gratulatio, quae tibi hodierno die fit eius regis nomine, qui cum, pro incredibili studio atque observantia erga te sua, primus omnium hoc officio fungi cuperet, iis tamen difficultatibus, quae omnibus notae sunt, impeditus, non prius tibi gratulari potuit, quam divino consilio contigit, ut possis tu quoque ei vicissim vere ac merito gratulari. Etsi autem, quae proxime in Gallia pro religione gesta sunt, propter summam illius regni nobilitatem atque amplitudinem toto iam orbe celebrantur, neque locus neque regio in terris ulla est, quae non plena sit*) et laborum ac miseriarum, quas Galli superioribus annis pertulerunt, et virtutis ac felicitatis, qua nuper usus est Carolus rex, maxima ex parte eos in veterem statum vindicavit; quia tamen neque regis nostri et nomine et re Christianissimi pietas in Deum, quam ipse omnibus notam ac testatam esse vult, ulla ex re melius cognosci, neque ullum dicendi argumentum hoc quidem tempore reperiri potest, in quo plus aut dignitatis aut delectationis inesse videatur: peto a te, beatissime Pater, ut hoc temporis, quod mihi ad dicendum tua benignitate conceditur, in harum potissimum rerum tractatione consumi collocarique patiaris.

Quis igitur in Gallia rerum status fuerit, quo tempore Carolus nonus ad regni gubernacula morte fratris admotus est, omnes facile recordamur. Nam, quae mali vis, iam tum Henrico regnante, in venis ac visceribus Galliae concepta ac conclusa latuerat, cuique optimus ille rex, ob perpetuo deplorandum inopinatae mortis eventum, remedium adhibere, cum maxime cuperet, non potuerat: eadem cum se sub Francisco secundo commovere coepisset, et ab eo quoque, intempestiva morte praerepto, compressa modo et cohibita, non etiam exstincta et sublata

*) Virgil. Aen. I. 464.
Quae regio in terris nostri non plena laboris?

esset, ad extremum universa se, ingresso regnare Carolo, effudit. Ut autem aquae impetus saxorum lignorumve opposita diu retentus ac retardatus, si forte tandem ea, quae obstabant, aut sublata aut perrupta et disiecta sunt, multo maior ac vehementior esse consuevit, ita illi hominum omnia turbare cupientium coetus, quos ad id tempus legum ac regum terror tamquam vinctos infrenatosque tenuerat, fractis postremo repagulis furere ac bacchari per nobilissimum regnum, et in summa impietate summam licentiam nacti, divina humanaque omnia caedibus et incendiis miscere coeperunt. Atque ut antiqui fictis fabulis memoriae prodiderunt, Herculi recens nato, duos ad eum inusitatae magnitudinis angues superne lapsos esse, qui iacentem adhuc in cunis opprimerent, ita hoc novo Hercule, — qui enim adhuc adolescens tot iam monstra perdomuerit, meritissimo huius nominis honore affici potest, — regni habenas tractare aggresso, infinita quaedam non e superiore loco demissa, sed ex inferis emersa exstitit anguium vis, qui et pestilenti afflatu suo omnia contaminare et teterrimum virus suum longe lateque spargentes, non ipsi modo regi adhuc puero et regnum et vitam adimere, sed et ex toto regno verum Dei cultum, quo uno aeternae vitae spes continetur, exterminare conarentur. Qui divini quidem numinis metu iam pridem proiecto, legum autem et iudiciorum auctoritate tum maxime propter infirmam regis aetatem contempta ac conculcata, quam stragem, quas calamitates, quam vastitatem, quot inaudita crudelissimorum facinorum exempla in Galliam intulerunt? Horret ac refugit animus ea memorare*), quae post illas pestes ac furias ab humani generis hoste immissas contigerunt: profanata, eversa, incensa templa; aras sacerdotum caede maculatas; abstractas

*) Cic. Philipp. XIV. 3. §. 9. *Refugit animus*, P. C., eaque dicere reformidat, quae etc.

ex sedibus suis virgines Deo sacras; direptas urbes; campos manantes sanguine; fluviorum cursus humanis corporibus impeditos; ludentem excarnificandis hominibus saevitiam; feritatem ne conditis quidem mortuorum ossibus ac cineribus abstinentem. Quis usque eo Gallici, aut potius Christiani nominis hostis est, qui illa sine lacrymis aspicere potuisset? O Gallia, Gallia, tot virorum fortium, tot egregiorum principum, tot summorum Pontificum, qui tanta cum laude ecclesiae Dei praefuerunt, parens! tune illa es, quae susceptam a Christi et apostolorum discipulis fidem nunquam postea deserueras? quae non a tuis tantum, sed ab aliorum quoque finibus haereticos aliosque hostes nominis Christiani tam saepe depuleras? quae Europam, Africam, Asiam, gestis pro Christi fide bellis nobilitaveras? quae violatam ab aliis sedis apostolicae dignitatem tam saepe restitueras? tam firmis praesidiis sepseras? tam multis ornamentis affeceras? quae urbem Romam ab imminenti direptionis et excidii periculo tam saepe liberaveras? Vere enim hoc, beatissime Pater, vere et sine cuiusquam iniuria gloriari possumus, duabus praecipue laudibus homines nostros, post Christum natum, supra ceteras gentes perpetuo floruisse: quod et Christianae religionis non conservandae tantum, sed etiam propagandae studiosissimi, et ad accipienda omnia regum suorum imperia paratissimi semper fuerunt. Omnes autem illarum pestium conatus eo dirigebantur, ut et a Deo et a rege abductam Galliam, earum, quas dixi, laudum utraque spoliarent. Quod si utrumque consequi ac perficere non possent, certe quidem ut eam a summorum Pontificum cultu et a Romanae ac catholicae ecclesiae communione divellerent. Hoc praecipue imbiberant, hoc spectabant, haec eis a principio mens, hoc consilium ac propositum fuit. Neque vero dissimulanter ferebant, conquieturos se, et, ut prius, regis imperio parituros,

dum Romani Pontificatus auctoritas e Gallia tolleretur. Quin etiam, si se rex ab hac sancta sede dissociare vellet, promptam ei et facilem viam ad fines regni proferendos et ad finitimas provincias sub imperium suum subiungendas ostentabant. Sed magnus et a natura ipsa ad honestatem conformatus animus nec asperitatibus terreri, nec ulla utilitatis specie a recto avocari potest.

Rex fortissimus et maioribus suis dignissimus, qui *pietatis ac iustitiae* gloriam ita etiam puer adamasset, ut ipsis earum virtutum nominibus quasi pro symbolo utatur, omnia sibi prius perferenda statuit, quam quidquam committendum, quo earum alterutra vel minima ex parte violari videretur. Repudiatis igitur omnibus improborum consiliis ac suasionibus, magno ille quidem cum dolore ac cruciatu animi, sed tamen, ut qui corruptas ac vitiatas corporis sui partes, aliis omnibus frustra tentatis, urunt postremo aut secant, ne earum contagio ceteris obsit, cum iam in lenioribus remediis nulla spes esset, ad acriora descendere et vim quodammodo visceribus suis inferre coactus est. Intestinum ac domesticum bellum, in quo omnia, quae cogitari possunt miserrima, insunt, necessario ei adversus suos suscipiendum ac gerendum fuit, et ruina restinguendus ignis, ne tota Gallia eodem incendio conflagraret*). Commissa multa proelia, multa caesa hominum millia, saepe fusi ac profligati hostes; rex tamen clementissimus et suos, si qua ratione posset, prolatando potius ad sanitatem perducere, quam delere ac perdere cupiens, eis conditionibus acquieverat, quas aequissimas etiam iniquissimi iudicarant. Pacata ac composita omnia videbantur, iamque spes erat, plerosque ex illis miseris agnituros errorem suum et ad ecclesiae gremium suapte sponte redituros, cum illi patriae praedones

*) Sallust. Cat. 31. extr. Cic. pro Mur. 25. §. 51.

ac parricidae, qui totam prope Galliam insepultis suorum corporibus obruerant, quasique sepelierant, quorum ipsi gladii assuefacti trucidandis insóntibus, assidue caedem sanguinemque sitiebant, parum se anteactae vitae responsuros iudicarunt, nisi palmas illas, quarum adhuc cruda et recens memoria erat, novi sceleris accessione cumularent. Agebant illos praecipites et ad supplicium rapiebant Poenae eorum, quae tam multa adversus Deum et homines impie nefarieque commiserant: iis illi agitati et a mente consilioque deducti, veriti non sunt adversus illius regis caput ac salutem coniurare, a quo post tot atrocia facinora non modo veniam consecuti erant, sed etiam benigne et amanter excepti. Qua coniuratione sub id ipsum tempus, quod patrando sceleri dictum ac constitutum erat, divinitus detecta atque patefacta, conversum est in illorum sceleratorum ac foedifragorum*) capita id, quod ipsi in regem et in totam prope domum ac stirpem regiam machinabantur. O noctem illam memorabilem et in fastis eximiae alicuius notae adiectione signandam, quae paucorum seditiosorum interitu regem a praesenti caedis periculo, regnum a perpetua civilium bellorum formidine liberavit! Qua quidem nocte stellas equidem ipsas luxisse solito nitidius arbitror, et flumen Sequanam maiores undas volvisse, quo citius illa impurorum hominum cadavera evolveret et exoneraret in mare. O felicissimam mulierem Catharinam, regis matrem, quae cum tot annos admirabili prudentia parique sollicitudine regnum filio, filium regno conservasset, tum demum secura regnantem filium aspexit! O regis fratres ipsos quoque beatos! quorum alter cum, qua aetate ceteri vix adhuc arma tractare incipiunt, ea ipse quater commisso proelio fraternos hostes fregisset ac

*) Cic. de off. I. 12. §. 38. Poeni *foedifragi*. Cfr. Gell. N. A. XIX. 7.

fugasset, huius quoque pulcerrimi facti praecipuam gloriam ad se potissimum voluit pertinere; alter quamquam aetate nondum ad rem militarem idonea erat, tanta tamen est ad virtutem indole, ut neminem nisi fratrem in his rebus gerendis aequo animo sibi passurus fuerit anteponi. O diem denique illum plenum laetitiae et hilaritatis, quo tu, beatissime Pater, hoc ad te nuncio allato, Deo immortali et divo Hludovico regi, cuius haec in ipso pervigilio evenerant, gratias acturus, indictas a te supplicationes pedes obiisti!

Quis autem optabilior ad te nuncius afferri poterat? aut nos ipsi quod felicius optare poteramus principium Pontificatus tui, quam ut primis illis mensibus tetram illam caliginem, quasi exorto sole, discussam cerneremus? Hoc ille nobis portendebat ac praesignificabat dissectus draco, gentis tuae, beatissime Pater, nobilissimum ac pulcerrimum insigne: fore, ut immanis ille draco aut illa potius multorum capitum hydra, quae non paludem aliquam Lernaeam, sed potentissimum et opulentissimum regnum tam diu obsederat, te Pontifice dissecaretur. Nunc igitur contemplare, quaeso, animo novum illum Davidem, caesi ac prostrati gigantis spoliis ac sanguine decorum; eumque hilari vultu ad genua tua provolutum, ita tecum loqui existimato: Ego, Pater sanctissime atque optime, cum maiores meos, maximos et potentissimos reges, accepissem omnes usque a Hlodoveo in sinceritate atque integritate religionis Christianae, ne uno quidem excepto, plus mille annos firme ac constanter perstitisse, eosdemque praecipua quadam erga sedem apostolicam observantia periculisque ac laboribus pro illius defensione aditis, et illud, quo nullum pulcrius est, Christianissimorum nomen et primarium inter reges ecclesiae filios locum consecutos: statim a puero illud mihi proposui, ut eos potius aut adaequare aut etiam, si fieri posset,

superare contenderem, quam committerem, ut non satis respondere traditae mihi ab illis gloriae iudicarer. Itaque et Pium Quinctum, dum inter homines fuit, sanctissime ac religiosissime colui; et, eo ad meliorem vitam vocato, cum primum audivi te in locum illius esse suffectum, tanto gaudio affectus sum, quantum percipi aut cogitari maximum potest. Multa enim iam pridem de tuis in omni genere praeclaris virtutibus audiveram, quae te isto honoris amplissimi fastigio dignissimum reddidissent: prudentiam, quam nihil fallere; iustitiam, quam nihil inflectere; fidem et constantiam erga amicos, quam nulla temporum asperitas imminuere aut labefactare potuisset; in colendo Deo pietatem sine simulatione; in regendis hominibus severitatem sine superbia; in administrandis negotiis et sine festinatione diligentiam et sine tarditate gravitatem. Movit etiam me subita illa totius Cardinalium collegii in decernenda tibi summa potestate consensio: quae neque sine certa et explorata opinione virtutis tuae neque sine singulari divinae providentiae afflatu potuit contigisse. Magna me spes tenet, fore, ut sub tali Pontifice in ovile Christi gentes et quae veram religionem nondum acceperunt, aggregentur; et quae ab ea desciverunt, denuo congregentur. Quam ad rem perficiendam omnes meas et regni mei opes tibi libentissime defero, ea fide, quam rebus in regno meo gestis satis iam et tibi et universo orbi, ut arbitror, approbavi, simulque tibi et apostolicae sedi, quam debeo, obedientiam praesto atque exhibeo, et praestiturum atque exhibiturum in perpetuum spondeo. Neque dubito fore, ut a te vicissim quaecunque ad meam et regni mei dignitatem pertinebunt, non tantum intacta et inviolata conserventur, sed etiam, ubi occasio tulerit, augeantur.

Haec, quae tibi rex ipse, beatissime Pater, praesens dicere cuperet, quia id non poterat, per hunc

illustrem virum Nicolaum Rambolleti Dominum, equitem ordinis regii, unum ex intimis consiliariis suis, custodiarum suarum praefectum, Caroli Cardinalis Rambolletii fratrem et natura et virtute germanum, significanda censuit. Quamquam enim facile intelligebat, haec eadem te ex praestanti viro, parique dignitate praedito, Francisco Barone Feralio, oratore apud te suo, cogniturum, non tamen sibi visus est suam in te colendo pietatem satis declaraturus, nisi huius rei caussa propriam ad te legationem destinasset. DIXI.

DE UTILITATE IUCUNDITATE AC PRAESTANTIA LITTERARUM.

ORATIO XXIII.

HABITA ROMAE XV. KAL. NOVEMBR. ANNO MDLXXIII.

Cum mihi a summis viris, quorum auctoritate atque imperio nostra omnium studia diriguntur, mandatum esset, ut hodierno die, quo, ut scitis, more maiorum, noster hic quasi Musarum exercitus quotannis lustrari solet, de praestantia litterarum et earum artium, quae litteris continentur, aliquid publice dicerem, quo iuvenum animi ad earum amorem incitarentur, quod prius facere debueram, sed inconsulto quodam obsequendi studio abreptus non feceram, coepi oneris suscepti magnitudinem cum viribus meis sollicite comparare. Atque interdum quidem ita ratiocinabar, ut mihi nihil arduum aut difficile impositum crederem. Nam, ut Cyrenaeus poëta*) facile ait esse

*) Callimachus h. in Apoll. 31.

omnibus Apollinem laudare, in quo tot tantaque laudum argumenta sint, ita facile videbatur homini quamlibet infanti atque indiserto laudare eas artes, quas vere ac merito bonorum fontes nominare possumus. Neque enim dubitabam, quin omnium concessu multo iustius artibus nostris, quam illis, de quibus id Xenophon*) dixit, honos huius nominis tribueretur. Cogitabam etiam tum demum in summa me difficultate versaturum fuisse, si eas aut, quod nefas est, vituperare iussus essem, aut earum dignitatem abiicere et extenuare dicendo: nullum enim sane argumentum, quod quidem alicuius momenti esset, ad eam rem reperire potuissem. Quod si Socrates praesente Phaedro amorem vituperaturus, facere id non audet, nisi sibi prius pallio caput obnupserit**), multo me magis verecundari par fuisset***) in tanto eruditissimorum hominum coetu declamantem adversus eas artes, quarum omnes dignitate ac pulcritudine ita incensi estis, ut sine earum tractatione ne vitam quidem ipsam iucundam putetis. Nunc, ut idem ille sapientissimus senex†), factu facile esse ait Athenienses Athenis laudare, quod, quae quisque amat, ea libentissime laudari audit, sic et ipse mihi videbar facilem et expeditam provinciam suscepisse commendandi ac celebrandi apud vos ea, quae vobis omnibus in amoribus ac deliciis esse constaret. Sed interdum occurrebant alia, quae me commoverent nec quieto esse ac securo animo sinerent. Nam et in tam ubere ac copiosa materia necesse est, unicuique audientium multa in mentem venire, quae commode dici queant; neque fieri potest, ut, quidquid omnes cogitant, dicat unus;

*) Xenoph. Cyropaed. VII. 2. 13.

**) Plat. Phaedr. Vol. X. pag. 300. Bip.

***) Immo *fuit*.

†) Socrates.

et ea est hominum natura, ut, cum quis, quod ipse dixisset, id ab eo, qui dicit, omissum videt, non hoc quoque dici potuisse, sed hoc potissimum dici debuisse contendat. Ita dum pro suo quisque captu quid ipse dicturus fuerit cogitat, et alia prope omnia fastidiens, dum id unum dicatur, avide exspectat: quidquid dixeris, semper videberis omisisse praecipua, et omnia communia ac contrita dixisse, quod ea non dixeris, quae si dixisses, ipsa quoque aliis obsoleta et vulgaria viderentur; ut melior hac in parte sit eorum conditio, qui aridis ac sterilibus in argumentis versantur: quorum, sive abundarunt, laudatur ingenium, sive defecerunt, materiae ieiunitas accusatur, cum contra, ubi ampla dicendi seges est, quidquid allatum est, ubertati materiae adscribatur, quidquid omissum est, tibi. Ego vero quomodo aut quidquam allaturum esse me sperem, quod novitate audientium animos teneat, cum iis in rebus mea versatura sit oratio, in quibus praestantissima se omnium aetatum ingenia exercuerunt, aut ita dicturum, ut non innumerabiles alii iisdem de rebus ornatius ac copiosius dixerint? Sed mihi neque valde laborandum est, ut nova conquiram — non enim cantilenae sunt hae, quibus novitas, ut ait Telemachus *), conciliat gratiam, sed praecepta, quibus vetustas addit auctoritatem — et, si vera, utilia, apta ad id, quod mihi propositum est, digna huius loci auctoritate, digna vestris auribus attulero, quibus ea cunque verbis extulero, hoc ipso me satis ornate dixisse arbitrabor. Agite igitur, viri praestantes, et cum aliis nominibus, tum praecipue harum, de quibus dicere ingredior, artium cultu et tractatione clarissimi, agite, studiosi adolescentes, quorum mollis adhuc et tenera aetas in eiusdem gloriae spem eodem quasi lacte Musarum educatur, cognoscite mecum felicitatem vestram, qui instinctu quodam afflatuque

*) Odyss. I. 351.

divino ad eas potissimum artes animum appulistis, quibus, sive quis utilitatem sequatur, nihil fructuosius, sive oblectationem, nihil suavius ac iucundius, sive splendorem ac pulcritudinem, nihil illustrius aut ad struendam nominis immortalitatem firmius ac stabilius reperiri potest. Nam si veteres illi, qui errore ducti plures esse Deos opinabantur, quem cuique eorum diem consecrarant, eo laudes ipsius commemorare ac concinere solebant, multo nobis iustior caussa est, quicunque iisdem honestissimarum artium studiis, quasi quibusdam sacris initiati sumus, cum hic nobis anniversarius dies, maiorum sapientia et auctoritate ad intermissam per aliquot menses earum exercitationem de integro repetendam constitutus sit, cur ab earum commendatione principium ducere debeamus easque celebrare, quas nobis vicissim aliquid celebritatis allaturas esse confidimus. Meminisse autem debemus, iccirco hunc sanctum atque augustum locum ad hanc rem delectum esse, ut et in laudandis artibus Deum ipsum laudemus, qui, ut alia omnia bona, ita eas quoque hominum generi dedit, et publice contestemur ac profiteamur, studia omnia laboresque nostros et Deo auctore atque auspice suscipi, et ad ipsius gloriam, tamquam ad finem nobis omnibus praecipue propositum, referri.

Unde igitur, in tanta eorum, quae se ad dicendum offerunt, copia potissimum exordiar? An ab eo, quod semper apud gravissimos quosque gravissimum fuit, antiquitatis testimonio? Quae cum artes omnes bonae sint, — nam si quae malae artes dicuntur, immerito eis artium nomen tribuitur, — has tamen nostras proprio ac peculiari nomine bonas artes vocavit, easdemque artes ingenuas, artes liberales, quod alias aut a servis aut ab hominibus servili praeditis ingenio exerceri, has unas ab ingenuis ac liberis excoli consentaneum iudicaret. Quia etiam cum

Graeci earum cognitionem sua lingua tali quodam vocabulo affecissent, ex quo id modo intelligeretur, statim a pueritia dandam eis operam esse, maiores nostri hoc, ut pleraque, melius ac sapientius: qui totum hoc artium genus humanitatem vocarunt, credo, indicantes, non multo minus inter homines talibus disciplinis expolitos et vulgus aliorum, quam inter ceteros et pecudes interesse. Homines enim duabus praecipue rebus a ceteris animantibus discernimur, ratione et rationis interprete oratione: quarum utraque in eis, qui harum artium expertes sunt, rudis quodammodo et inchoata, qui eas bene penitus combiberunt, perfecta in illis atque absoluta est. Aristippus quidem, cum quaesiisset quidam ex eo, quid boni filio suo allatura eruditio esset? *si nihil aliud, hoc certe,* inquit, *quod in theatro lapis in lapide non sedebit.* Idemque alteri, qui cum sibi nimium magnam mercedem posci pro institutione filii videretur, dixerat: *Ista pecunia servum mihi emere possum; tu vero,* inquit iocans, *etiam hoc amplius: si unum emeris, duos habebis*).* Significavit videlicet, quorum collustratus doctrinarum luce non esset animus, eos lapidum, non hominum, aut, si forte inter homines, servorum, non ingenuorum, loco ac numero esse habendos. Ac mihi quidem hac tota de re cogitanti quatuor omnino esse viae videntur, quarum unam aliquam a principio aetatis capessere ac postea persequi prope necesse sit, ex quibus ne dubium quidem esse potest, quin ea, quam ipsi ingressi estis, longe multumque aliis omnibus anteponenda videatur. Nam qui ista aetate sunt, partim otio se atque ignaviae dedunt, mollemque vitam ac voluptariam sequuntur, ii praesertim quibus amplum patrimonium est; partim si angustior sit res, quam ut nihil agentes ferat, dant se ad artem aliquam factitandam; alii, qui excelsiore sunt animo, armorum

*) Diogen. Laert. II. 72.

tractationem et militaris rei gloriam sibi proponunt; alii denique animum ad litteras et ad haec mitiora studia appellunt. Quid igitur istis turpius aut abiectius, qui, torporem ac desidiam amplexi, vitam luxu atque inertia transigunt, nihil agentes, quo se homines esse testentur? Qui, ut Phaeaces illi Homerici*):

Non pugnis durave exercent membra palaestra,
Sed mensam et citharae strepitum dulcesque choreas,
Stragulaque et molles curant post balnea lectos:

Margitae illius simillimi, de quo idem Homerus:

Non fodere ille bonus, durisve ligonibus arva
Vertere, non ulli vivebat idoneus arti.

Sic enim et hi neque domi, neque militiae, neque privatim, neque publice, neque sibi, neque aliis utiles, ita vitae curriculum conficiunt, ut, veluti naves, nullum sui vestigium relinquant. Qui mihi, si Diis placet, quod nihil agant, quasi non pudere parum sit, etiam gloriantur. Alii, inquiunt, in opere occupati sint: nobis maiorum nostrorum virtute est, unde otiosi laute splendideque vivamus. Quid maiores vestros nominatis? qui si vestri similes fuissent, vos hodie in postremis iaceretis**). Si, quales vos estis, tales ipsi fuerunt, indigni sunt qui nominentur, sin alii, vos indigni, qui eos nominetis. At videte, quantopere a sapientissimi poëtae Hesiodi iudicio vestra ratio discrepet. Laborem ille et industriam nemini, languorem et ignaviam omnibus turpem esse

*) Odyss. VIII. 246. sqq. Ex Homeri Margite hi versus laudantur:

Τὸν δ' οὔτ' ἄρ σκαπτῆρα θεοὶ θέσαν οὔτ' ἀροτῆρα,
οὔτ' ἄλλως τι σόφον· πάσης δ' ἡμάρτανε τέχνης.

Vid. Aristot. Eth. Nicom. VI. 7.

**) Sallust. Cat. 52. §. 11. respublica *in extremo sita*.

confirmat *). Praeclare Cicero **), *Mihi quidem*, inquit, *qui nihil agit, esse omnino non videtur.* Nam et physici docent, quae cuique rei caussa est, ut sit, eandem ei esse caussam, ut aliquid agat.

Sed omittamus hos molles et delicatos, neque eos ex somno, cui tam libenter indulgent, excitemus, teneamusque id, quod a sapientissimis viris proditum est, nihil esse inertia foedius; otio ali vitia; otium, ut non gravissimus poëta gravissime tamen cecinit Catullus ***), non privatis modo hominibus, sed et regibus et prius beatis urbibus exitii caussam fuisse. Cum igitur otiosa et ignava vita ne vita quidem habenda sit, videamus, num ad aliquam potius aliarum artium, quam ad litteras, animum adiicere praestet. Equidem cum mente ac cogitatione perlustro eas artes, quibus cum hisce studiis nostris aut nulla aut non magna communio est, ex iis quidem, quae ita necessariae sunt, ut eis civitas nullo modo carere possit, duas praecipuas iudico, agriculturam et mercaturam; ex iis autem, quae ad ornamentum civitatis et ad animos honesta voluptate perfundendos pertinent, duas minime sordidas minimeque illiberales, picturam et statuariam. Nam quod boni unaquaeque civitas percipere ex suo et patrio solo potest, id agricultura educit atque elicit; quo eget, id aliunde mercatura comportat. Ita civitas sine alterius ope ne suis quidem opibus fruitur; alterius beneficio fruitur etiam alienis. Pictorum autem et statuariorum opera et voluptatis atque admirationis habent plurimum, et quae liberalium artium nota est, ingenii, non corporis, viribus constant, et ad conservandam clarorum virorum memoriam, ceterosque

*) Hesiod. ἔργ. κ. ἡμ. 311.
ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος, ἀεργίη δέ τ' ὄνειδος
Cf. Xenoph. Memorab. Socrat. I. 2. 56. sq.

**) de N. D. II. 16. extr.

***) Cat. LI. 15.

ad eorum imitationem incitandos non immerito magnam vim habere creduntur. Sed tamen quis ausit harum artium ullam cum litterarum studio comparare? Nisi forte maius est agrum, quam ingenium, colere, aut iacta in terram semina depactive surculi*), quam ingenia praeceptis philosophiae consita, ampliores aut uberiores fructus ferunt. Mercatura autem vel si tenuis est, sordida est, vel si ampla, tot exposita periculis**), ut merito ille olim Laco negaverit, optabilem sibi videri fortunam, quae rudentibus apta esset***); cuicuimodi autem sit, tota fere ad quaestum et ad lucrum refertur. At litterarum tractatio et dignitatis plenissima est et quietis, et eas opes consectatur, quae nec furem, nec praedonem timent, nec incendiis, ruinis, naufragiis obnoxiae sunt, nec ullis denique casibus eripi possunt. Iam vero quae Apellis aut Protogenis tabulae cum Homeri pictura, quae Phidiae aut Praxitelis statuae cum litterarum monumentis conferri queant? Quos ipsos hodie ignoraremus, nisi solidiorem ac diuturniorem gloriam essent commendatione scriptorum, quam artis suae operibus, consecuti. Nam quae illi artificio suo elaborarant, et solius corporis effigiem exprimebant, et uno tantum spectabantur in loco, et eam naturam habebant, ut ea, si nihil aliud, ipsa certe longinquitas temporis confectura ac consumptura esset. At eruditorum hominum lucubrationes et clarorum virorum non formam modo corporis, sed ingenia, mores, consilia, res gestas subiiciunt oculis, et iisdem, quibus orbis ipse terra-

*) Ex Plin. H. N. (II. 96. 98) sumptum est hoc loquendi genus.

**) Plin. H. N. XI. 19. 21. Tot hostibus, tot casibus tam munificum animal expositum est.

***) Cic. Tusc. V. 14. pr. ubi Davisius citat Plutarch. apophth. Lacon. p. 237. Matthiae. Plutarch. Reisk. Vol. VI. pag. 874. *Οὐ προσέχω εὐδαιμονίᾳ ἐκ σχοινίων ἀπηρτημένῃ.*

rum, terminis ac regionibus continentur, et tantam vim habent, ut illa ipsa aliorum omnium humanorum operum confectrix vetustas his unis non modo nihil detrahat, sed maiorem in dies comparet ac conciliet dignitatem. Trecentas sexaginta Demetrio Phalereo*) statuas aereas populus Atheniensis anno uno eoque non toto posuerat, quibus omnibus Demetrius ipse superstes fuit. At quae ipse sibi monumenta ingenii ac doctrinae magnitudine exstruxerat, ea et multis post ipsum saeculis viguerunt, et, cum postea densa quaedam et opaca nox omnem prope disciplinarum lucem exstinxisset, ex oculis erepta incredibile desiderium sui in omnium eruditorum animis reliquerunt. Elate et magnifice de se, ut solet, Pindarus**), sed tamen vere: statuarium esse se negat, qui mutas statuas edolet una defixas in basi, sed quos ipse cantibus suis celebret, eorum famam terra marique spargi ac disseminari.

Sed erunt fortasse, qui vitam militarem huic nostrae pacatae atque umbratili anteponendam putent. Mihi quidem fortium virorum virtutem detrectare***) aut conari, ut quidquam ex eorum gloria deteram, neque propositum est, neque fas videtur. Potius omnibus, qui dicendo aliquid possunt, omnem industriam ad eos celebrandos conferendam censeo, et hoc ipsum numero inter praecipua bona, quae ab artibus nostris in vitam hominum manant, quod earum ope praeclara illorum facinora ad immortalem posteritatis memoriam consecrantur†). Sed tamen si quis secum in animo reputet, quae vita sit eius

*) Plin. H. N. XXXIV. 6. 12.

**) Nem. V. in. *Οὐκ ἀνδριαντοποιός εἰμ᾽, ὥστ᾽ ἐλινύσσοντά μ᾽ ἐργάζεσθαι ἀγάλματ᾽ ἐπ᾽ αὐτᾶς βαθμίδος ἑσταότ᾽, ἀλλ᾽ ἐπὶ πάσας ὁλκάδος ἔν τ᾽ ἀκάτῳ, γλυκεῖ᾽ ἀοιδά, στεῖχε* etc.

***) Liv. XXXVIII. 49.

†) Cic. pro Mil. §. 80. Prope ad *immortalitatis* et religionem *et memoriam consecrantur.*

hominis, qui, modicis opibus instructus, in litterarum studio molliter ac placide consenescat, et quae eius, qui, ab adolescentia armis tractandis assuetus, sub dio saepius, quam sub tecto, sub pellibus saepius, quam domi, somnum capiat, vix dubium fore arbitror, utra melior et magis expetenda sit. Alterius aures tubarum et lituorum et cornuum clangore; alterius Musarum concentu et Apollinis fidibus assidue personant. Illius oculi caede et sanguine et incendiis, huius admirabilium naturae operum aspectu et contemplatione pascuntur. Ille aut in ipso aetatis flore hostili gladio transverberatur, aut mancos ac debiles artus et insignem cicatricibus vultum referens, domum redit, hic ut animo, ita et corpore integer, vultum, nisi quantum rugae canique venerationis addiderunt, etiam nutrici agnoscendum perfert ad ultimam senectutem. Neque vero minus gloriosa aut minus hominum generi fructuosa huius quam illius opera. Occupatur*) ille in finibus imperii proferendis, hic in finibus cupiditatum regendis ac coërcendis; novit ille, quemadmodum urbes expugnentur, hic quemadmodum gubernentur; ille quemadmodum iniuria aut repellatur aut reponatur, hic quemadmodum et accipiatur aequo animo et negligatur; dicet ille, quam multos homines manibus suis trucidaverit, hic, quam multos a caede facienda oratione sua revocaverit; ille quam multos in servitutem abduxerit, hic quam multos a servitute vitiorum in veram libertatem perduxerit; illius usus nisi in bello nullus est, huius opera et in bello et in pace salutaris. Itaque si homines inter se amice ac concorditer viverent, si Dei ac naturae iussa sequerentur, si denique ii essent, qui esse deberent, iacerent omnes artes belli, ut quarum inter iustos iustus usus esse non possit, nostrae vero tum demum florerent ac vigerent, tum demum eas opti-

*) Cic. pro Mur. c. 9. extr.

mus quisque summa corporis et animi contentione sequeretur. Neque vero quemquam ita esse arbitror sanguinarium, cui non praeoptanda videatur nullius empta lacrymis gloria, neque ullo, nisi puro illo ac limpido Aganippes rore irrigata, quam tabo et cruore oblita et multa strage ac cladibus comparata.

Multa consulto praetereo, quod mihi non tam, ut copiam et varietatem consecter, laborandum est, quam ut effugiam satietatem. Quis enim unquam tanta ubertate ingenii, tanta dicendi copia praeditus reperietur, qui litteras ita laudare possit, ut non semper, cum plurima dixerit, plura tamen omisisse videatur? Omnia, quae homines in vita expetunt, cuiuscunque tandem generis illa sint*), nulla re certius aut facilius, quam eruditione ac litteris, acquiri, conservari, amplificari queunt. Est qui rei familiaris angustia pressus, ex ea expedire se et ad moderatas opes sine ulla turpitudine pervenire cupiat? Quae ad id conficiendum via aut honestior aut expeditior aut facilior est? Quam multos ex tenui et exili patrimonio aut iuris scientia aut medendi arte fretos, ut eas potissimum nominemus, paucis annis ad maximas divitias pervenire vidistis? Nam quod plerique vulgato iam proverbio dictitant, ex omni nostrarum artium numero duas modo illas frugiferas esse ac fructuosas, ceteras cultoribus suis decoquere ac decollare, in eo vanitatis illos ac mendacii facile res ipsa coarguit. Nota est historia de Thalete Milesio**), qui cum a propinquis obiurgaretur, quod omne tempus in sapientiae studio poneret, quod ad faciendam pecuniam, in qua illi posita putabant omnia, nulli usui esset, *vultis*, inquit, *ostendam vobis, posse hominem huic studio deditum, si ei commodum sit, divitem fieri, et hanc esse, si quis velit,*

*) Immo *sunt*.

**) Vid. Aristot. Polit. I, 11. Cic. de div. I. 49. extr. Diogen. Laert. I, 26. De Democrito narrat Plin. H. N. XVIII. 28. 68.

ad quaestum ac compendium vel maxime compendiariam viam? Cum illi se velle dixissent, homo, qui ex astrorum scientia magnam eo anno olearum ubertatem praevideret fore, multo ante exiguo pretio, cum contra licitaretur nemo, omnia Chiorum ac Milesiorum praela ac trapeta conduxit: quae cum postea suo tempore, quanti voluit, elocasset, magnamque ex eo vim pecuniae collegisset, ostendit, philosophos non tam rem facere non posse, quam maioribus ac praestantioribus cogitationibus occupatos de ea facienda non laborare. Quid Leontinus Gorgias?*) nonne rhetorices professione et maximas sibi divitias peperit et tantam gloriam, ut ei vivo ac videnti honoris ergo aurea statua in Apollinis Pythii templo constituta sit? Quid ille, qui eloquentiae quasi mercator atque opifex quidam habitus est, Isocrates? non et summa gloria fuit, et iis opibus, ut ter ad trierarchiam vocatus, cum eam bis effugisset, ad postremum splendidissime ac magnificentissime obierit?**) ad eam autem non fere nisi opulentissimus quisque ac locupletissimus adigebatur. Neque medicus erat optimus pessimi principis magister Seneca, neque de iure consulebatur; et tamen quantam sibi opum vim homo externus et alienigena eloquentia et eruditione confecit? Scio, hoc, quod dicam, quibusdam incredibile visum iri; sed tamen, si vera sunt, quae litteris prodita sunt, haud scio an nullus hodie tota Italia princeps tantas opes habeat, quantas in Senecam quadriennio Nero congessit. Nam cum ex veteribus illis Romanis M. Crassus opulentissimus fuisse dicatur: Senecae opes Crassi opibus duplo maiores fuerunt.

Prope est ut pigeat, in hac parte tam diu immoratum esse; sed tamen dicendum fuit aliquid adversus

*) Cic. de orat. III. 32. §. 129. Val. Maxim. VIII. 15. ext. 2. (Plin. H. N. 33. 4. §. 24.) Philostr. de vita Sophist. 1. 9.

**) Plutarch. Rsk. Vol. IX. pag. 329. 338. Isocr. περὶ ἀντιδόσ.

stultitiam eorum, qui aiunt, si quis iuris scientiam et artem medendi excipiat, ceterarum artium nostrarum sterilem esse culturam. Qui error ex eo potissimum natus est, quod doctrinae mediocritas magnos efferre fructus*) non potest. Itaque excellendum est iis, qui magna et praeclara concupiverunt. At nos simul atque paullum ultra prima elementa progressi sumus, falsa de nobis opinione tumefacti, quia non in nos continuo opes et honores congeruntur, iacere litteras clamitamus. Non iacent litterae, non iacent, neque iacuerunt unquam, et, si antea iacuissent, Gregorio XIII. Pontifice non iacebunt. An ille, cum et omni doctrina instructissimus sit, et ad illos veteres atque usitatos nostros et litterarum patronos, Ioannem Moronum, sacrosancti collegii Decanum, priscae maiestatis absolutissimum exemplar, cuius in ipso nutu plurimum auctoritatis residet**), cuius e vultu ipso atque oculis elucet gravitas humanitate condita, Aloysium Cornelium Camerarium, hominem plenum officii et ad omnium animos ac voluntates devinciendas ipsis Gratiarum manibus factum, et illa duo ornamenta saeculi, firmamenta litterarum, domicilia virtutis et eruditionis, Guilielmum Sirletum et Franciscum Aleiatum, ad eos igitur, quorum iam pridem in fide ac clientela eramus, cum proxime eum, quem pleno gradu per sua vestigia incedentem videt, quemque optimo iure cordi suo carissimum habet, fratris filium Philippum S. Sixti Cardinalem addiderit, eumque florentis aetatis commendationem a litterarum patrocinio ducere voluerit; qui tali argumento declararit voluntatem erga nos suam, is, metuimus, ne litteras aut egere aut iacere patiatur?

*) Cic. Brut. §. 16.

**) Cic. de senect. 17. §. 61. Quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas.

Sed ut, unde digressus sum, redeam, atque id, quod institui, absolvam; et ad facultates ac copias sine dedecore parandas accommodatae sunt litterae, et multo magis colendae iis, qui opibus abundant, ne, si id facere neglexerint, instrumentis sibi a Deo ad virtutem datis per inertiam abusi esse dicantur. Eademque ratio est et eorum quibus clari, et eorum quibus obscuri parentes obtigerunt. Nam neque illi ullo maiori aut illustriori ornamento condecorare, et, ut Homeri verbo utar, coronare possunt nobilitatem a maioribus acceptam, neque hi ex tenebris ulla ratione facilius emergere, seque in luce atque in oculis omnium collocatos, a contemptu atque ab oblivione in perpetuum vindicare. Rex erat ac regis filius Alexander Macedo, et viam sibi ad summam claritatem ac potentiam armis quotidie muniebat. At is et plus se debere Aristoteli, a quo eruditus, quam Philippo, a quo genitus fuerat et cuius in regnum successerat, praedicabat, et, cum ab illo divulgatos esse libros quosdam arduis de rebus scriptos accepisset, aegre tulit, ac generosa quadam indignatione motus epistolam ad eum scripsit, in qua haec verba sunt: *Nam qua re posthac ceteris praestabimus, si, quae a te edocti sumus, ea omnium communia erunt? Ego autem malim optimarum rerum scientia, quam opibus et potentia ceteris anteire*).* Haec igitur ille regum stirpe ac sanguine editus. Obscurissimo autem genere ortos quam multos nominare possumus, quos supra omnes omnium fumosas imagines litterae collocarunt? Obstetricis filius erat Socrates. Num igitur eo Alcibiades nobilior? Euripidis matrem vendendis oleribus vitam tolerasse accepimus. At ipse et regum familiaritate usus est, et ita clarus fuit, ut hodie magis Archelaus ex Euripidis, quam Euripides ex Archelai familiaritate noscatur. Tympanistria fuit Aeschinis mater, etiam,

*) Plut. Alex. c. 8.

si Demostheni*) credimus, vulgati corporis. At eum rex Macedonum Philippus quantopere coluit? Quid tibicinis filius Pindarus? quanta in gratia apud Syracusarum regem Hieronem fuit? Sed quid huius rei plura exempla conquiram? Signantur eruditorum hominum nominibus tempora, ut minus saepe, quibus illi regnantibus vixerint, quam qui eis florentibus regnaverint, quaerere soleamus. Neque tamen haec praecipua sunt eorum bonorum, quae percipiuntur ex litteris; sunt alia longe maiora longeque divinio-ra. Litterae inditos nobis a natura honestatis igniculos**) excitant; luxuriantes quasique fruticantes cupiditates stringunt ac coërcent, easque rationis finibus regunt; abducunt a vitiis, duces et magistrae sunt ad virtutem, prosperis rebus ornamento sunt, solatio adversis, neque illis exsultare atque efferri suos, neque his frangi ac deprimi sinunt; eam denique tranquillitatem animi efficiunt, quam multi finem bonorum esse dixerunt. Crates quidem Thebanus interrogatus, quid sibi superesset ex philosophiae studio, notissimo versu respondisse dicitur***):

Choenix lupinûm, et mentis a curis quies.

O magnum et excelso animo praeditum virum! Quod aliis regna et imperia non afferunt, ut soluto ac libero animo sint, id ipsi, propter litterarum et philosophiae commercium, choenix lupinorum afferebat. Quod si tam multa tamque praeclara bona litteris ac disciplinis continentur, si ipsis nominibus ac vocabulis testata est vetustas, earum cognitionem et hominibus et liberis atque ingenuis hominibus dignissimam esse, si et ignava vita homine indigna est et nullo in studio melius, quam in litteris, indu-

*) De coron. pag. 270. §. 129.

**) Cic. de Legg. 1. 12. *igniculi* a natura *dati*.

***) *θέρμων τε χοῖνιξ καὶ τὸ μηδενὸς μέλειν.* Diog. Laert. VI. 86.

stria collocari potest, si ad opes ac potentiam, si ad honores ac dignitates via optime litteris sternitur, si eisdem et animi tranquillitas et nominis aeternitas comparatur: quid statis, adolescentes, aut cur oblatam vobis tanti boni consequendi occasionem effugere atque evolare patimini? cur non, aliis omnibus curis et cogitationibus ex animo abiectis atque abdicatis, in hanc unam toto pectore incumbitis? Non hoc sedendi, ut ait Bacchylides, ac cunctandi tempus est*). Non enim ex plano ac facili gloria haec petitur, neque lata, ut ait Propertius **), via currere ad Musas datur. Non frustra eas antiqui in arduo atque edito monte habitare dixerunt. Laborem et sudorem et vigilias in earum atrio ac vestibulo excubare voluit Deus, qui, ut dicebat Epicharmus, labore omnia prope bona hominibus venalia proposuit ***). Ego autem, ut libere vobiscum agam, valde vereor, ne, cum plerisque vestrum alia omnia abunde sint, mollitia multi et laboris odio a studiis avocentur. Itaque quibus verbis Homerica Pallas Nausicaan e somno excitat, quam segnem et ignavam vocat, quod vestes magni pretii, sibi emptas a parentibus, neglectui habeat†), easque illotas ac sordidas iacere patiatur; surgere igitur eam iubet, et ad eas abluendas cum prima luce proficisci, praesertim cum instet tempus nuptiarum ††): iisdem merito multos e vobis aliquis quotidie obiurgaverit.

*) *Οὐχ ἕδρας ἔργον οὐδ' ἀμβολᾶς.* Brunk. Anal. I. pag. 85. XIV. ed. Iacobs.

**) III. 1, 14.

***) — — *τῶν πόνων*
Πωλοῦσιν ἡμῖν πάντα τ' ἀγαθ' οἱ θεοί.
Xenoph. Memor. Socr. II. 1. 20.

†) Terent. Heaut. II. 3. 116. Haec res neutiquam neglectui est mihi. Cic. pro Flacco 27. si quis despicatui ducitur. Ovid. Ep. 21. 234.

††) Hom. Odyss. VI. 25. sqq.

Surge quamprimum miser, et ex animo torporem atque ignaviam excute. Quid tu istud ingenium, quod tibi a communi omnium parente Deo, multo qualibet veste pretiosius datum est, situ ac sordibus obsolescere quasique rubigine obduci pateris? cur non potius diluculo ad illos proficisceris omnibus obvios et expositos doctrinarum fontes, quibus te mersans, ex quibus arbitratu tuo hauriens, pectus et purgatum vitiorum maculis et multa praeclarissimarum rerum cognitione madidum referas? praesertim cum puerulus amplius non sis, sed ea iam appropinquet aetas, qua tibi in lucem atque in conspectum hominum prodeundum est. Hinc enim demum multo magis, quam unde illa dicit, et tibi paries gloriam, et parentum pectus gaudio laetitiaque complebis. Sed iam longior, quam par erat, fui. Cogitate, obsecro vos, languidis ac remissis omnia difficilia, navis et industriis omnia pervia, ac facilia esse. Deus optimus maximus, cui quaecunque hic acta dictaque sunt, grata et accepta esse cupio, vobis omnibus eum animum inspiret, ut haec, ad quae vos hortatus sum, tam sequi velitis, quam consequi potestis. DIXI.

ORATIO XXIV.

HABITA ROMAE ANNO MDLXXIV.

IN FUNERE CAROLI IX. GALLORUM REGIS.

Hoc igitur unum restabat afflictis ac paene prostratis infelicis Galliae rebus, ut Carolus Rex, quo se illa recreabat ac solabatur uno, de quo cogitans, in quem intuens, omnium quas excepit acerbitatum memoriam deponebat, cum bonorum animos ad ali-

quam spem quietis erigere coepisset, in ipso ineuntis adolescentiae flore, acerba atque immatura morte raperetur? O fallaces hominum spes! o incerta vota! o lubrica et ancipitia humanae vitae curricula! Merito lacrymis oculi omnium madent; merito omnia planctibus gemitibusque circumsonant; merito undique querelae et lamentationes exaudiuntur. Tu ipse, beatissime Pater, cuius et in prosperis rebus spectata moderatio est, et in adversis animi magnitudo, in tanto casu cohibere dolorem non potes, quasque lacrymas gravitas et constantia retinere ac frenare consueverat, eas nobilissimi omnium regni miseratio et paterna caritas elicit. Planeque aliis in rebus quaerenda est fortitudinis ac constantiae laus: in tam gravi vulnere, tam dubiis ac formidolosis Christianae reipublicae temporibus*) accepto, immanis quaedam duritia esset, non flere, non ingemiscere, non commoveri. Qualem enim, quantumque regem, et quanta, non dicam indole, quod tamen in homine adolescente satis esse videretur, sed quanta omnium regiarum virtutum copia praeditum amisimus? Quem cum divina providentia, annos natum non amplius decem, in illo celsissimo maiorum suorum solio collocasset: quantas ille iam tum quamque crebras, in illa aetate, quae nihil cogitare, nihil loqui, nisi leve ac ludicrum solet, inusitatae cuiusdam et inauditae prudentiae significationes dedit? Incredibile dictu est, quam saepe ille in deliberationibus publicis sapientissimorum senum sententias puerulus anteverterit, quaeque illi dicere in animo habebant, ea prior ipse protulerit, nemo ut esset, cui non, in tanta annorum immaturitate, tanta mentis et consilii maturitas divinum potius quiddam, quam humanum videretur. Est certe, est aliqua vis originis ac sanguinis; quosque magnis ac nobilibus populis rectores destinavit praepotens

*) Cic. Ver. lib. V. 1. *dubiis formidolosisque temporibus.*

ille rerum omnium moderator Deus, in eis plerumque virtus non exspectat annos, sapientiaeque semina in eorum animis et comprehendunt facilius et tempestivius adolescunt. Jam quae laus in filiis praecipua est, reverentia adversus parentes et eorum praeceptis ac monitis obtemperatio*), ea ille ita praestitit, ut nunquam omnino neque privatis neque publicis in rebus voluntas ipsius a sapientissimae matris consilio discreparit? Quid? in fratres quanta quamque se omni ex parte prodens caritas? Quod et semper alias cognitum est, et proxime cum ab Henrici regis in Poloniam proficiscentis amplexu avelli non poterat, seque a vita relinqui, quod ab eo relinqueretur, putabat. De pietate autem in Deum, et de ardentissimo studio, quod semper habuit, conservandae ac propagandae catholicae religionis, quid ego nunc plura praedicem, aut quid res in omne aevum omnium scriptorum ingenia fatigaturas exornare in hac mediocritate ingenii et in his temporis angustiis coner? Cui enim ignotum est aut cui notius quam tibi, beatissime Pater, vobisque omnibus, Patres amplissimi, quos ille labores pertulerit, quibus difficultatibus conflictatus sit, quae pericula subierit, quibus damnis se regnumque suum sponte multaverit, dum quidvis satius esse ducit, quam ut quidquam in Gallia, se vivo, de Christianae religionis integritate minueretur? Qui quot annos regnavit, totidem continenter pro fidei defensione pugnavit. Etenim tetra illa natio perditorum ac profligatorum hominum, qui fraudibus ac mendaciis suis nuper delapsae de coelo et sibi solis patefactae veritatis nomen obtendunt; qui, quod ad legem Dei cupiditates suas dirigere gravantur, legem Dei ad cupiditates suas detorquere conantur; quorum conspirationes sub Henrico II. initae, sub Francisco II.

*) Cic de Legg. 1. 15. Iustitia est obtemperatio scriptis legibus institutisque populorum.

leviter patefactae, susceptis a Carolo regni habenis, aperte se ac propalam effundentes, florentissimum, dum per illos licuit, Galliae regnum omni scelere ac crudelitate lacerarunt, non tam id agebat, — quamquam id quoque, — ut regiam auctoritatem convelleret, quam ut regnum ab ecclesiae communione divelleret. At ille generosi seminis adolescens, qui amorem Dei et ecclesiae cum ipso nutricis lacte suxisset totaque mente penitus combibisset, articulatim se prius concidi ac comminui passus esset, quam a recta illa regula patriae et avitae religionis abduci. Itaque dum purgare regnum suum illis pestibus nititur, dum illius hydrae et in suam et aliorum perniciem contumacis assidue renascentia capita amputare conatur, quatuordecim, — tot enim regnavit — annos in perpetuis bellorum fluctibus et in perpetua regni ac vitae suae dimicatione transegit: ut, nisi pulcerrimum illud Christianissimi cognomen a maioribus suis hereditarium accepisset, id ipse sibi posterisque suis sua virtute peperisset. Quin etiam, cum capitales quidam ac nefarii homines dicerent, facilem ei esse et expeditam viam non modo ad pacandum regnum suum, sed etiam ad fines illius sine ullo labore amplificandos ac proferendos, si remittere aliquid de tanto illo vetustae religionis conservandae studio vellet: magno animo aversatus ac detestatus illorum consilia, omnes sibi coronas, omnia regna, omnia imperia sordere dixit prae illa immortalitatis corona, quam sibi in coelo repositam esse confideret; cumque eum exaggeranda hostium multitudine ac viribus perterrefacere vellent, *Dominus*, inquit, *Dominus ipse eos interficiet spiritu oris sui.*

Prope supervacaneum videri potest, cum de tam Christiano principe verba faciam, quanta illius erga sedem apostolicam observantia fuerit, dicere. Quo enim quisque Christum ipsum sanctius et religiosius

colit, eo studiosius et magis ex animo vicarios ipsius colat necesse est. Quo modo ille de Pio V., cuius memoria in benedictione est, et sentiebat et loquebatur? Quem sibi non hominem, sed angelum quendam humana inter mortales specie versantem videri dicebat, cuius monitus tamquam coelestia quaedam oracula reverebatur. Nam de te, beatissime Pater, qui successor illius omnium votis expetitus, divino consilio delectus, tam subita tamque admirabili totius sacrosancti collegii consensione declaratus es, quam magnifice in omni sermone praedicare solitus esset, dicerem, si, quam facile praestas, ut ab omnibus uno ore lauderis, tam libenter eos, a quibus laudaris, audires. His ille artibus ita sibi bonorum omnium animos voluntatesque devinxerat, ut, quamquam ex eius aetate et temperatione corporis probabiliter sperare poterant, diu se illius virtute fruituros, cuperent tamen omnes, si fieri potuisset, partem aliquam vitae suae conferre ac contribuere et annis suis vitam illius prorogare *). Sed nihil in humanis rebus firmum, nihil stabile, nihil diuturnum reperiri potest. Dum condocefacere nos vult Deus, terram nobis non pro domicilio, sed pro deversorio datam; hanc, quae vita dicitur, non tam vitam esse, quam iter ad vitam; in coelo, non in terra, nobis esse spem defigendam ac collocandam; agitat omnia arbitratu suo, et quae solida ac firmis nixa radicibus putantur, ea momento temporis vertit. Cum vexata tot calamitatibus Gallia paullum tolleret oculos, et Dei ac regis sui perduellibus partim fractis ac domitis, partim captis ac comprehensis, tandem aliquando se post tot mala respiraturam sperare

*) Rectius *propagare*, ut nunc editur apud Cicer. de Finib. V. 11. *propagabat tamen vitam aucupio.* De confusione et discrimine horum verborum Critici saepe disputarunt, ut Graev. ad Cic. ad Div. V. 15. et Oudendorp. ad Sueton. Aug. 23.

inciperet: ecce tibi lenta et omnem fallens medicorum industriam febris, vires adolescentis immortalitate digni et nati ad relinquendum omnibus bonis perpetuum desiderium sui, ita paullatim attrivit ac labefactavit, ut ad postremum inevitabilem ei attulerit ex hac vita migrandi necessitatem. Quod ubi percrebruit, qui tum plangor omnium, quae complorationes, quae lamentationes fuerunt? Alius sibi scindebat capillum, alius lacerabat genas, alius pectus et humeros crebris ictibus verberabat; alii interire amores ac delicias Galliae, alii cadere columen religionis, alii Catholicorum praesidium deiici, alii alia, quae diversis diversa non diversus suggerebat dolor, miserabiliter querebantur. Ipse unus interritus et aequissimo animo exitum divinae voluntatis exspectans, cum matrem, uxorem, fratrem, ceterosque propinquos ad se convocari iussisset, primum quidem sacramenta, quibus morituri praemuniri et Deo conciliari solent, omnia et poposcit et magna cum animi summissione ac divinae maiestatis veneratione suscepit; deinde vero contestatus, eo tantum sibi molestam esse mortem, quod fratrem suum, tum Poloniae, mox etiam Galliae regem futurum, moriens complecti non posset; ceteroqui gaudere se, quod tantum successorem habiturus esset, cuius singulari et tot iam documentis comprobata virtute, non dubitaret fore, ut res Gallicae feliciter componerentur; interea obtestari atque obsecrare matrem, ut regni gubernacula susciperet, quaque prudentia regnum sibi tot annos conservasset, eadem fratri suo conservaret; sese iam tunc omnem potestatem regiam in eam, usque ad fratris reditum, transferre; hortari ceteros, ut ipsius primum, deinde fratris, cum revertisset, imperio amanter ac fideliter obtemperarent; praecipue autem, ne quid unquam prius aut antiquius haberent conservatione catholicae religionis; ex ea bona

omnia fluere; ea neglecta collabi ac concidere omnia. *Sed iam valete*, inquit, *et mei memores este. Ego enim ad Deum vocor: quem ut aequiorem ac placabiliorem peccatis meis iudicem experiar, vestris me omnium adiuvari precibus postulo.* Haec fatus, deficiente iam et moribunda voce, tuum, Christe Iesu, nomen invocans, tuam, sanctissima virgo, apud filium opem implorans, ad vos, ut confidimus, evolavit. Ac, si quidem ipsum spectamus, gratulari ei potius quam lugere debemus. Regnum enim terrestre coelesti, laborem quiete, mortalitatem immortalitate mutavit. Quod mortuus est, humanae fragilitatis est; quod ita mortuus, divinae cuiusdam felicitatis. Bonum certamen certavit*), cursum consummavit, fidem servavit. Aut iam coronavit eum Deus, aut brevi tuis, beatissime Pater, et totius ecclesiae precibus adductus, coronabit corona iustitiae, quam promisit diligentibus se.

At illam tot regum matrem, toties iam custodem ac conservatricem regni, ipsa sua felicitate miserandam, quo nunc, quo tandem esse animo creditis? Quae ex summis honoribus summos dolores consecuta, ter iam, et in viro et in duobus filiis mortua, vitae suae superstes, toties ore suo eorum clausit oculos, a quibus claudi cupiebat suos; tam saepe eis officia praestitit, quae sibi ab eis praestari maluisset. Quid illa fortissimarum domina gentium, Gallia? quae sibi eodem funere cum rege suo efferri visa est; quae iacet adhuc perculsa et attonita tanto vulnere, metuens, ne, illius atrocitate, etiam illa, quae consanuisse videbantur, recrudescant**). Pro Deus optime maxime, etiam cum ulcisceris, benefice, etiam cum poenas exigis, misericors, quibus tam

*) Cf. Paul. ad Timoth. IV. 7.

**) Cic. ad Fam. IV. 6. 2. Nunc autem, hoc tam gravi vulnere, *etiam ea, quae consanuisse videbantur, recrudescunt.*

gravibus culpis tam diuturnam in se iram tuam Gallia provocavit? Quatuordecim iam anni sunt et eo amplius, cum illud potentissimum et memoria nostra florentissimum regnum perpetua bellorum civilium serie ita et ab alienis et a suis vexatur ac diripitur, ut de eo iam dici possit, quod scriptum est apud prophetam: *Residuum erucae comedit locusta, et residuum locustae comedit bruchus, et residuum bruchi comedit rubigo* *). Atque ut magis intelligatur, id divina ultione fieri, quoties inibi esse videtur, ut iam iamque componantur ac tranquillentur omnia, in ipso, ut ita dicam, portu frangitur navis. Properarat Henricus II. pacem cum Philippo rege catholico quibuslibet conditionibus facere, ut, expeditus belli curis, huius mali nascentis semina elideret. In ipso eius rei conatu ac molitione, inopinata morte sublatus est. Sub Francisco II. conspiratione detecta, spes obiecta erat, fore, ut, paucorum supplicio, ceterorum audacia in perpetuum reprimeretur. Ante ipse mortuus est, quam de sontibus comprehensis supplicium sumeretur. Nunc nuper **) eo rem perduxerat Carolus IX., ut omnes instare finem malorum existimarent. Aliter Deo visum est, qui Henrico III. Galliae et Poloniae regi, quem tam multis tamque illustribus argumentis sibi carissimum esse declaravit, hanc felicitatem, ut speramus, reservare maluit. Neque dubium est, hoc ita eventurum, si omnes nos a vitiis nostris aversi, quae Dei placandi certissima ratio est, tota mente convertamur ad Deum eumque assidue obsecremus, ut compescat iram suam et, quando Carolum in sinum, ut speramus, suum excepit, Henrici III. ductu, sub Gregorio XIII. raptores quidem lupos interfici, oves autem,

*) Ioel 1. 4.

**) Terent. Eunuch. prol. vs. 9.
Idem Menandri Phasma nunc nuper dedit.

quae aberrarunt, in ovile suum reduci velit. Ita eveniat, Domine Iesu, cui laus omnis et gloria debetur in omnem aeternitatem. DIXI.

ORATIO XXV.

AD
S. D. GREGORIUM XIII.
PONTIFIC. MAX. NOMINE HENRICI TERTII GALLIAE ET POLONIAE REGIS

HABITA ROMAE IN CONSISTORIO PUBLICO

LUDOVICO CASTANAEO RUPIPOZAEO EQUITE ORDINIS REGII VIRO ILLUSTRI

EIUSDEM REGIS NOMINE OBEDIENTIAM PRAESTANTE

XIII. CAL. QUINCT. ANNO MDLXXVI.

Gratus quidem ac iucundus tibi esse debet, beatissime Pater, eorum omnium legatorum adventus, qui huc a Christianissimis principibus mittuntur, tum ut tibi summum in terris honorem gratulentur, tum multo magis, ut se Christo ac tibi, ut par est, obedire, manere in officio, perstare in fide et vires et copias suas ad apostolicae sedis defensionem semper promptas ac paratas et esse et fore profiteantur. Nam et ex illa ipsa divinitus tibi delata dignitate maiorem a te capi iucunditatis fructum necesse est, cum ea ceteros quoque laetari perspicis, neque tibi, qui communis Christianorum omnium pater es, ulla ex re verius ac solidius gau-

dium obiici*) potest, quam cum filios dignitatis tuae studiosos, auctoritati tuae deditos, praeceptis ac monitis tuis obtemperandi cupidos videas. Sed tamen omnibus saeculis ea Gallorum regum in Pontificem maximum asperrimis ac difficillimis temporibus promerita**) fuerunt, ut multis nominibus eorum et studium atque obsequium praecipua quadam caritate complectendum, et legati aequissimis animis audiendi, et dicta factaque omnia singulari quadam paternae voluntatis propensione in optimam partem accipienda videantur. Quoties enim in hoc amplissimo nobilissimoque consessu reges Galliae nominantur, toties in omnium animis memoria renovatur et officiorum, quae illi longe plurima longeque maxima in hanc sanctam sedem contulerunt, et honorum, quos ab ea vicissim eximios pro sua in eam eximia pietate retulerunt.

Si quis autem rex unquam fuit, qui propter virtutis ac rerum gestarum magnitudinem exquisitissimis honoribus afficiendus esset: eum se iam nunc in ipso adolescentiae flore Henricus III. Galliae et Poloniae rex praebuit, nihil ut de eo tam honorifice dici possit, quin id iam pridem virtus ipsius in omni genere spectata superarit. Quo te libentius accepturum esse confidimus eam fidem, venerationem, obedientiam, quam talis tantusque rex hodierno die per clarissimum et omni laude cumulatissimum virum, Ludovicum Castanaeum Rupipozaeum, Equitem ordinis regii, Oratorem ad te suum, tibi, beatissime Pater, et sedi apostolicae praestat. Cuius enim regis nomen a summo ecclesiae pastore et

*) *Gaudium obiici* dicitur, quod insperatum est, ut apud Terent. Heaut. I. 2. 12. *Ut hanc laetitiam necopinanti primus obiicerem.* Qui tamen sensus ab hoc loco alienus est.

**) [Pseudo-] Cic. in orat. post red. in Sen. 1. orat. ad Quirit. post red. 4. §. 8. vero Ciceroni et optimis quibusque scriptoribus sufficiunt *merita.*

gubernatore audiri libentius debet, quam eius, qui, cum hereditario iure principem inter Christianos reges locum maiorum suorum virtute partum obtineat, ita per eorum vestigia graditur, ut, quantum ab eis omnibus splendoris accepit, tantumdem ipse unus facile afferat universis? qui cum adhuc adolescentulus ac prope puer esset, ita saepe, ita fortiter, ita feliciter adversus hostes ecclesiae dimicavit, ut eorum astus consilio eluserit, temeritatem virtute domuerit, pertinaciam constantia fregerit. Quam saepe eo sibi per hostiles cuneos omnia ferro pervia faciente, ex hostium ipsorum tantae tamque praematurae virtutis admiratione defixorum manibus tela irrita ceciderunt? Quam saepe cominus ab eis petitus, ita mirabiliter servatus est, ut Deus ipse sua manu ictus in eum directos depellere et telis ac tormentis vim nocendi adimere videretur? At ille laudis et gloriae cupidus, vitae ac sanguinis prodigus, Dei memor, immemor sui, in victoria salutem, in virtute victoriam, in vita ob talem caussam in omne discrimen exponenda virtutem positam iudicabat. Itaque cum generosissimi adolescentis non iam praelia, sed victoriae ac triumphi numerarentur, iamque totum terrarum orbem tam inusitatae tamque inauditae virtutis fama peragrasset, fortissima ac bellicosissima Polonorum gens eum sibi regem concordibus suffragiis adoptavit. Quo ille nuntio abstractus ab ingentibus ac paene ad exitum perductis liberandae ac purgandae Galliae coeptis, in regnum virtuti suae ultro delatum proficiscens, quacunque iter fecit, omnes et principes et populos sui amore et admiratione complevit. Vix dum novi et a se expetiti regis suavitatem Polonia gustaverat, cum secuta Caroli IX. Regis acerba et perpetuis lacrymis prosequenda mors, res in Gallia componi coeptas maioribus denuo procellis involvens, totius regni statum in ultimum discrimen adduxit. Celeriter igitur e

Polonia periclitantis et regem suum implorantis patriae voce revocatus, cum easdem illas dissensiones, quae Galliae regnum prope subverterant, non modo non sedatas aut mitigatas, sed auctas etiam ac corroboratas offendisset, corruptos ac depravatos ob bellorum longitudinem mores, multorum animos, etiam ex iis, qui se Catholicos esse profitebantur, studio partium infectos, plena omnia licentiae, plena rapinarum, plena scelerum, plena hostium et externorum et domesticorum: eadem tamen, qua semper fuerat, animi praesentia ac magnitudine, tuo etiam, beatissime Pater, et consilio et auxilio fretus, bellum repetiit ac redintegravit, diuque viris equisque*), ut dicitur, tentavit efficere, ut vi et armis perdomita contumacium et regni perturbatorum superbia pax et quies tandem aliquando fessae tot calamitatibus Galliae redderetur. Sed ut animadvertit, nihil ea ratione, quam tam diu tenuerat, profici ac potius et regno et religioni vehementer offici, quae iam multis in Galliae locis labasceret, a plerisque etiam penitus exsularet; interea uri ac vastari agros, oppida diripi, omnia itinera latronum ac praedatorum cohortibus obsideri, regni vires quotidianis caedibus ac stragibus enervari, opes immensis sumptibus exhauriri, innumerabilem vim teterrimorum facinorum in utroque exercitu quotidie perpetrari, extremam cladem ac perniciem imminere, nisi mature subveniretur: aliud sibi consilium necessario capiendum iudicavit. Optimus ac mitissimus princeps, qui sanare vellet suos, non perdere, idem fecit, quod prudentes medici solent: qui cum ustionibus, sectionibus, inedia, detractione sanguinis, non morbum, sed aegrotum ipsum confici ac profligari vident, ad aliam curandi rationem confugiunt, et fomentis ac remediis mollioribus et victu paullo

*) Cic. Phil. VIII. 7. fore, ut omnes inflammati odio, excitati dolore, armis, equis, viris D. Bruto subveniremus.

copiosiori indulgentes, malunt aegrotum cum aliqua parte morbi alere, quam utrumque simul e medio tollere. Maluit igitur et ipse in tanto tamque manifesto interitus periculo ei parti suorum, quae adhuc superesset, ignoscere, quam committere, ut brevi ne superessent quidem, quibus ignosceret. Cumque cogitaret, illum ipsum rerum omnium praepotentem Deum multa tolerare, quae non probet; ipse quoque in tantis angustiis multa, a quibus animo et voluntate longissime abhorret, interea tamen sibi toleranda esse statuit, dum aliquid melius eveniret. Certe enim, beatissime Pater, fretus ea spe, quam in Deo primum, deinde ex omnibus mortalibus in te potissimum collocavit, melius aliquando fore confidit.

Multa oratione conficiuntur, quae ferro nunquam confici possunt. Saepe quos severitas frangere non poterat, clementia inflexit. Equi adversus frenum contumaces, interdum sessore habenas remittente consistunt. Multi qui terrore et malo domari non possunt, indulgentia et facilitate mitescunt. Pugnabitur adversus eos, qui a nobis dissident, precibus assiduis et privatim et publice ad Deum fusis. Piorum et eruditorum concionatorum vox, praecipuum instrumentum Dei ad inserendam in animis hominum fidem, quae in plerisque Galliae partibus armis oppressa conticuerat, libere iam toto regno audietur. Licebit impia et pestifera dogmata rationibus et argumentis confutare ac redarguere, vera ac salutaria confirmare et constituere. Catholicae religionis usus et exercitatio, quae multis ex locis indignissime sublata et expulsa erat, restituetur ac renovabitur. Dabitur a nostris opera, ut vitae ac morum suorum exemplo ad bonas partes alliciant, et ad sanitatem perducant eos, quos armorum vis magis ac magis usque adhuc effrenavit*). Rex ipsa una cum fratre, forti ac strenuo, ac catholicae

*) Muretus haud dubie scripsit *efferavit*.

religionis studiosissimo principe, concordibus ac consociatis animis enixe omnia facient, quae ad errores ex animis suorum evellendos accommodata esse arbitrabuntur. Catharina regum mater, summa prudentia et consilio praedita mulier, et liberorum amans ultra consuetum matribus modum, cuius e sinu pax haec prodiit, cuius praecipue opera et laboribus conflata et conciliata est, omne ingenium, quo plurimum valet, omnemque auctoritatem suam conferet ad filios in fraterna concordia perpetuo continendos, et ad populos eiusdem religionis communione devinciendos. Rex quidem ipse, quod maximi momenti est, non tam nomine, quam re et animo et tota vivendi ratione Christianissimus, vitam sibi potius eripi patietur, quam fidem, neque unquam degenerabit a maiorum suorum nota testataque virtute; et quam tibi, beatissime Pater, ac sedi apostolicae vere atque ex animo obedientiam praestat, eam se constantissime praestiturum usque ad extremum spiritum pollicetur. DIXI.

ORATIO XXVI.

IN FUNERE PAULI FOXII

ARCHIEPISCOPI TOLOSANI

REGIS GALLIARUM ORATORIS AD GREGORIUM XIII. PONT. MAX.

ET AD SEDEM APOSTOLICAM

HABITA ROMAE IN AEDE S. LUDOVICI IV. KAL. IUNII MDXXCIV.

Si ut opum ac potentiae, sic eruditionis ac sapientiae heredes a magnis ac praeclaris viris institui

possent, is demum Paulo Foxio idoneus laudator reperiretur, quemcunque ipse sibi earum virtutum successorem esse voluisset. Nam nec in quo amplior et uberior omnium laudandarum artium seges effloruerit, nec in quo vis et copia dicendi maior, quam in eo, exstiterit, ex omni memoria nostra deligi quisquam potest. Quo mihi maius ac difficilius onus impositum esse video, in hoc ornatissimo consessu de laudibus ipsius verba faciendi: quod neque unquam subire ausus essem, nisi et mea me multis abhinc annis suscepta adversus eum observantia, ut id facerem, adduxisset, et eorum, quorum imperium detrectare*) non poteram, auctoritas coëgisset. Neque nunc ei me ferendo parem fore confiderem, nisi mihi, quod vix dictu credibile est, ipsa levamento ac solatio esset difficultas. Nam si quemquam alium de Paulo Foxio pro ipsius dignitate dicere posse existimassem, valde me puderet in eum locum conscendisse, unde nihil aliud viderer praestitisse, quam ut summi viri laudes inopia dicendi detererem**). Nunc cum satis intelligam, quod mihi eventurum est, ut oratio mea longe multumque infra ipsius dignitatem iaceat, idem cuilibet quamlibet copioso et exercitato homini eventurum fuisse, facile patior delectum potissimum esse me, cuius praedicatione quasique praeconio admirabilium ipsius in omni genere virtutum, ad eos, quibus illae forte minus notae fuissent, qualiscunque cognitio perveniret.

*) Curt. X. 10. §. 4. Solus hic Eumenes *detrectabat* imperium. Sueton. Iul. 54. quamquam nec imperata *detrectarent* et advenienti portas patefacerent.

**) Horat. Carm. I. 6. 10. sqq.

— Lyrae Musa potens vetat
Laudes egregii Caesaris et tuas
Culpa *deterere* ingeni.

Quinctil. X. 5. 16. Plin. Ep. IX. 35. 2.

Sed quoniam et multa mihi ac praeclara dicenda et in unius semihorae curriculum omnia concludenda sunt*), ad res ipsas veniam, neque committam, ut ex tam brevi tempore pars a me ulla in rebus non necessariis consumpta videatur. Primum igitur, si generis nobilitas quidquam ad commendationem pertinet, vere hoc affirmare possumus, non multas gentes in universo terrarum orbe reperiri, quae cum gente Foxia vel antiquitate vel rerum gestarum gloria comparari queant. Quae cum ipsa per se nobilissima est, tum hoc nobilior, quod cum potentissimis regibus et imperatoribus multiplici se iam pridem affinitate devinxit. Nam ut vetustiora taceam, neque illa repetam, quae quingentos fere abhinc annos a Comitibus Foxiis gesta et nobilium scriptorum consignata monumentis nulla unquam oblitterabit aetas; his certe centum proximis annis tres ex gente Foxia nobiles ac potentes reginae exstiterunt. Earum prima est Anna, Ioannis Foxii Candalae Comitis filia, quae Ladislao Bohemiae et Ungariae regi, in matrimonium collocata, filiam ex eo sibi cognominem sustulit, uxorem postea Imperatoris Ferdinandi, matrem Imperatoris Maximiliani, aviam eius, qui nunc feliciter imperat, Rodolphi. Secundo loco nominabo Catharinam, Gastonis quinti filiam, reginam Navarrae, quae id regnum, in quod Francisco Phoebo fratri suo successerat, dotale ad Ioannem Albretium detulit: quo ex matrimonio natus est Henricus rex, avus Henrici, a quo hodieque idem regnum hereditario iure obtinetur. Sed et illius invicti Gastonis, ducis Nemorensis, qui dum vixit, terror hostium Gallici nominis fuit, qui fulminis in morem hostiles turmas disiicere, qui quacunque incedebat, victoriam in manibus gestare videba-

*) Cic. pro Rabir. perduell. 2. §. 6. quoniam diligentiae meae temporis angustiis obstitisti, meque — *in semihorae curriculum coëgisti.*

tur, qui semper vincere assuetus, postremo ad Ravennam, dum pro Ludovico XII. avunculo suo fortissime dimicat, etiam moriens vicit; eius igitur Gastonis sororem, Germanam nomine, Ferdinandi, Castellae regis, matrimonium tenuisse*), notissimum est. Neque hoc loco reticenda est Margarita Foxia, Gastonis quarti filia, quae, Francisco duci Britanniae nupta, Annam ex eo suscepit, Caroli octavi primum, deinde etiam Ludovici duodecimi uxorem, ex qua nata est Claudia, uxor Francisci primi, mater Henrici secundi, avia eius, qui hodie regnat, et, ut speramus ac cupimus, diutissime ac felicissime regnabit, Henrici. Sed aut haec satis sunt ad ostendendam summam nobilitatem gentis Foxiae, aut non video, quid satis esse possit. Ex hac tam illustri gente natus est Paulus Foxius anno Christi MDXXIIX. patre Ioanne Carmanii Comite, matre Magdalena Caupenia, nobilissimus quidem utraque sirpe, sed ingentem virtute sua cumulum ad veterem suorum gloriam additurus. Natus autem est ea non oris modo ac vultus, sed totius corporis pulcritudine, ut ex ipso aspectu imago quaedam ingenitae virtutis atque honestatis emicaret. Vidi equidem illum et adolescens adolescentulum et vir virum et senex senem, — mea enim, quam illius, biennio fere grandior**) erat aetas, — neque quemquam unquam videre memini, in quem verius conveniret id, quod Graeci de Alcibiade praedicant, in omnibus aetatis partibus aeque gratam ac iucundam ipsius formam fuisse***). Ingenium ad omnes honestas disciplinas docile et ad eas percipiendas ita factum, ut, quae

*) Cic. pro Cael. 14. §. 34. Non denique modo te Q. Metelli *matrimonium tenuisse* sciebas! Differt paululum Sueton. in Cal. 25. Matrimonia contraxerit turpius, an dimiserit, an tenuerit, non est facile discernere.

**) Cic. Phil. V. 17. §, 47.

***) Plutarch. Alcibiad. c. 1.

discebat, non tam accipere a magistris quam ipse ex se parere et eorum reminisci quodammodo ac recordari, ex illa vetere Platonis sententia*), videretur. Mores et iam tum in illa aetatis teneritate graves, severi, compositi, et humanitatis tamen ac facilitatis condimento temperati, ut eos, quibuscum una erat, et incredibili quadam iucunditate conciliaret sibi et exemplo suo ab omni improbitate revocaret. Denique ut in herbescenti segetum viriditate certa prope spes futurae messis apparet, sic nemo tunc erat, qui non eum a puero, qualis postea fuit, talem facile auguraretur fore: iustum, integrum, continentem, abstinentem, amantem pacis ac concordiae, veracem, apertum, simplicem, ad omnium potius peccata quam ad sua conniventem. Litterarum studia ita puerulus adamavit, itaque in eo postea constanter perstitit, ut id unum a publicis negotiis deverticulum perpetuo habuerit, ut, quidquid ab eis dabatur otii, semper in litteris omne consumpserit. Graecis igitur et Latinis litteris Lutetiae diligenter excultus, ibidemque in philosophiae studio magna cum cura exercitatus, Tolosam se ad percipiendam iurisprudentiam contulit, quo in studio tantos brevi tempore progressus fecit, ut adhuc adolescens publice de utroque iure magna cum omnium admiratione responderit, eosque honores consecutus, qui amplissimi, confecto studiorum curriculo, decerni solent, incredibili hominum concursu ius civile docuerit: cum ad eum inusitata quadam dicendi facultate, de obscuris dilucide, de confusis ac perturbatis ordinatim ac disposite, de dubiis enucleate disserentem etiam ii, qui diu magna cum laude docuerant, discendi caussa quotidie convenirent. Inde cum in aulam regiam venisset, ita statim Henrico secundo Regi, acri ac perspicaci ingeniorum existimatori,

*) Platon. Phaedr. c. 18. (ed. Bip. pag. 165.) cf. Menon. c. 15. Cic. Tusc. 1. 24. Cat. mai. 21. extr.

ita ceteris principibus viris carus atque acceptus fuit, vix ut quisquam unus uni carior foret, quam unus hic universis. Ipse vero et officia obibat diligentissime, neque ullum diem abire patiebatur, quo non et regem et ceteros principes salutaret et cum eis sermonem consereret*), et eos quo opus erat deduceret ac reduceret. Neque tamen, quod plerique omnes **) aulici faciunt, reliquum tempus otiose et inutiliter absumebat, sed repetitis de integro studiis, Platonis praecipue et Aristotelis et Xenophontis ac Plutarchi et ceterorum eiusdem notae libros, ad formandam vitam et ad rationem gubernandae reipublicae pertinentes, ita studiose pervolutabat, ut eos in succum ac sanguinem suum converteret, omniaque eorum praecepta in numerato haberet ***): quibus non ad inanem loquacitatem, sed ad danda capiendaque de rebus maximis consilia tempestive uteretur. Historiae quoque multum operae ac studii dedit, gnarus, illustria praecepta nulla re magis quam exemplis illustribus confirmari. Itaque tum sacram, tum profanam, tum veterem, tum novam, tum domesticam, tum externam ita pertractaverat, ut quacunque de re dicere ingressus esset, optimis et accommodatissimis exemplis ad confir-

*) Curt. VIII. 12. 9. Sine interprete non poterat conseri sermo.

**) Terent. Andr. I. 1. 28.

Quod *plerique omnes* faciunt adolescentuli,
Ut animum ad aliquod studium adiungant.

Ante Terent. Naev. (in Donat. ad Ter. locum supra laudatum) *plerique omnes* subiguntur sub iudicium. Cf. Gell. N. A. I. 3. 4. pr. VIII. 12. Terent. Phorm. I. 3. 20. Heaut. IV. 7. 2. *pleraque omnia.* Maxime probabilis huius dicendi formulae explicatio esse videtur: sehr Viele, und diese ohne Ausnahme. Huc quadrant *vulgo universi* Caes. C. III. 61. *ceteri omnes* Cic. in Catil. II. 9. 19. Fam. I. 1. 1. *omnes reliqui alii* Hirt. de B. Afr. c. 63.

***) I. e. in promptu haberet. Cf. Quinctil. VI. 3. §. 111.

mandum id, quod volebat, nunquam non abundaret. Quid de temporum ratione, quid de terrarum situ, quid de populorum institutis, ingeniis, moribus, foederibus, quid de quarundam gentium inter se aut naturali consensione, aut odio vetere et ingenito loquar? quarum ille omnium rerum tantam notitiam habuit, ut id unum tota vita egisse videretur.

His omnibus artibus instructus, cum iam ad obeundas legationes esset aptissimus, antequam tamen ullam earum susciperet, ex usu suo fore ratus est, si in amplissimo Senatu Parisiensi per tempus aliquod versaretur, ibique disceptandis quotidie maximi momenti negotiis firmiora et solidiora sapientiae fundamenta iaceret, seque illi praestantium virorum coetui quasi recoquendum*) et expoliendum daret. Qua ipsius voluntate cognita, confestim Rex Henricus eum in Consiliariorum numerum adlegit: in quo hic ei etiam praecipuus honos habitus est, quod, cum in eo senatu plura sint inter se distincta auditoria, quorum ad supremum non nisi gradatim pervenitur, Paulo Foxio ius inter primos assidendi, dicendaeque sententiae statim a principio tributum est. Ibi vero partam sibi antea iuris intelligentiam assiduo tractandorum negotiorum usu ita perfecit ac perpoliit, ut brevi tempore principem inter iurisconsultos locum obtinuerit, cum eos quidem, qui in libris consenuerant seque uni cognitioni dediderant, usu et exercitatione rerum forensium, eos autem, qui se magis ad usum forensem applicuerant, eruditionis copia et magnitudine, aut potius, si aperte id quod res est, exstincta iam invidia, profiteri volumus, utrosque utraque laude superaret. Prima inde legatio in Scotiam fuit, sub id tempus, quo Maria Regina Scotiae, mortuo Francisco II., viro suo, in

*) Quinctil XII. 6. 7. de M. Tullio: seque — Apollonio Moloni, quem Romae quoque audierat, Rhodi rursus *formandum* ac velut *recoquendum* dedit.

regnum suum reverterat. Ubi Foxius ea fundamenta iecit et tuendi regni et conservandae religionis, in quibus si postea pari fide ac consilio aedificatum esset, fortassis hodie neque Regina miserabiliter captiva teneretur, neque status religionis laboraret. Illinc cum rediisset, anno MDLXI. legatus in Angliam missus est, ubi quadriennium integrum tanta fide ac diligentia, tanta dexteritate ac prudentia, tanta perspicacitate *) ac solertia in munere suo versatus est, ut, magnis interea in Gallia motibus excitatis, nihil Angliae Regina struere, nihil moliri, nihil machinari potuerit ad conatus eorum, qui a Deo et a Rege rebellaverant**), adiuvandos, quod non ipse detexerit ac patefecerit Regique indicaverit, eique viam ac rationem ostenderit, qua perniciosa Iezabelae consilia mature praeveniret ***) et occuparet. Foxii praecipue consilio occultisque monitis inita est a Rege ratio extorquendi ex Anglorum manibus celeberrimi ac munitissimi portus Gratiarum, quo illi, sibi haereticorum opera tradito, Galliam ab ea parte obsessam tenebant. Foxii consilio repertum est, quo modo Rex ea pactione, quam Henricus secundus fecerat de restituendo Anglis intra certum tempus Calitio, solveretur, utque obsides eo nomine dati dimidio eius pecuniae, qua Rex depaciscendi facultatem dederat, redimerentur. Illud vero commemoratione dignissimum, quod quam diu in Anglia fuit, nullum unquam diem intermisit, quin, quamlibet fremente Regina, sacrosanctum missae sacrificium domi suae celebrari iusserit: ad quod clam avide conveniebat ac concurrebat magna et Anglorum et exterorum

*) Cic. ad Att. I. 18. §. 8.

**) Forte excidit verbum *deficientes*. Nam *rebellare ab aliquo* ne fando quidem auditum est. Ruhnk.

***) Cic. de off. III. 7. pr. nisi aliqui casus aut occupatio consilium eius *praevenisset*. Ubi tamen ex libris reponendum erat *perемisset*, i. e. irritum fecisset. cf. Cic. pro Sext. 22. 49. pr.

Catholicorum multitudo, quos ille fovebat, consolabatur, protegebat; quorum omnium arx, portus, praesidium, perfugium erat; a quibus non tantum mala multa imminentia depulit, sed effecit etiam, ut multa damna, quae eis data erant, restituerentur. Ob quae merita, ubi primum ex Anglia revertit, in sanctius atque interius Regis consilium adlectus est. Secuta legatio Veneta, in qua non tantum Regi cumulatissime satisfecit, sed etiam illis sapientissimis Patribus universaeque Venetae civitati iucundissimam virtutum suarum memoriam reliquit. Cuius legationis expleto tempore, cum in aulam rediisset, inter togatos Regis consiliarios et tranquillis et turbidis rebus unus semper e principibus fuit, cum et doctrina et usu rerum et prudentia excelleret, neque sibi quidquam praeter sincerum Dei cultum, dignitatem et utilitatem regiam, allevationem vexati tot acerbitatibus populi, in dicenda sententia propositum haberet. Inde sub finem anni MDLXXIII. legatus de rebus gravissimis et ad summum Pontificem et ad plerosque Italiae Principes quae sibi mandata erant, illa toties experta fide ac dexteritate transegit. Interea, cum Gallici tumultus utcunque compositi viderentur, missus est a Rege ad Henricum Regem Navarrae, qui tunc in Aquitania erat, ut eum auctoritate ac praesentia sua in officio contineret. Quamquam autem vitari nullo modo potuit, quin anno post novae turbae concitarentur, tantum tamen Pauli Foxii virtute perfectum est, ut, cum quibuscunque aliis in locis haereticorum factio potentior erat, divini cultus ne vestigia quidem relinquerentur, everterentur templa, sacerdotes crudelissime contrucidarentur; Agini, quae urbs secundum Burdegalam Aquitaniae principatum obtinet, et in toto eo tractu rebus divinis libere opera daretur, starent sarta tecta templa, sacerdotes ab omni contumelia et iniuria tuti forent, sacrae ac catholicae conciones nunquam

intermitterentur, cum et publice et privatim Foxius Catholicis animos faceret eosque ad bene sperandum excitaret, ita ut eorum protector*), conservator, parens uno omnium consensu haberetur. Scripsit ea de re clerus Aginensis ad virum summa dignitate praeditum, Carolum Rambolletum Cardinalem, petens ab eo, ut haec omnia summo Pontifici diligenter exponeret eique omni asseveratione confirmaret, quicquid templorum, quicquid sacerdotum ceterorumque divino cultui mancipatorum**) hominum in ea privincia maneret, id omne, secundum Deum, unius Pauli Foxii virtuti auctoritatique deberi. Saepe igitur in magnum vitae discrimen adductus est, cum iniquo animo ferrent milites a templis depraedandis cupiditatem, a sacerdotibus mactandis crudelitatem suam unius hominis auctoritate prohiberi. Multa praetereo memoratu dignissima; sed mihi non tam orationis conquirenda copia est, quam vestra satietas refugienda. Decernitur ei a Rege legatio ad summum Pontificem, ita tamen, ut prius quam in eam proficisceretur, una cum Catharina Regis matre Aquitaniam, Galliam Narbonensem, Provinciam, Allobroges obire, in singulis oppidis consistere ac conventus agere, resque perturbatas, quantum temporum ratio ferret, optime ac commodissime componere iuberetur. Quid ego nunc dicam, quam salutare iter illud fuerit, aut quantam afflictis rebus levationem attulerit? Catholica religio multis in locis, a quibus exsulabat, restituta; bona sua et exercendorum munerum suorum facultas ecclesiae ministris reddita; multorum animi, qui nutabant, confirmati; multa munita loca in Regis potestatem redacta; auditae populi querimoniae; adhibita remedia multis malis, quae superiorum temporum calamitate importata erant. Qua-

*) *Protector*, vox barbara. Vide Cellar. Cur. Post. p. 202.
**) Cic. de Senect. §. 38. Phil. II. 21.

rum omnium rerum laus Deo primum, deinde Pauli Foxii prudentiae magna ex parte tribuenda est. Regina Regis matre Lugdunum usque deducta, Romam iter cepit, ubi ita se moresque suos totamque anteactam vitam Pontifici probavit, ut ab eo decoratus sit Archiepiscopatu Tolosano, ad quem ipse multis ante annis miro bonorum studio efflagitabatur. Neque dici potest in obeundo legati munere quantopere et Pontifici et Regi et omnibus summis pariter ac infimis gratus acceptusque fuerit, integritate vitae, summa vultus ac sermonis comitate, promptissimo ad opem ferendam animo, sive quis auxilio sive consilio indigeret. Quamquam autem nulla ei pars aetatis a magnis memorabilibusque rebus vacaverat, exigua tamen omnia videri poterant, prout ea erant, quae agitabat animo, si quando in Galliam redire et ecclesiam sibi creditam praesens gubernare potuisset. Imbiberat enim penitus, in mandata sibi provincia ad Tridentini Concilii praescriptum omnia revocare et exigere, omnem munerum ecclesiasticorum nundinationem foedasque illas, sed nimis usitatas eorum fiduciarias mancipationes funditus tollere, dissolutos ac diffluentes ecclesiasticorum mores severis legibus coërcere ac constringere, clericorum seminaria instituere, templa eversa erigere, ruinosa fulcire, reditus ecclesiasticos iniustis possessoribus eripere, xenodochiorum ac collegiorum praecipuam curam suscipere et perficere, ut eorum, qui illa fundassent atque instituissent, mens ac voluntas diligenter ac religiose observaretur, omnia denique summo studio facere, quae ad boni et inculpati praesulis officium pertinerent.

Sed o spes hominum fragiles! o fallacia consilia! Haec cum cum maxime meditantem et ea una in cogitatione noctes diesque defixum morbus gravis et mortifer occupavit. Cuius primam impressionem

expertus est adstans ad aram, cum solenni die, quam quam principium quoddam leviter commotae valetudinis sentiens, abstinere tamen a re divina facienda noluisset. Quem cum et medicorum cura et singulari victus temperantia depulisse iam videretur, haud ita multo post, cum ad hominis Galli de magna re sua periclitantis caussam adiuvandam, ut erat in omnes officiosissimus, iniquo et alieno tempore accurrisset, domum ut rediit lassus, denuo decubuit, nec alius ei postea morbi quam vitae finis fuit. Quo autem ille animo morbum saevientem, quo mortem certam iam et imminentem tulit? quot quantasque moribundus animi vere Christiani significationes dedit? qua submissione animi peccata sua confessus, eorum sibi veniam a Deo et a Pontifice dari petiit? qua veneratione sacrosanctum Christi corpus excepit? quam placide ac patienter sacro oleo perunctus ac delibutus est? Quibus omnibus sacramentis armatus ac munitus, cum toto morbi tempore, non tantum quam diu sui compos erat, sed etiam cum propter vim morbi in capite grassantem aliquo mentis errore afficeretur, sic quoque tamen nihil aliud quam Christum, Christum Deum suum, in ore perpetuo habuisset, ad eum, quem spirabat unum, quo fidebat uno, ut quidem speramus ac cupimus, evòlavit. Hem, Paule Foxi, quantam quamque iustam multis moerendi occasionem morte tua obtulisti! etsi tua quidem caussa nihil est quod lugeamus. Tu praeclare ac laudabiliter vitae cursum confecisti. Tu ita maximis honoribus perfunctus es, ut te semper homines maioribus dignum iudicarent; tu ausam lacessere te invidiam virtute constantiaque superasti; tu, quod ii, qui olim habiti sunt sapientissimi, in aliqua felicitatis parte posuerunt, in ipso senectutis limine ereptus, impendentia deterioris aetatis incommoda morte vitasti. Is, cuius tu iudicium maximi faciebas, Gregorius Pontifex maximus et

vitam tuam summe probavit, et mortem non modo honorificentissimis verbis, sed etiam lacrymis prosecutus est. Omnium erga te ordinum caritatem satis haec ipsa principum virorum, quae ad cohonestandum funus tuum convenit, multitudo declarat. At Tolosae dolendum, quae similem tui pastorem nunquam fortassis habitura, prius te spoliata est, quam vigilantiae tuae fructum ullum percipere posset; dolendum Regi, qui tam duris temporibus tanta fide, tanta prudentia praeditum consiliarium amiserit; dolendum ecclesiae, quae, labantibus in Gallia rebus suis, magnam auxilii spem in auctoritate tua collocarat. Sed omnibus in rebus divinae voluntati acquiescendum est. Nos, quod unum tibi praestare possumus, et colemus memoriam tui et te fusis ex animo precibus*) adiuvare conabimur, sperantes, fore, ut ipsi vicissim tuis precibus adiuvemur. DIXI.

*) *Fundere preces* poëtis frequens, non reperitur apud prosae orationis scriptores. Ruhnk.

ADDENDA.

Pag. XVI. Liceat hic affigere duo epigrammata in laudem Mureti haud crasse et illlepide composita. Alterum Ioannis Matthaei Toscani (ex editione Ingolstadiana a. 1585.):

Rhetora te tantum si saecula prisca tulissent,
Iamiam immortalis lingua diserta foret.
Saecula si tantum novissent prisca poëtam,
Iamiam immortalis Musa canora foret.
Rhetora sed postquam simul haec genuere poëtam
Saecula, noster eris Virgilius, Cicero.
Te tua posteritas Ciceronem saepe vocabit,
Teque ut Virgilium mente manuque tenet.

Alterum epigramma est Gulielmi Blanci Albiensis Galli iurisconsulti (e museo histor. Ioannis Imperialis pag. 112.):

Gallia me genuit, genitum me Roma recepit;
Illa sinu iuvenem fovit et ista senem.
Illa dedit vitam, vitam mihi sustulit ista;
Illa dedit cunas, ista dedit tumulum.
Utraque me genitum gaudet, colit utraque vivum,
Utraque defunctum flensque gemensque dolet.

Pag. 4. Ad finem praefationis ad Scipionem Gonzagam et auctoritate antiquiorum editionum et propter concinnitatem orationis praeferenda videbatur lectio: *A te peto, ut me ames: quo me ipsi mihi efficias cariorem*, alteri: *A te — — efficies car.* Quamvis in lectionibus constituendis summa usi simus circumspectione, in aliis tamen minoris momenti rebus, ut in damnando *diversorio* pro *deversorio*, *Carthaginense* pro *Carthaginiense* et in tacite corrigendis eius generis *σφάλμασι* naevisque orationis a nemine in dubium vocatis liberius iudicium facere placuit: quod semel monuisse sufficiet.

Pag. 55. Haec (V.) oratio ex iis est, quibus catholici principes summo catholicae ecclesiae praesidi obedientiam praestare solent, quarumque exemplum, ut intelligitur ex se, in Latinis

et Graecis auctoribus reperitur nullum. Apparet autem non solum ex hoc aliisque quae sequuntur Mureti, sed etiam multorum aliorum speciminibus, hoc rhetoricee genus illis, quibus per universum terrarum orbem Christiano nomini addictum haud laesa florebat Pontificum Romanorum dignitas, temporibus satis cultum usitatumque fuisse.

Pag. 73. Haec (VIII.) oratio alibi hac exstat inscriptione: *De moralis philosophiae necessitate: cum venisset ad eam partem, qua de temperantia agitur.*

Pag. 206. *Ab immundis canibus*] Recte Frotsch., *Apage!* inquit, *haud nos decet id convicium.* Non minus iusta est eiusdem de nonnullis orat. XXII. dicteriis indignatio.

Pag. 217. Haec (XXI.) oratio in editione Veronensi hoc profertur titulo: *Cum in eloquentiae professoris locum suffectus Tusculanas quaestiones explicaturus esset.*

P. 232. Huius (XXIII.) orationis inscriptio in edit. Veron. ita contrahitur: *De praestantia litterarum.*

Pag. 256. Ab hac (XXV.) et sequente (XXVI.) oratione in nonnullis antiquioribus editionibus fit initium voluminis alterius orationum. Servavimus ordinem numerumque recentiorum editionum.

